

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Katedra Ruských a východoevropských studií

Jakub Třmák

**Návrat uprchlíků a vnitřně přemístěných
osob na území Bosny a Hercegoviny po
Daytonu**

Diplomová práce

Praha 2010

Autor práce: **Jakub Třímák**

Vedoucí práce: **PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2010**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

TRMÁK, Jakub. *Návrat uprchlíků a vnitřně uprchlých osob na území Bosny a Hercegoviny po Daytonu*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra Ruských a východoevropských studií, 2010. 102 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Anotace

Předkládaná diplomová práce se zabývá aktivitou mezinárodního společenství spojenou s uprchlickou otázkou a jejím dopadem na dynamiku poválečného návratu uprchlíků a vnitřně uprchlých osob na území státu Bosna a Hercegovina v letech 1995 až 2010. Autor práce zkoumá a podrobuje kritice celkovou strategii a konkrétní programy mezinárodních organizací, jejichž koncepce se od roku 1995 postupně měnily. Pokouší se přitom nalézt příčiny změn této strategie a jejich souvislost s dynamikou návratu. Druhou oblastí zájmu autora je socioekonomická situace navrátilců, respektive kvalitativní charakter procesu návratu, patnáct let po ukončení konfliktu. Autor tvrdí, že mezinárodnímu společenství se nepodařilo dosáhnout cílů, které byly stanoveny v Anexe 7 Daytonské mírové smlouvy. Ačkoli se podle oficiálních statistik navrátilo více než milion uprchlíků a vnitřně uprchlých do své domoviny, jejich fyzický návrat nebyl následován šarmonickou reintegrací do tamních společenství. Mezinárodní společenství se příliš soustředilo na problémy majetkových práv, restituce a rekonstrukce, které navzdory své důležitosti řešily otázku návratu pouze částečně, polovičatě. Neuspokojivé podmínky v místech návratu vedly mnozí navrátilci k budování paralelních struktur, k odchodu za širým etnikem či emigraci. Ve své teoretické práci na závěr konstatuje, že patnáct let od ukončení konfliktu je evidentní, že se mezinárodnímu společenství nezdařilo bosenskou společnost ani etnicky promístit, ani ovlivnit její multikulturní, multikonfesijní a tolerantní charakter, kterým se před válkou vyznačovala.

Klíčová slova

Bosna a Hercegovina, nucená migrace, návrat uprchlíků a vnitřně uprchlých osob, Daytonská mírová smlouva, mezinárodní organizace, reintegrace, UNHCR.

Annotation

This master thesis deals with activities of the international community concerning the refugee question and their impact on the process and current state of the post-war returns of refugees as well as internally displaced persons (IDPs) on the territory of Bosnia and Herzegovina during the period 1995-2010. The author analyzes and critically assesses the overall strategy of international organizations and particular implemented programs, whose conception was changing over time. The aim is to determine causes of such strategic changes and their interconnectedness with the return. Fifteen years after the end of the war, the author attempts to examine the socio-economic situation of the returnees and the qualitative aspect of the return process. The main argument of the thesis is that the international community did not succeed in fulfilling the goals stipulated in Annex 7 of the Dayton Peace Agreement. Although over one million of refugees and IDPs returned to their places of origin, the physical return has not been accompanied by a harmonious reintegration within the local societies. The international community focused on the issues of property legislation, restitution and reconstruction that have despite their importance only partly tackled the complex process of returns. The unsatisfactory conditions in the areas of return resulted in a build-up of parallel structures of the local minority returnees and their move to areas inhabited by their ethnic community, or emigration. In the light of these findings, the author concludes that fifteen years after the war, the international community was conspicuously unsuccessful in its endeavor to ethnically (re)mix the Bosnian society and to take up on its pre-war multicultural, multireligious and tolerant nature.

Keywords

Bosnia and Herzegovina, forced migration, return of refugees and internally displaced persons, the Dayton Peace Agreement, international organizations, reintegration, UNHCR.

Prohlášení

Prohláším, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 19. května 2010

Jakub Třemák

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval panu PhDr. Miroslavu Tejchmanovi za vedení diplomové práce a PhDr. Kateřině Králové, M.A., Ph.D. za cenné rady a připomínky. Za editaci textu, jeho korektury a konstruktivní kritiku mockrát děkuji Anně Dosoudilové. Vzhledem k tomu, že tato práce vznikla na základě plné finanční podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze, rád bych zde vyslovil svůj dík také této instituci, bez jejíž prostředků by projekt diplomové práce nemohl být plně realizován.

TEZE MAGISTERSKÉ DIPLOMNÍ PRÁCE	
Jméno:	Jakub Týmák
E-mail:	kusi@post.cz
Semestr:	ZS 2008
Akademický rok:	2008/2009
Obor:	RVS
Název práce:	Otázka migrace v Bosně a Hercegovině po Daytonu
Předpokládaný termín dokončení (semestr, -kolní rok):	LS 2010
Vedoucí diplomního semináře:	Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.
Vedoucí práce:	PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.
Zdůvodnění výběru tématu práce (10 řádek):	<p>Problematika migrace představuje v Bosně a Hercegovině po Daytonské mírové smlouvě (1995) jednu z klíčových otázek poválečné rekonstrukce státu a tamějšího sociálního vývoje. Návrat statisíců uprchlíků z emigrace a mobilita dalších statisíců tzv. vnitřně přemístěných osob do státu uvedla do pohybu jednu z nejvýznamnějších migrací v Evropě od konce druhé světové války. A koliv se v této otázce angažovalo množství mezinárodních organizací, stále chybí dostatečná akademická reflexe, která by se zaměřila na pokus o kritické zhodnocení vývoje této otázky spíše než na praktickou právní implementaci dohody a navrhování řešení. Možnou překážkou k detailnějšímu popisu a zhodnocení v akademické sféře může být i problém, jak ke zmíněnému tématu přistoupit metodologicky. Studium migrace jako samostatného oboru je teprve oborem nově se formujícím, s nejasně vymezenými metodami výzkumu. Téma jsem si zvolil z důvodu jeho aktuálnosti, nedostatečné akademické reflexe a možnosti pokusu o multidisciplinární přístup.</p>
Předpokládaný cíl (10 řádek):	<p>Ve své diplomové práci se budu v novotě otázky migrace v Bosně od roku 1995, kdy byla podepsána mírová smlouva v Daytonu, do současnosti. Pokusím se v ní zodpovědět tyto otázky:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Nakolik se mezinárodnímu společenství podařilo uskutečnit vytyčené cíle smlouvy v otázce migrace? 2) Jak probíhá spolupráce mezi bosenskými institucemi (státními a nestátními), relevantními mezinárodními organizacemi a migranty? 3) Jaké stimuly vedly k urychlení/zpomalení mobility emigrantů, uprchlíků a vnitřně přemístěných osob i návratu do jejich domovů? 4) Jak vypadá dnešní národnostní složení a socioekonomická situace navrátilců na území předválečné opštiny Foča? <p>Obecným cílem práce je popsat a kriticky zhodnotit otázku návratu osob, které zemi svých domovů během války opustily, a přispět tak k české diskusi o novodobé migraci v</p>

oblasti jihovýchodní Evropy.

Základní charakteristika tématu (20 ádek):

Během válečného konfliktu v Bosně a Hercegovině v letech 1992 až 1995 došlo k emigraci i přemístění více než dvou milionů občanů rozpadající se jugoslávské republiky (později samostatného suverénního státu). Annex VII Daytonské mírové dohody formálně přiznal v-ěm válečným uprchlíkům a přemístěným osobám právo na svobodný návrat do jejich domovů. Dohled nad dodrřováním tohoto článku a koordinaci procesu od té doby zajiřoval Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR). V prvních letech poválečných let se zpátky do Bosny navrátilo pouze 300 tisíc uprchlíků, respektive 250 tisíc vnitřně přemístěných osob do svých přirozených domovů. Zbýlý milion a půl se nevrátil z důvodu nejisté ekonomické a politické situace, i z důvodu národnostní situace v jednotlivých oblastech.

Od roku 1999 zaznamenaly bosenské úřady a mezinárodní organizace velkou vlnu tzv. menšinových návratů. Vystává zde otázka, nakolik k tomuto pozitivnímu trendu přispělo zefektivnění komunikace mezi celostátními institucemi (v roce 2000 vzniklo bosenské Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky), UNHCR a místní samosprávou i přijetí klíčové majetkové legislativy v letech předešlých. Podle zprávy UNHCR ze září 2008 se do své domoviny vrátilo 1 026 000 uprchlíků a vysídlených osob. To znamená, že mimo své domovy stále žije více než milion obyvatel (z toho více než tři tisíce v zahraničí). Téma poválečné migrace je tak i po více než třinácti letech zásadním společenským problémem tohoto politicky křehkého státu.

Předpokládaná struktura práce (15 ádek):

- 1) Úvod
- 2) Migrace: teorie a metodologie
- 3) Spolupráce státu a mezinárodních organizací
- 4) "Ekonomická" emigranti
- 5) Uprchlíci
- 6) Vnitrostátní přemístění
- 7) Případová studie (Foča)
- 8) Závěr
- 9) Přílohy

Základní prameny a literatura (20 nejdelších titulů v etn. lokace):

Prameny:

Smlouvy a ústavy:

Daytonská mírová dohoda

Ústava Bosny a Hercegoviny

Ústava Federace Bosny a Hercegoviny

Ústava Republiky srbské

Státní úřady:

dokumenty bosenského Ministerstva pro lidská práva a uprchlíky

Mezinárodní a bosenské neziskové organizace (statistiky, dokumenty, analýzy):

United Nations High Commissioner for Refugees in Bosnia and Herzegovina (UNHCR)

International Migration Organization (IMO)

Va-a Prava

Centre for European Refugees: Migration and Ethnic Studies (CERMES)

Sekundární literatura:

- BOLESTA, A. Refugee crisis and international response: towards permanent solutions? Warsaw, 2005.**
- BOSE, S. Bosnia After Dayton: Nationalist Partition and International Intervention. C. Hurst & Co. Ltd, London, 2002 s.**
- CARMICHAEL, C. Ethnic cleansing in the Balkans : nationalism and the destruction of tradition. London, 2002.**
- FISHER, M. Peacebuilding and civil society in Bosnia-Herzegovina : ten years after Dayton. Berlin, 2007, 483 s.**
- GOW, J. The Serbian Project and Its Adversaries. C. Hurst and Co. Ltd, London, 2003.**
- HAYNES, D. F. (ed). Deconstructing the reconstruction : human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina. Burlington: Ashgate, 2008.**
- HLADKÝ, L. Bosenská otázka v 19. a 20. století. Brno, 2006, 388 s.**
- HLADKÝ, L. Bosna a Hercegovina - Historie neústavní země. Brno: Doplněk, 1996, 216 s.**
- HLADKÝ, L. Bosna a Hercegovina: Deset let po Daytonu. Slovanský pohled, 2006.**
- HOLBROOKE, R. To End a War. New York: Random House, 1998. 408 p.**
- CHANDLER, D (ed.). Peace without politics? Ten years of international state-building in Bosnia. London, 2005.**
- JAZA, P. Zachovat i rozdělit Bosnu a Hercegovinu?: plány a skutečnost od 90. let po současnost. Praha, 2007, 82 s.**
- KABELOVÁ, H. Teorie mezinárodní migrace: vývoj a využití v 90. letech dvacátého století v regionu Západní Evropy. Praha, 2005, 207 s.**
- KUKIĆ, S. Demografske promjene i polofaj manjina u Bosni i Hercegovini. Maribor, 2001.**
- LUKIĆ, V.; NIKITOVIĆ, V. Refugees from Bosnia and Herzegovina in Serbia : a study of refugee selectivity. London, 2004.**
- MALCOLM, Noel. Bosnia: A Short Story. Macmillan Ltd, London, 1994, 360 s.**
- OLUIĆ, S. Bosnia and Herzegovina : identity, nationalist landscapes and the future of the state. New York: Columbia University Press, 2007.**
- PETRITSCH, W. Bosna i Hercegovina od Daytona do Evrope. Sarajevo, 2002.**
- PHILPOTT, C. Through the dog is dead, the pig must be killed: finishing with property restitution to Bosnia-Herzegovina's IDPs and refugees. Oxford, 2005.**
- SZALÓ, C. Transnacionální migrace : proměny identity, hranic a vzdání o nich. Brno, 2007.**
- TOPIŠNEROVÁ, B. Přesobení UNHCR v Bosni a Hercegovině v letech 1992 až 1995. Praha, 2005, 54 s.**
- WELLER, M. and WOLF, S. (eds). International state-building after violent conflict: Bosnia ten years after Dayton. London: Routledge, 2008.**

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí diplomního semináře		
Garant oboru		

Obsah

1. ÚVOD	10
1.1 VYMEZENÍ POJMŮ A METODOLOGIE	13
1.2 STRUKTURA PRÁCE	19
1.3 KRITIKA PRAMENŮ A ZDROJŮ	19
2. DEMOGRAFICKÝ STAV BOSNY PŘED VÁLKOU A NUCENÁ MIGRACE V LETECH 1992-1995	23
2.1 DEMOGRAFICKÁ SITUACE PŘED VÁLKOVÝM KONFLIKTEM	23
2.1 NUCENÁ MIGRACE BĚHEM VÁLKY	25
3. PRÁVNÍ RÁMEC NÁVRATU: DAYTONSKÁ MÍROVÁ SMLOUVA	27
3.1 ANEX 7	28
3.2 MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE A SPOLEČENSTVÍ.....	31
4. STRATEGIE MEZINÁRODNÍHO SPOLEČENSTVÍ A PROCES NÁVRATU UPRCHLÍKŮ A PŘEMÍSTĚNÝCH	33
4.1 PRVNÍ FÁZE (1995-1997): ETNICKÁ KONSOLIDACE	35
4.2 DRUHÁ FÁZE (1997-2000): PODPORA MENTOROVÝCH NÁVRATŮ A UZÁKONĚNÍ ÚČINNÝCH MECHANISMŮ	41
4.2.1 <i>Zvýšení pravomocí OHR a pozitivní působení RRTF</i>	41
4.2.2 <i>Přijetí nových majetkových zákonů</i>	46
4.3 TŘETÍ FÁZE (2000-2003): VRCHOL MENTOROVÝCH NÁVRATŮ A PŘEDÁNÍ ODPOVĚDNOSTI DOMÁCÍM INSTITUCÍM.....	50
4.4 ČTVRTÁ FÁZE (2003-SOUČASNOST): OTÁZKA ÚSPĚŠNOSTI NÁVRATU A JEHO UDRŽITELNOSTI.....	52
4.4.1 <i>Neúspěšná strategie mezinárodního společenství</i>	54
4.4.2 <i>Současné perspektivy a otázka udržitelnosti návratu</i>	56
5. PROGRAMY UNHCR A ŠPONTÁNNÍ NÁVRATY	63
5.1 PROGRAMY NA PODPORU MENTOROVÝCH NÁVRATŮ	64
5.2 ŠPONTÁNNÍ NÁVRATY DO OPTIMIN DRVAR A PRIJEDOR.....	67
5.3 PROGRAM IMAGINE COMMUNITIES ANEB JAK ŽÍT POSPOLU A NEJEN VEDLE SEBE.....	70
6. PŘÍPADOVÁ STUDIE: MENTOROVÝ NÁVRAT BOSŇÁKŮ DO OPTIMIN FOKA	74
6.1 ŽENSKÁ DÍRA	76
6.2 PRŮBĚH A CHARAKTERISTIKA MENTOROVÝCH NÁVRATŮ	77
6.3 ÚPADEK POVÁLE NEJEDNÉHO HOSPODÁŘSTVÍ	80
6.4 SOUHRNÍ BOSŇÁKŮ NAVRÁTILCŮ S VÝMĚNOVÝM ETNIKEM.....	83
6.5 SHRNUTÍ	85
7. ZÁVĚR	86
SUMMARY	90
POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	91
SEZNAM PŘÍLOH	97
PŘÍLOHY	98

1. Úvod

Emigrace statisíc bosenských uprchlíků do zahraničí a mobilita tzv. vnitřní přemístěných osob, které byly důsledkem válečného konfliktu v Bosně a Hercegovině v letech 1992-1995, způsobily v Evropě největší migrační vlnu od konce druhé světové války. Více než dva miliony Bosanac¹ byly nuceny opustit své domovy a přesunout se do zahraničí, nebo si najít v prostoru násilně zmítaného státu bezpečnější útočiště v oblastech, jež etnikum toho kterého vnitřního uprchlíka vojensky kontrolovalo. Po ukončení válečného konfliktu a podepsání tzv. Daytonské mírové smlouvy v roce 1995 byly mezinárodní společnosti² a organizace zabývající se problematikou nucené migrace pověřeny tím, aby návrat uprchlíků a přemístěných osob zpět do vlasti koordinovaly.³

Výsledkem válečné taktiky etnického čištění, praktikované těmi bosenskými konstitutivními národy (Srby, Chorvaty a Bosňáky), bylo rozparcelování bosenského území na více méně etnicky homogenní oblasti. Tato skutečnost komplikovala realizaci tzv. menšinových návratů (návrat příslušníků určitého etnika do oblastí, ve kterých tvořilo po válce většinu jiné etnikum, a koliv zde první zmíněné etnikum před válkou často po etnické převládalo; švédští návratci naopak směřovali do oblastí, kde jejich etnikum po válce po etnické převládalo). Cílem mezinárodního společenství bylo zvrátit tento nepříznivý etno-demografický stav a navrátit Bosně a Hercegovině její původní charakter etnicky promíšené a multikulturní země. Naplnění tohoto idealistického záměru však bránily etnické překážky administrativního, politického, ekonomického a společenského charakteru, jakof i neucelená strategie a nesystematické programy mezinárodních institucí.

¹ české pojmenování Šbosanac (Bošnjani, Bosanac) vyjadřuje příslušnost jedince ke státu Bosna a Hercegovina a je nutné je rozlišovat od výrazu Šbosňák (Bošnjak), který označuje příslušnost k jihoslovanskému národu vyznačujícímu se islámským náboženským a kulturním povědomím. Výraz Bošnjak přijala muslimská komunita v Bosně a Hercegovině během válečného konfliktu proto, že dosavadní označení tohoto svěbytného národa uznaného v roce 1971 jako Muslimové (Muslimani) ho vyvolávalo v zahraničí negativní konotace (asociovalo radikální islamismus). Dalším důvodem byl zájem státně-politický; změna národního jména v roce 1993 měla zdůraznit, že Bosna patří především Bosňákům, že je jejich šnárodním státem. Tato práce užívá pojem šMuslimové do roku 1993, poté již Šbosňák, pokud kontext dovoluje odlišit oba obsahově synonymní výrazy z hlediska časového. Srov. HLADKÝ, L. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. 1. Vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2005, s. 278-279.

² Pod pojmem šmezinárodní společenství se v práci chápe skupina států a institucí, které byly nejvíce aktivní a zainteresované v bosenském mírotvorném procesu. Více viz podkapitola *Mezinárodní organizace a společenství*.

³ Termíny šuprchlíkové, švnitřní přemístěná osoba, šnucená migrace, šetnické čištění apod. se autor zabývá dále v této kapitole. Účastem Daytonské mírové smlouvy, které poskytují právní rámec pro návrat uprchlíků, je vnována tato kapitola.

Udržitelné řešení následků nucené migrace představuje od podepsání tzv. Daytonské mírové smlouvy v roce 1995 jednu z klíčových otázek poválečné rekonstrukce státu a tamějšího sociálního vývoje. Úspěšné zvládnutí problematiky návratu uprchlíků a přemístěných do jejich domovů chápe navíc mezinárodní společenství jako podmínku nutnou k udržení míru a stabilizaci ekonomické a politické situace nejen této země, ale celého regionu západního Balkánu.

Předkládaná diplomová práce se zabývá zejména aktivitou mezinárodního společenství spojenou s uprchlickou otázkou a jejím dopadem na dynamiku a současný stav návratu uprchlíků a přemístěných osob na území státu Bosna a Hercegovina. Autor práce v ní analyzuje celkovou strategii a konkrétní programy mezinárodních organizací, jejichž koncepce se od roku 1995 s průběhem času měnily. Pokouší se přitom nalézt příčiny změn této strategie a jejich souvislost s dynamikou návratů. Druhou nemén důležitou oblastí předloženého výzkumu je socioekonomická situace navrátilců, respektive kvalitativní charakter procesu návratu, patnáct let po ukončení konfliktu.

Práce se prostřednictvím analýzy strategie mezinárodních institucí, jejich programů a uzákoněných mechanismů snaží odpovědět na otázku, nakolik byly tyto instituce úspěšné v naplnění cílů vytyčených v Anexu 7 Daytonské mírové smlouvy.⁴ Kritické vyhodnocení stanovené otázky by mělo přispět k odborné diskusi o fenoménu současné nucené migrace nejen v oblasti jihovýchodní Evropy. V rámci tohoto komplexního jevu by pak především mohlo pomoci zhodnotit vliv institucí na dynamiku a kvalitu návratů obecně. Práce se kromě stejné otázky, která je v podstatě teoretickým rámcem celého textu, bude přiblížit i v novat otázkám dále:

- 1) Jaké důvody stály za změnami strategie a programů mezinárodního společenství?
- 2) Jaké překážky bránily návratu uprchlíků a vnitrostátně přemístěných osob do jejich domovů?
- 3) Jaké stimuly/mechanismy umožnily nebo urychlily jejich návrat?
- 4) Jak probíhal proces návratu uprchlíků a přemístěných osob?
- 5) Jaká je současná socioekonomická situace navrátilců?

⁴ Rozborem Anexu 7 se zabývá kapitola *Právní rámec návratu: Daytonská mírová smlouva*.

Při hledání odpovědi na ústřední otázku autor vychází z hypotéz. Ty budou konfrontovány s prameny a sekundární literaturou, zjištěnými fakty, názory odborníků a výsledky terénního výzkumu v podobě případové studie ve východobosenské opčině⁵ Foča v Republice srbské.⁶ Hypotézy, které byly stanoveny na základě předchozího výzkumu, jsou následující:

- 1) Mezinárodní společenství otázku návratu uprchlíků a přemístěných osob od začátku politizovalo. Sledovalo tím svůj dlouhodobý zájem zvrátit výsledky etnického čistění (tzn. etnickou homogenizaci jednotlivých oblastí Bosny) a obnovit tak multietnicitu a multikulturnost předválečné Bosny. Rozporuplnost Daytonské mírové smlouvy, slabý politický vliv mezinárodních institucí a absence ucelené strategie však naplnění tohoto cíle v prvních dvou poválečných letech znemožnila.
- 2) Zájem mezinárodního společenství na proměnění obyvatelstva vedl k podpoře fyzického návratu tzv. menšinových navrátilců, restituci majetku a jeho rekonstrukci. V důsledku toho nezbyl mezinárodnímu společenství dostatek energie a finančních prostředků na řešení neméně důležitých otázek. Byly tak zastíněny problémy jako například zajištění důstojných socioekonomických podmínek pro navrátilce, jejich reintegrace do společnosti či zprostředkování dialogu směřujícího k usmíření jednotlivých etnik.
- 3) Mezinárodní organizace vytvářely svou politiku a programy *ad hoc* a jejich realizace byla často velmi nesystematická. Kvůli experimentální povaze programů se zbytečně vynaložily nemalé finanční prostředky, které bylo možné efektivněji využít při jiných aktivitách (podpora spontánních návratů).

⁵ Opčina je základní jednotkou územní samosprávy v jihoslovanských zemích. Ve Federaci Bosna a Hercegovina tvoří opčiny (bosensky šopiny) součást kantonů, v Republice srbské jsou pak hlavním územním správním celkem. Opčiny jsou spravovány voleným starostou a radou; správa opčiny je velmi často determinována dominancí jedné z bosenských nacionalistických stran.

⁶ Převodním zájmem autora bylo provést výzkum menšinové návratnosti na území předválečné opčiny Foča, která byla po válce rozdělena etnickými hranicemi (hranice oddělující Federaci Bosna a Hercegovina od Republiky srbské). Tudíž se zde teoreticky naskýtalá možnost porovnat menšinovou návratnost v obou entitách (návrat Srbů na území Federace a návrat Bosáků a Chorvatů na teritorium Republiky srbské). Vzhledem k nedostatku primárních a sekundárních zdrojů a časovému omezení nakonec nebyl tento zájem uskutečněn a byla zkoumána pouze návratnost Bosáků do Foči v Republice srbské. Významnou roli při výběru opčiny pro účely případové studie nadále sehrála skutečnost, že opčina byla před válkou jednou z nejvíce etnicky promíšených oblastí Bosny.

- 4) Realita, které byli menšinoví navrátilci po návratu nuceni čelit, byla nezájímavá a demotivující. Navrátilci často zvolili možnost přesídlení do oblastí, v nichž jejich etnikum tvořilo většinu, či emigraci do zahraničí.

Teritoriálně je práce vymezena územím státu Bosna a Hercegovina v hranicích podle Daytonské mírové smlouvy. Samostatná případová studie pak přibližuje na konkrétním případě opětně vypravení Fo a proces návratu, jeho současný stav a situaci zdejších menšinových navrátilců (Bosňáci). Ve snaze postihnout vývoj politiky mezinárodních institucí a její proměny lze časové rozhraní ohraničit léty 1995 až 2010. Rok podpisu smlouvy se jeví logickým výchozím bodem ze dvou důvodů: zaprvé vzhledem k tomu, že smlouva ukončila válečný konflikt a tím fakticky potenciální návrat umožnila, a zadruhé z toho důvodu, že se smlouva otázkou uprchlíků a přemístěných osob a jejich návratu explicitně zabývá. Rok 2010 byl vybrán za hraniční proto, že autor předpokládá, že do této doby bosenský parlament schválí revidovanou verzi Strategie pro naplňování Anexe 7 Daytonské mírové smlouvy.⁷ Práce je časově vymezena rokem 2010 také z toho důvodu, že autor v dubnu tohoto roku provedl zmíněný terénní výzkum v opětně vypravené Fo a.

1.1 Vymezení pojmů a metodologie

V roce 1925 odlišil akademik Fairchild fenomén migrace od procesů jako je invaze, dobývání a kolonizace; později autoři zabývající se migrací ji rozdělovali z hlediska stupně svobody volby migranta a ekonomických a politických faktorů v zásadě do dvou kategorií: na svobodné a nucené (Petersen), proaktivní a reaktivní (Richmond), či dobrovolné a akutní (Kunz).⁸ Reálnou migraci na nucenou (*forced*) a dobrovolnou (*voluntary*) lze dichotomicky rozdělovat nelze, protože v motivaci většiny migrantů lze sledovat jak elementy nátlaku, tak i svobodné volby; můžeme tedy hovořit spíše o

⁷ Revidovaná Strategie pro naplňování Anexe 7 Daytonské mírové smlouvy, kterou vypracovalo bosenské Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky pod dohledem mezinárodních organizací na podzim roku 2008, je pro řešené otázky návratu uprchlíků a přemístěných osob klíčovým dokumentem; v práci se jí autor blíží v nuže ve čtvrté kapitole *Strategie mezinárodního společenství a proces návratu uprchlíků a přemístěných*. editelka bosenské kanceláře International Organization for Migration (IOM) očekávala, že tento dokument bude schválen na přelomu let 2009/2010. Viz rozhovor autora s Reginou Boucault, Sarajevo, 1.8.2009.

⁸ Více o autorech a jejich klasifikaci migrace viz FÍŤLA, O. *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století: nucená migrace a její prostorové dopady* [rukopis]: diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin. Praha, 2007, s. 9-10.

určitém spektru – káde, přemístění nátlaků a švolbovost zde vytvářejí dva pomyslné póly.⁹ Betts, zabývající se nucenou migrací v souvislosti s globální politikou a mezinárodními vztahy, podotýká, že státy a relevantní organizace migraci kategorizují především z praktického důvodu: aby mohly vytvářet své imigrační a azylové politiky, respektive migrantům efektivně pomáhat.¹⁰ Nutnost rozlišení mezi uprchlíkem (nucená migrace) a ekonomickým migrantem (dobrovolná) při humanitární pomoci organizací dobře ilustruje propagační materiál Úřadu Vysokého komisaře Organizace spojených národů pro uprchlíky (The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees; v českém kontextu se běžně užívá zkratka UNHCR) o nejdřívejší mezinárodní organizace působící na poli uprchlictví.¹¹

Návrat uprchlíků a přemístění osob představuje část procesu nucené migrace. Tento globální fenomén definuje Mezinárodní asociace pro studium nucené migrace obecně jako termín, který se vztahuje k migračním pohybům uprchlíků a vnitřně přemístěných osob zapříčiněným konflikty, katastrofami (přírodními, chemickými, nukleárními, environmentálními, hladomorem atd.), i negativními důsledky ambiciózních rozvojových projektů (zaplavení vesnic kvůli výstavbě hrady apod.).¹²

Nucená migrace v Bosně a Hercegovině, jako jev sledovaný od počátku války v roce 1992, spadá do kategorie nucené migrace způsobené konfliktem (*conflict-induced forced migration*). Tato kategorie zahrnuje migrační pohyby lidí, kteří jsou nuceni opustit své domovy kvůli probíhajícímu ozbrojenému konfliktu (včetně občanské války), hrozbě násilí nebo perzekuce (na základě národnostním, rasovým, náboženským, politickým, i sociálním) za předpokladu, že jim státní instituce nejsou schopné, i ochotné během ohrožení poskytnout ochranu.¹³ UNHCR si vztahuje k ní i jiné vazby mezi uprchlíky a konflikty, jejichž počet od konce studené války eskaluje.¹⁴ Jelikož přemístění (*displacement*) se stále ještě stává důsledkem taktiky vyvolávané

⁹ BETTS, A. *Forced migration and global politics*. 1st ed. Chichester : Wiley Blackwell, 2009, s. 4.

¹⁰ Ibidem, s. 4-5.

¹¹ UNHCR. *Media and refugees in Bosnia and Herzegovina*. June 2005, s. 2 [cit. 2010-02-20]. Dostupný z WWW: <<http://unhcr.ba/press/leaflet.htm>>. UNHCR bylo ustaveno na základě rezoluce Valného shromáždění OSN v prosinci 1950. Komisařát tak nahradil Mezinárodní organizaci pro uprchlíky (International Refugee Organization, IRO), zřízenou v roce 1947 pod záštitou OSN. Statut UNHCR definoval hlavní principy odpovědnosti Komisařátu, mj. poskytování mezinárodní ochrany uprchlíkům a hledání trvalého řešení jejich problémů [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.cz/ochrana/?cid=46>>.

¹² Definici lze nalézt na portálu vztahující se k fenoménu nucené migrace [cit. 2010-02-15] <<http://www.forcedmigration.org/whatisfm.htm>>, nebo též na webových stránkách International Association for the Study of Forced Migration (IASFM), [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.iasfm.org/>>.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Srov. UNHCR [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.cz/ochrana/?cid=46>>.

válčícími stranami, jako tomu bylo i v případě Bosny, narůstají dramaticky i po tyto uprchlíky a přemístěných osob.¹⁵

Tato taktika je v kontextu válek v jihovýchodní Evropě v 90. letech nejčastěji nazývána šetnickým či-ťním (ethnically cleansing).¹⁶ Termín definuje encyklopedie Britannica jako špokus o vytvoření etnicky homogenních oblastí prostřednictvím deportace nebo násilného přemístění osob náležících k určitému etniku, které někdy zahrnuje odstranění šfyzických stopů zbylých po cílové skupině jako jsou monumenty, hbitovy, či svatostánky.¹⁷ Bell-Fiallkof, autor specializující se na etnické či-ťní, tento pojem chápe jako vyhnání šneřádoucího populace z daného teritoria na základě šnábořenské či etnické diskriminace z důvodů špolitických, strategických a ideologických, či jejich vzájemné kombinace. Dodává, že definovat šetnické či-ťní není snadné, protože je v podstatě neodlišitelné od nucené migrace a populačních výměn, a zároveň splývá s pojmy šdeportace a šgenocida.¹⁸ A koliv se zmíněné termíny poněkud překrývají, v podstatě lze souhlasit s Rosiérem, který tvrdí, že zatímco genocida je pro finalitu národa, etnické či-ťní je pro finalitu území.¹⁹ Armády a paramilitární jednotky tří bosenských konstitutivních národů usilovaly praktikováním taktiky etnického či-ťní o etnickou homogenizaci svých zájmových oblastí, čímž spustily vlnu nucené migrace. Uprchlíci více než dvě miliony osob se ve své etnické či-ťní měly jevit nejen jako vedlejší produkt, či důsledek války v Bosně, ale jako její hlavní záměr.²⁰

Při studiu fenoménu nucené migrace je nezbytné definovat dva základní pojmy: uprchlík a vnitřní přemístěná osoba. Dle Úmluvy o právním postavení uprchlíků z roku 1951 se termínem šuprchlík (refugee) rozumí šosoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, nábořenských nebo

¹⁵ UNHCR ve své zprávě uvádí, že v roce 2008 bylo na světě zaregistrováno 15,2 milionů uprchlíků, 827 tisíc žadatelů o azyl a 26 milionů přemístěných osob Srov. UNHCR. 2008 *Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*. June 2009 [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.org/4a375c426.html>>.

¹⁶ Termín šethnically cleansing je doslovným překladem srbo/chorvatsko/bosenského šetnicko-ťního, výrazu, který byl na území rozpadající se Jugoslávie hojně užíván v 90. letech. Anglický termín byl však užíván již dříve. Viz ethnically cleansing. (2010). In *Encyclopædia Britannica Online* [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194242/ethnic-cleansing>>.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ BELL-FIALKOFF, A. A brief history of ethnic cleansing. *Foreign Affairs*. 2003, vol. 72, no. 3, s. 110.

¹⁹ Srov. ROSIÉRE, S. Communauté internationale face au nettoyage ethnique : Dayton uns une perspective historique. In SANGUIN, A. L. (ed.). *L'ex Yougoslavie dix ans après*. Paris, 2005, s. 32. Cit. v FÍLA, O. *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině*, s. 11.

²⁰ HAIDER, H. (Re)Imagining coexistence : striving for sustainable return, reintegration and reconciliation in Bosnia and Herzegovina. *The International Journal of Transitional Justice*. 2009, vol. 3, s. 91.

národnostních, nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám, nebo i zastávání určitých politických názorů. Je neschopna přijmout, nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám odmítá ochranu své vlasti.²¹ Nutno podotknout, že z právního hlediska se uprchlíkem tato osoba stává až ve chvíli, kdy získá v cizí zemi azyl, neboli právní postavení uprchlíka. Právo odlišuje uprchlíka od žadatele o azyl (*asylum seeker*), což je osoba, která na posouzení žádosti teprve čeká.²² Na které západoevropské státy vyuffily možnosti udělit bosenským uprchlíkům status šdosačné ochrany, který limituje práva uprchlíka jen na dobu trvání konfliktu.²³

Úmluva o právním postavení uprchlíků, která definovala status uprchlíka, jeho práva a z toho vyplývající povinnosti států, se geograficky vztahovala pouze na Evropu. Její omezení bylo též časové, protože zahrnovala pouze osoby, které se staly uprchlíky v důsledku událostí v době před 1. lednem 1951.²⁴ Desetiletí, která následovala po druhé světové válce, však ukázala, že migrační pohyby uprchlíků nejsou pouze důsledkem tohoto konfliktu, ale že v nové politické konstelaci vznikají další vlny nucené migrace, na které nebyla schopna úmluva z roku 1951 reagovat. V roce 1967 tak byla pozměněna protokolem, který zrušil její geografické i časové omezení.²⁵ Základním kamenem mezinárodní ochrany uprchlíků je dle zmíněné úmluvy tzv. princip *non-refoulement*. Tento princip stanovuje, že nikdo nesmí být proti své vůli navrácen do země, kde mu hrozí pronásledování.²⁶

V tšina pozornosti mezinárodního společenství je směřována na uprchlíky z toho důvodu, že překračují hranice států, v jejichž vlastním zájmu je pohyby uprchlíků regulovat. Uprchlíci však nejsou ani jedinou skupinou nucených migrantů, ani tou nejpočetnější. Největší skupinu tvoří tzv. švnitřně přemístěné osoby, nebo též švnitřně uprchlíci (*internally displaced persons, IDPs*)²⁷, kteří v tšinou

²¹ OSN. *Úmluva o právním postavení uprchlíků*. 1951, 1. 1 [cit. 2010-02-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.cz/dokumenty/umluva-postaveni-uprchliku.pdf>>.

²² Srov. webové stránky UNHCR [cit. 2010-02-17]. Dostupný z WWW: <www.unhcr.cz/uprchlicir/?cid=508>.

²³ Srov. podkapitolu *Nucená migrace během války*.

²⁴ OSN. *Úmluva o právním postavení uprchlíků*, 1. 1.

²⁵ OSN. *Protokol týkající se právního postavení uprchlíků*. 1967, 1. 1. Text protokolu viz UNHCR [cit. 2010-05-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.cz/dokumenty/protokol.pdf>>; BETTS, A. *Forced migration and global politics*, s. 6.

²⁶ Právní pojem šnon-refoulement se do češtiny nepřekládá. Princip a jeho postavení v mezinárodním právu ve své diplomové práci popisuje Janek Malý-ka. Srov. MALÝ-KA, J. *Princip non-refoulement v mezinárodním právu* [rukopis]: diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra mezinárodního a evropského práva, 2007. 68 s. Práce dostupná z informačního systému MU [cit. 2010-02-17]. Dostupný z WWW: <http://is.muni.cz/th/76939/pravf_m/?id=150067>.

²⁷ Do češtiny se anglický výraz šinternally displaced persons se překládá doslovně jako švnitřně přemístěné osoby, i volně jako švnitřně uprchlíci. V práci budu též užívat výraz špřemístěné osoby nebo

prchájí ze stejného důvodu jako uprchlíci, aniž by vstoupili na území vlastního státu.²⁸ UNHCR začalo poskytovat ochranu a asistenci vnitřně uprchlým osobám teprve v 70. letech 20. století. Aktivita UNHCR v oblasti vnitřně uprchlých osob byla tehdy organizována na *ad hoc* bázi, tedy šitá na míru jednotlivým případům bez dlouhodobější ucelené strategie.²⁹

Vlivem zájmu akademické obce a kampaní humanitárních organizací, které volaly po více předvídatelné a komplexní strategii, byl v roce 1992 jmenován Zvláštní zástupce generálního tajemníka OSN pro vnitřně uprchlé osoby. Zřízení úřadu koresponduje se začátkem války v Bosně.³⁰ Hlavními úkoly úřadu bylo zviditelnit otázku vnitřně uprchlých osob a vypracovat právní rámec pro jejich ochranu. Iniciativa úřadu vyvrcholila v roce 1997, kdy byly přijaty směrnice Guiding Principles on Internal Displacement.³¹ Následujících deset let spolupracovaly na řešení otázky vnitřně uprchlých osob různé kanceláře OSN, dokud nedošlo v roce 2006 k uhlášení vymezení jejich kompetencí a působnosti. Od té doby se UNHCR systematicky věnuje vnitřně uprchlým osobám v případě válečných konfliktů, přičemž například organizace WFP (World Food Programme) se zabývá zodpovědností za poskytování jídla a UNICEF za ochranu dětí.³² Betts tvrdí, že přijetí směrnice se promítlo do větší angažovanosti států, které se je usnesly dodržovat.³³ Otázka ochrany vnitřně uprchlých osob nicméně nadále zůstává kontroverzním tématem, protože předpokládá aktivitu zahraničních i mezinárodních organizací na území cizího, suverénního státu. Tento fakt se ukázal být problematickým i v případě Bosny a Hercegoviny, jejíž státní suverenita je navíc omezována mezinárodní správou, kterou někdy i považují za určitou formu protektorátu.³⁴

šp vnitřně uprchlých osob. Srov. webové stránky UNHCR [cit. 2010-02-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.cz/ochrana/?cid=154>>. Terminologii v jihoslovanském kontextu týkající se vnitřně uprchlých osob vysvětluje ve své práci Ondřej Fíla. Srov. FÍLA, O. *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině*, s. 31.

²⁸ Srov. UNHCR [cit. 2010-02-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.cz/uprchlicicr/?cid=508>>.

²⁹ BETTS, A. *Forced migration and global politics*, s. 7.

³⁰ Aktivitu UNHCR během válečného konfliktu v Bosně viz TOPIČNEROVÁ, B. *Působení UNHCR v Bosně a Hercegovině v letech 1992 až 1995*. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií [rukopis]: bakalářská práce (Bc.). Praha, 2005, 54 s.

³¹ Tento dokument byl přeložen do 40 jazyků, neváže se k žádné z nich, a koliv právní síla v té době UNHCR byla omezená již v roce 1992. Viz emailová konverzace autora s Martou Mikulákové, UNHCR, 4. 3. 2010. Anglickou verzi srov. UNHCR. *Guiding Principles on Internal Displacement*. February 1998 [cit. 2010-02-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.idpguidingprinciples.org/>>.

³² BETTS, A. *Forced migration and global politics*, s. 7-8.

³³ *Ibidem*, s. 8.

³⁴ Srov. JANSEN, S. Home and return in the foreign intervention in Bosnia and Herzegovina: an anthropological critique. In HAYNES, D. F. (ed.). *Deconstructing the reconstruction: human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Aldershot: Ashgate, 2008, s. 29-52.

Po vymezení a vysvětlení základních termínů lze definovat i metodu práce a její teoretický rámec. Fenomémem nucené migrace se zabývá řada disciplín, které při jeho zkoumání vyufflívají rozličné metody kvalitativního i kvantitativního pojetí. Příklady a sledky lidské migrace byly často nahlíženy optikou v dních oborů, jako jsou antropologie, sociologie, geografie, i právo; poněkud zaráfjející je nicméně doposud malý zájem zkoumat nucenou migraci na bázi teorií mezinárodních vztahů.³⁵

Stejně část práce, která se bude zaobírat dynamikou návratu, vývojem strategie mezinárodních institucí a jednotlivými programy UNHCR, bude mít metodologické kořeny v historiografickém, pozitivistickém přístupu. Navzdory tomu, že proces návratu uprchlíků a přemístěných osob započal v Bosně poměrně nedávno (před 15 lety), autor se domnívá, že lze tento přístup při popisu a zhodnocení procesu uplatnit kvůli četnosti primární i sekundární literatury. Práce bude analyzovat dokumenty, statistiky, strategie a reporty mezinárodních organizací. Tyto primární zdroje bude komparovat mezi sebou a se sekundární literaturou, konfrontovat je s argumenty odborníků pracujících v mezinárodních organizacích i s kritikou jejich práce.

Druhá část práce, případová studie zkoumající návratnost a socioekonomickou situaci uprchlíků v opčině Foča, se od první části odlišuje nejen svou metodikou, ale i úhlem pohledu. Zatímco první část nahlíží problematiku návratu především prizmatem institucí, organizací a jejich politiky často s celostátním dopadem, tedy určitým makropohledem, druhá část naopak usiluje o přiblížení situace na lokální úrovni z pohledu pracovníků regionálních kanceláří mezinárodních organizací, představitelů opčiny a samotných navrátilců. Vnímání a hodnocení procesu návratu tímto pohledem škdola se bude velmi pravděpodobně lišit od makropohledu. Kombinací dvou odlišných pohledů na tutěfl problematiku usiluje autor o vytvoření plasti t jého obrazu, co nejvíce se blífícím realitě.

Případová studie se překrývá s historiografickou metodologií v tom, že je obmožné aplikovat na nedávno probíhající i současné jevy. Kanonický text Roberta K. Yina defínuje případovou studii, jako metodu empirického výzkumu, následujícím způsobem: případová studie zkoumá souasný fenomén v jeho reálném kontextu, především pak v případech, kdy jsou hranice mezi fenoménem a kontextem nejasně.³⁶ V našem případě je souasným fenoménem proces návratu, jeho kontextem se pak

³⁵ BETTS, A. *Forced migration and global politics*, s. 2-3.

³⁶ YIN, R. K. *Case study research : design and methods*. 3rd ed. Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage Publications, 2003. s. 7-13.

stávají realie op-tiny Fo a, aktivita mezinárodních organizací na území op-tiny, situace zdej-ích navrátilců a dal-í prom-nné. Případová studie poskytuje autorovi práce, na rozdíl od tradi-ních historiografických metod, možnost p-ímého pozorování tohoto kontextu (nap . porovnání návratových statistik s reálným stavem) a provedení rozhovor s účastníky návratového procesu o právně probíhajících jevech.³⁷ Rozhovory v rámci případové studie plní funkci ilustrativní a tudíž autor neuvádí jejich plné příběhy, což by vyfadovala například metodologie orální historie.

1.2 Struktura práce

Předkládaná diplomová práce je rozdělena do šesti kapitol. Po úvodní části následuje první samostatná kapitola, která pojednává o demografickém stavu bosenské společnosti před válkou a nucené migraci během konfliktu. Další kapitola seznamuje čtenáře s právním rámcem návratu kodifikovaným v Daytonské mírové smlouvě (Anex 7) a dále představuje relevantní mezinárodní organizace, které se na návratu podílely. Následující, šestá kapitola práce, se věnuje aktivitám mezinárodního společenství a bosenských institucí a dynamice návratu ve čtyřech chronologicky seřazených podkapitolách, které popisují jednotlivé fáze procesu od roku 1995 do současnosti. Vnitřní struktura této kapitoly je detailněji vylíčena na jejím začátku. Na ni navazuje kapitola analyzující jednotlivé programy, které iniciovala mezinárodní humanitární organizace UNHCR v letech 1996 až 2002 a především tzv. spontánních návratů v op-tinách Drvar a Prijedor. Závěrečnou kapitolu tvoří případová studie menšinového návratu Bosňáků do op-tiny Fo a v Republice srbské. Nakonec text shrnuje získané poznatky a argumentaci k otázce (ne)úspěšnosti mezinárodního společenství v naplňování cílů vytyčených v Anexu 7 Daytonské mírové smlouvy.

1.3 Kritika pramenů a zdrojů

Práce hojně využívá relevantní tištěné a elektronické primární zdroje (Daytonská mírová smlouva; Strategie pro naplňování Anexu 7, statistiky a dokumenty bosenských institucí, OSN, UNHCR, OHR a dalších mezinárodních organizací), které kriticky vyhodnocuje, dává do souvislostí a konfrontuje se sekundární literaturou. Konfrontace s jinými zdroji a uvedení do širšího kontextu jsou nutné zejména v případě statistik

³⁷ Ibidem.

mezinárodních organizací, které nejenže nebyly schopny obsáhnout komplexnost návratového procesu, ale byly navíc často zpracovávány pochybnou metodologií.³⁸ Velká část autorů je též toho názoru, že ísla návrat byla nepřísná, akterý záměrně nadhodnocena³⁹, a i jimi jednotlivé subjekty (politické strany, mezinárodní organizace) sledovaly své utilitární zájmy.⁴⁰ Kromě výše zmíněných pramenů vyulívá práce též rozhovory, které byly získány v Sarajevu a v opčině Foča. Konkrétně se jedná o devět rozhovorů s pracovníky úřadu opčiny Foča, Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a představiteli občanských neziskových organizací, a více než dvacet desítky neformálních rozhovorů s bosáckými navrátilci.

Heuristickou základnu diplomové práce dále tvoří česká a anglojazyčná bibliografie složená ze studentských prací, odborných článků, studií, reportáží organizací, sborníků a monografií. V českém historiografickém prostředí se Bosna a Hercegovina systematicky vnuje Ladislav Hladký, který napsal první ucelenou monografii o historii země dovedenou do roku 2005.⁴¹ Filip Tesař často pojednává o Bosn v rámci své specializace na etnogenezi, nacionalismus a etnické konflikty v prostoru jihovýchodní Evropy.⁴² Státoprávním, vnitropolitickým a socioekonomickým vývojem v období po Daytonu se pak zabývá například studie o bezpečnostní situaci Bosny a Hercegoviny.⁴³ Srdjan Prtina, jeden z autorů této studie, vypracoval též článek týkající se uprchlické

³⁸ Oficiálně sbírali data na lokální úrovni pracovníci úřadu opčiny, kteří je zasílali UNHCR. Pokud organizace vyhodnotila data jako nedůvěryhodná, poufily její lokální kanceláře svá ísla, jež byla často získána pochybným způsobem: vypyáváním se v místním obchodě, a po ítání domů se svými tly v noci. Srov. TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 451.

³⁹ K podobnému závěru došel i autor této práce po možnosti srovnání dat prezentovaných zástupci úřadu opčiny se situací v nich kterých vesnicích opčiny Foča. Autoři Tuathail a Dahlman podporují tuto myšlenku srozumitelným argumentem: opčiny měly zájem na tom, aby vypadaly, že návraty podporují (jinak hrozilo odvolání Úřadem Vysokého zmocněnce ó OHR); navrátilci měli velký zájem o poskytnutí dotací; UNHCR a podobné organizace musely vykazovat výsledky své práce. Srov. TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 451; HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 93.

⁴⁰ Viz FÍLA, O. *Úspěšnost návratnosti bosenských uprchlíků do svých domovů*, s. 89.

⁴¹ HLADKÝ, L. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. 1. Vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2005. 392 s.; Dále pak například HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina : historie neústavní země*. 1. Vyd. Brno : Doplněk, 1996. 216 s.; HLADKÝ, L. *Daytonská mírová smlouva a její uvedení do plávu. Středoevropské politické studie*. 2006, ročník VII, číslo 2-3.

⁴² TESAŘ, F. *Postavení národnostních menšin ve Svazové republice Jugoslávii*. In DANÁK, B.; FIALA, P. (eds.). *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2000, s. 269-305.; TESAŘ, F. *Rozpad SFRJ a válka na území Bosny a Hercegoviny*. In GABAL, I. (ed.). *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha : G plus G, 1998, s. 255-330.

⁴³ PRтина, S.; STÝSKALÍKOVÁ, V. *Vývoj bezpečnostní situace v Bosn a Hercegovině*. In STÝSKALÍKOVÁ, V.; SMEKAL, H. (eds.). *Zahraniční a bezpečnostní politika Slovinska, Chorvatska, Rumunska a vývoj bezpečnostní situace v Bosn a Hercegovině*. Brno : Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 105-152.

otázky, který lze vzhledem k jeho nevelkému rozsahu považovat spíše za úvodní pojednání k tématu než pokus o hlubší analýzu.⁴⁴ První komplexnější práci zkoumající migrační pohyby a dopady nucené migrace na etno-demografickou strukturu Bosny a Hercegoviny v letech 1945 až 2007 zpracoval Ondřej Fišla, který nahlížel problematiku prizmatem sociální geografie.⁴⁵ Jeho zdání, peliv vyvedená diplomová práce výborně posloužila autorovi tohoto textu v orientaci v tématu nucené migrace a stanovení metodologie. Otázka návratu uprchlíků a přemístěných osob na území Bosny v eském prostředí nicméně detailně zpracována není, výzkumem vlivu mezinárodního společenství a strategií mezinárodních institucí na dynamiku a kvalitu návratu se zatím nikdo výlučně nezabýval.

Naprostá většina prací o návratovém procesu v Bosně je napsána v anglickém jazyce, což je logické, vzhledem k tomu, že angličtina byla a je *lingua franca* mezinárodních organizací působících v Bosně. Autory anglojazyčné literatury lze rozdělit do několika skupin, podle toho, jak hodnotili angažmá mezinárodního společenství v návratové otázce. Část autorů strategii a aktivitu mezinárodních institucí hlasitě kritizovala a výsledky jejich práce hodnotila jako výrazný neúspěch⁴⁶, jiní naopak strategii a programy obhajovali.⁴⁷ Většinu autorů bychom nicméně mohli zařadit do středního proudu, který míváme pracovní nazvat škonstruktivně kritickým. V rámci něho se objevují autoři, kteří pozitivně hodnotí určitě kroky mezinárodního společenství, ale zároveň tvrdí, že celková strategie byla mylná, protože se zaměřovala pouze na fyzický návrat uprchlíků a přemístěných (nejpočetnější skupina)⁴⁸ nebo že

⁴⁴ PRŤINA, S. Uprchlíká otázka Bosny a Hercegoviny. *St. edoevropské politické studie* [online]. 2006, ro. VII, . 2-3, [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=278>>.

⁴⁵ FIŠLA, O. *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století : nucená migrace a její prostorové dopady* [rukopis]: diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin. Praha, 2007, 141 s.

⁴⁶ Srov. CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006. 176 s; JANSEN, S. Home and return in the foreign intervention in Bosnia and Herzegovina : an anthropological critique. In HAYNES, D. F. (ed.). *Deconstructing the reconstruction : human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Aldershot : Ashgate, 2008. s. 29-52; NOWAK, M. Has Dayton failed? In SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (eds.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, s. 45-60; PICKERING, P. M. *Peacebuilding in the Balkans : the view from the ground floor*. 1st ed. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2007. 242 s.

⁴⁷ ALLCOCK, J. B. Come back, Dayton : all is forgiven! In SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (ed.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, s. 25-36; ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina : a review of the 2000 return season. *Journal of Refugee Studies*. 2001, vol. 14, no. 3, s. 315-330.

⁴⁸ Tato skupina autorů je dnes nejpočetnější. Srov. AYAKI, I. Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina : the first five years examined. *International Journal of Refugee Law*. 2001, vol. 13, no. 1/2, s. 98-122; BLACK, R. Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina : missing link, or mistaken

mezinárodní organizace dostatečně nenaslouchaly hlasům uprchlíků a stavily je do role objektů.⁴⁹ Druhou skupinu představují autoři, kteří tvrdí, že výsledky práce mezinárodních institucí lze považovat za úspěch navzdory stále existujícím překážkám na cestě k uspokojivému vyřešení návratové otázky.⁵⁰

Jako druhé kritérium, podle kterého měřím anglojazyčnou literaturu rozdíl, je přímé angažmá autora v řešení krize v rámci mezinárodního společenství, tedy jestli pracoval v ní které z mezinárodních organizací podílejících se na procesu návratu, nebo byl nezávislým vnějším pozorovatelem.⁵¹ Je zajímavé a snad i přiznané, že v rámci z bývalých pracovníků mezinárodních organizací lze zařadit mezi tu část autorů, která je k jejich působení nejkritičtější.⁵²

Velmi cennými se ukázaly být podrobné a názorově vyvážené zprávy organizací a think-tanků (International Crisis Group, Human Rights Watch), které dohlížely na organizace podílející se na naplňování mírových podmínek, aniž by byly do procesu aktivně zapojeny. A koliv lze kritickým zpracováním uvedených zdrojů získat poměrně objektivní obraz procesu, užití anglojazyčné literatury v dnešní době limituje několik

priority. *SAIS Review*. Summer-Fall 2001, vol. 21, no. 2, s. 177-199; BELLONI, R. Peacebuilding at the local level : refugee return to Prijedor. In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 128-141; COX, M. The right to return home : international intervention and ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina. *International and Comparative Law Quarterly*. 1998, vol. 47, no. 3, s. 599-631; HAIDER, H. (Re)Imagining coexistence : striving for sustainable return, reintegration and reconciliation in Bosnia and Herzegovina. *The International Journal of Transitional Justice*. 2009, vol. 3, s. 91-113; HEIMERL, D. The return of refugees and internally displaced persons : from coercion to sustainability? In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 71-84; PHILPOTT, CH. Though the dog is dead, the pig must be killed : finishing with property restitution in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Refugee Studies*. 2005, vol. 8, no. 1, s. 1-24; PHUONG, C. šFreely to return : reversing ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina. *Journal of Refugee Studies*. 2000, vol. 13, no. 2, s. 165-183; PICKERING, P. M. *Peacebuilding in the Balkans* 242 s.

⁴⁹ Srov. AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina* , s. 98-122; BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level* , s. 128-141; HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons* , s. 71-84.

⁵⁰ Srov. DONAIS, T. A tale of two towns : human security and the limits of post-war normalization in Bosnia-Herzegovina. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2005, vol. 7, no. 1, s. 19-33; TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina : the limits of returns. *Eurasian Geography and Economics*. 2004, vol. 45, no. 6, s. 439-464.

⁵¹ V organizacích UNHCR a OBSE pracovali autoři Andrade, Ayaki, Black, Cox, Delaney, McMinn a Philpott. Srov. ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina , s. 315-330; AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina* , s. 98-122; BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina* , s. 177-199; COX, M. *The right to return home : international intervention and ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina* , s. 599-631; McMINN, M. *Municipality Return Commissions*. December, 2005 [cit. 2010-04-15]. Dostupný z WWW: <http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:4206>; PHILPOTT, CH. *Though the dog is dead, the pig must be killed* , s. 1-24.

⁵² Srov. AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina* , s. 98-122; BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina* , s. 177-199; COX, M. *The right to return home : international intervention and ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina* , s. 599-631; PHILPOTT, CH. *Though the dog is dead, the pig must be killed* , s. 1-24..

skutečnosti: zahraniční akademici a odborníci mají tendenci nahlížet bosenskou realitu z erenobílym pohledem⁵³, neumožňují jim se jejich práce v nujícím bosáckým uprchlík m, aasto se spoléhají na oficiální statistiky, aniž by je podrobovali kritice.⁵⁴ Pro souasný výzkum návratové otázky je též limitující fakt, že v posledních letech objem publikací v nujícím se tématu výrazně poklesl, protože pozornost akademiků v t-inou p ítahují aktuáln j-í krize v jiných regionech světa.

Kritické zhodnocení jihoslovanské literatury (bosácké, srbské, chorvatské) bylo p í snaze o nestranný pohled velmi náročné, protože každé ze t í konstitutivních etnik Bosny zaujímá k tématu nucené migrace a návratu uprchlíků odlišný afl protich dný názor (nap íklad v otázce ukon enosti í neukon enosti procesu); tato literatura je nez ídka tenden ní⁵⁵. Aby autor obsáhl recepci problematiky ze v-ech úhl pohledu, byl by tak nucen erpat z publikací vydaných nejen na území Bosny a Hercegoviny, ale též v sousedních zemích (Chorvatsko, Srbsko, erná Hora). D sledná komparace a analýza jihoslovanských periodik a sekundárních zdrojů v nujícím se návratu uprchlíků a p emigracích na území Bosny a Hercegoviny je tak z hlediska své náro nosti spí-e tématem pro dlouhodob j-í výzkum v podob diserta ní práce. Proto se jimi diplomant nezabýval.

2. Demografický stav Bosny p ed válkou a nucená migrace v letech 1992-1995

2.1 Demografická situace p ed vále ným konfliktem

Obyvatelé žijící na území dne-ní Bosny a Hercegoviny byli v pr b hu staletí sv dky a ú astníky ady nucených migračních pohybů a populačních přesunů. Za jejich p í iny lze pokládat specifickou geografickou polohu země, která p edstavovala odvíkou sty nou plochu mezi státními útvary dne-ních Chorvatů a Srbů. Ty se jí snažily inkorporovat, nebo šspravedlivě rozdíl, vřdy na úkor toho druhého. Bosna a

⁵³ Antropoložka Tone Bringa ve své knize zmiňuje, že velká v t-ina mezinárodních pracovníků si p edvále nou Bosnu idealizovala jako šharmonické, tolerantní a multikulturní místo a Sarajevo jako její symbol (druhým extrémem bylo zastávání teze, že mezi balkánskými národy panuje šstarobylá nenávisť (*ancient hatreds*). Srov. BRINGA, T. *Being Muslim Bosnian way : identity and community in a Central Bosnian village*. Princeton : Princeton University Press, 1995, s. 5. Cit v. BLACK, R. Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina : missing link, or mistaken priority. *SAIS Review*. Summer-Fall 2001, vol. 21, no. 2, s. 184-185.

⁵⁴ Otázka rozporu mezi oficiálními statistikami a reálným stavem se v nuje nap ífilá. Srov. FÍLA, O. Úspěšnost návratnosti bosenských uprchlíků do svých domovů : statistika versus realita. *Geografie ó Sborník GS*. 2009, ro ník 114, . 2, s. 89.

⁵⁵ FÍLA, O. *Demografické proměny v Bosn a Hercegovině v 90. letech minulého století*, s. 13-14.

Hercegovina se navíc nacházela na pomezí dvou rozlehlých říší (Osmanská říše a Rakouské císařství), pro níž představovala území dleflité zejména ze strategického hlediska. Soupeření těchto rivalů se v bosenském prostoru vyznačovalo astými změnami státoprávního postavení a válečnými konflikty.

Výsledkem toho byla zdejší etnika natolik promíchána, že ve většině oblastí se dalo jen stěží určit, které z etnik má po etní přehvalu. Toto specifikum Bosnu charakterizovalo i ve 20. století, kdy se stala v době mezi dvěma světovými válkami součástí tzv. královské Jugoslávie a tzv. Titovské Jugoslávie po druhé světové válce. Jako jediná ze svazových republik Socialistické federativní republiky Jugoslávie neměla jeden, ale rovnou tři konstitutivní národy, které se navíc tradičně identifikovaly (navzdory snahám socialistického režimu potlačit vliv církví a náboženské projevy) na základě tří konfesí: pravoslaví (Srbové), islámu (Muslimové), katolicismu (Chorvati). Ve svazové republice dále žilo velké množství národnostních menšin. Socialistický režim při sítání lidu umohl ovelice též identifikaci s kategorií jugoslávství, v důsledku čehož se přibližně dvacetina Bosňanů je v roce 1991 prohlásila za Jugoslávce namísto čistě etnické příslušnosti.⁵⁶

Podle údajů z předválečného (a zatím posledního) bosenského celorepublikového censu z roku 1991 žilo v Bosně a Hercegovině 4 377 033 osob.⁵⁷ Z toho 43,5% tvořili Bosňáci, 31,2% Srbové, 17,4% Chorvati, 5,5% Jugoslávci a 2,4% příslušníci různých národnostních menšin. Etnická mapa Bosny a Hercegoviny před válkou vykazovala vysoký stupeň etnické promíšenosti, kde pouze v 27 opčinách ze 109 tvořilo určité etnikum v etnině přesahující 75 procent.⁵⁸ Bosna se v rámci federace též pyšnila vysokým podílem tzv. promíšených manželství (12 procent), což je srovnatelné a fleny, které jsou příslušníky rozdílného etnika.⁵⁹ Předválečná Bosna a Hercegovina vlivem zmíněných etno-demografických specifíků právem vytvářela obraz multietnické, multikonfesijní a multikulturní země.

⁵⁶ IBRELJI, I. et al. *Migration flows in Bosnia and Herzegovina after 1992*. 46th Congress of the European Regional Science Association (ERSA), Volos, Sept. 2006 [cit. 2010-03-06]. Dostupný z WWW: <<http://ideas.repec.org/>>.

⁵⁷ Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. *Nacionalni sastav stanovništva : statistički bilten*, . 234. Sarajevo, 1991 [cit. 2010-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.fzs.ba/Podaci/nacion%20po%20mjesnim.pdf>>.

⁵⁸ Državní zavod za statistiku. *Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*. Sarajevo, 1994. Cit. v ALLCOCK, J. B. *Come back, Dayton : all is forgiven!* In SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (ed.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, s. 27.

⁵⁹ ALLCOCK, J. B. *Come back, Dayton* í , s. 27.

2.1 Nucená migrace během války

Nucená migrace během války, která propukla na jaře roku 1992 a skončila podepsáním Daytonské mírové smlouvy 21. listopadu 1995, postihla přes polovinu obyvatel Bosny.⁶⁰ V průběhu 46 měsíců trvajícího válečného konfliktu opustilo zemi přibližně 1,2 milionu obyvatel a další 1 milion vnitřních uprchlíků byl nucen přemístit se do jiné části země.⁶¹ Tato nejastji uváděná čísla však nejsou definitivní a objem nucených migrací je i po povelu tisíciletí stále předmětem diskuse; odhady počtu uprchlíků a přemístěných se nicméně pohybují v rozmezí 2-2,7 milionů.⁶² Dopad nucené migrace na poválečnou demografickou situaci země byl obrovský: po válce nebyla v Bosně ani jedna opština, ve které by přibližně etnická kompozice zůstala zachována.⁶³

Uvnitř země docházelo k nucené migraci formou obousměrného toku obyvatelstva zejména mezi dvěma dnešními entitami, jejichž společná šentitní hranice více méně kopíruje frontovou linii ke konci války. Jednotlivá etnika směřovala do oblastí, kde příměsí jejich národa tvořili, nebo taktikou etnického čištění postupně vytvářeli, po etnicky čistě. Tato území byla často pod kontrolou armád a paramilitárních jednotek jednotlivých etnik a vlivem přeměsnila se stávala stále více homogenními. Z Republiky srbské do Federace Bosna a Hercegovina směřovali výhradně Muslimové a Chorvati (do konce války 95 procent tamějších obyvatel tvořilo dvěma etniky), z Federace naopak migrovali Srbové do Republiky srbské (90 procent etnika).⁶⁴ Vnitřní uprchlíci odcházeli spíše do měst, než na venkov, některé pak do uprchlických táborů, které v průběhu války vytvářely jednotky Organizace spojených národů UNPROFOR (United Nations Protection Forces).

Část Bosanů, bezprostředně ohrožených válečným konfliktem, však z rozlícených domovů své domovy neopustila. OSN v průběhu války zřídila tzv. ochranné

⁶⁰ Válečný stav byl vyhlášen Předsednictvem Bosny a Hercegoviny 8. dubna 1992, kdy byl též změněn název státu na Republika Bosna a Hercegovina. Viz HLADKÝ, L. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, s. 270.

⁶¹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (MHRR). *Uporedna analiza pristupa pravima izbjeglica i raseljenih osoba*. Sarajevo, 2005, s. 47 [cit. 2010-03-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/?id=282>>.

⁶² FIŠLA, O. *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině*, s. 79.

⁶³ HEIMERL, D. The return of refugees and internally displaced persons : from coercion to sustainability? In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 71.

⁶⁴ ROSAND, E. The right to return under international law following mass dislocation : the Bosnian precedent? *Michigan Journal of International Law*. 1998, vol. 19, s. 1091-1140. Cit. v HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 92.

oblasti (*safe areas*) v místech Bosny a Hercegoviny, kde nepřemístěnému civilnímu obyvatelstvu, především Muslimům na území budoucí Republiky srbské, hrozilo napadení ze strany nepřátelského etnika.⁶⁵ Nechvalně proslulé případy Srebrenice a Fiepy však potvrdily, že rozhodnutí z států ve své domovině navzdory nepřátelským jednotkám operujícím v bezprostřední blízkosti, i *de facto* nemožnost odchodu, vedly k fatálním následkům. Masakry civilního obyvatelstva nebyly schopny zabránit ani jednotky OSN.⁶⁶

Druhou formou nucené migrace byla uprchlická vlna směřující za hranice Bosny a Hercegoviny. Nejvíce lidí uprchlo do sousedních zemí rozpadající se federace Jugoslávie. Svazová republika Jugoslávie (dnešní Srbsko a černá Hora) přijala 26% uprchlíků, Chorvatsko 16%. Ze západoevropských zemí přijalo nejvíce uprchlíků Německo (28%) a Rakousko (7%), přičemž dohromady tyto dvě země poskytly útočiště téměř polovině uprchlíků. Zbytek uprchlíků nuceně emigroval do více než 100 zemí světa, hlavně do USA, Kanady, Austrálie a na Nový Zéland.⁶⁷

Otázka uprchlíků z rozpadající se Jugoslávie se na počátku 90. let stala ošehavým tématem na půdě institucí Evropského společenství. Německo spolu se skandinávskými státy navrhly rozmístění uprchlíků v rámci členských států společenství na bázi předem stanovených kvót, proti tomu se však postavily některé země, například Velká Británie. Nakonec se členské státy ES dohodly na kompromisu, aby vyřešily urgentní problém uprchlictví. Usnesly se na tom, že mohou přijmout uprchlíky na základě udělení statusu šdoasně ochrany (*temporary protection*).⁶⁸ Na rozdíl od tradičního statusu uprchlíka dle Úmluvy z roku 1951 umohl ovšem státům doasná ochrana přijmout uprchlíky pouze na dobu trvání konfliktu, což vyuffilo především Německo.⁶⁹ Poté měly státy právo přistoupit k jejich repatriaci.⁷⁰

⁶⁵ Tzv. ochrannými zónami OSN zřízenými v roce 1993 byly oblasti Sarajevo, Fiepa, Tuzla, Gorafde, Srebrenica a Biha. Srov. GALLAGHER, T. *The Balkans after the Cold War*. London : Routledge, 2003, s. 74.

⁶⁶ Tragickou situaci v jedné z ochranných zón ke konci války přibližuje v komiksově podobě válečný flurnalista Joe Sacco. Srov. SACCO, J. *Bezpečná zóna Gorafde*. Praha : BB Art, 2007. 232 s.

⁶⁷ MHR. *Uředna analíza*, s. 48.

⁶⁸ BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina*, s. 185.

⁶⁹ Status šdoasně ochrany (*temporary protection*) přijali ministři vnitřních věcí členských států ES v roce 1991, tedy teprve přibližně rok před vypuknutím války v Bosně, jako reakci na vlnu uprchlíků ze socialistické Jugoslávie. Německý výraz pro tento status *Duldung*, neboli štrpníó výstífln reflektuje vnímání bosenských uprchlíků německými spolkovými zeměmi. *De facto* uprchlíci neměli možnost disponovat svým statutem *de iure*, ímfl došlo ke smazání hranic mezi šuprchlíkem a šmigrantem. Viz DIMOVA, R. *Duldung trauma : Bosnian refugees in Berlin*. In SZCZEPANIKOVÁ, A.; ANK, M. (eds.). *Migration processes in Central and Eastern Europe : unpacking diversity*. Multikulturní centrum Praha, 2006 s. 47-52 [cit. 2010-03-10]. Dostupný z WWW:

Jednotlivé země západní Evropy projevíly rozdílnou míru ochoty k přijetí vlny Bosňanů. Francie a Velká Británie se k přijetí bosenských uprchlíků postavily lhostejně: do konce války přijaly 6 000 a 4 000 uprchlíků. Dlouhodobou vstřícnost naopak prokázalo Rakousko, které poskytlo ochranu 87 000, a skandinávské země (celkem 88 tisíc), které uprchlíkům zajistily dostatečnou sociální a kulturní podporu i po válce.⁷¹ Po skončení konfliktu usilovalo Německo, které neslo největší tíhu této humanitární pohromy (celkově přijalo 345 tisíc Bosňanů), o brzký návrat uprchlíků zpět do vlasti z důvodů obrovských finančních nákladů a nátlaku jednotlivých spolkových zemí na německou vládu.⁷² Tato skutečnost velkým dílem přispěla k poměrně velkému množství návratů v letech těsně po válce, stejně jako ke změně politiky mezinárodního společenství a organizací, o čemž pojednávají kapitoly, které následují po analýze Anexe 7 Daytonské smlouvy, zabývajícího se uprchlickou otázkou v Bosně.

3. Právní rámec návratu: Daytonská mírová smlouva

Všeobecná rámcová dohoda o míru v Bosně a Hercegovině, tzv. Daytonská mírová smlouva, parafovaná v listopadu roku 1995, ukončila válečný konflikt v Bosně, který trval téměř pět let.⁷³ Její definitivní znění bylo stvrzeno podpisy v Paříži o měsíc později.⁷⁴ Mírová smlouva, která vytvořila základní právní rámec pro poválečnou rekonstrukci zničeného státu, budování institucí a implementaci mírového procesu, je velmi komplikovaným a rozporuplným textem plným kompromisů. Její vyznění bylo

<http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fceb50bfa263ef/Migration_Processes_in_CEE_hq.pdf>

⁷⁰ KELLY, L. Bosnian refugees in Britain : questioning community. *Sociology*. 2003, vol. 37, no. 1, s. 37.

⁷¹ MHRR. *Uparedna analiza*, s. 48.

⁷² V literatuře se po čtyřech uprchlíků v Německu pohybují v tísni mezi 320-345 tisíci, přičemž první z nich (320 tisíc) přebírají autoři z analýzy bosenského ministerstva, které jako jediná instituce uvádí toto pravděpodobně podhodnocené číslo. International Crisis Group (ICG) a UNHCR, stejně jako tato práce, operuje s počtem 345 tisíc. Srov. MHRR. *Uparedna analiza*, s. 48.; ICG. *Minority Return or Mass Relocation?* May 1998, s. 11.

⁷³ Mírová smlouva byla podepsána politickými představiteli Svazové republiky Jugoslávie, Chorvatska a Bosny a Hercegoviny – Slobodanem Miloševićem, Franjo Tuđmanem a Alijou Izetbegovićem – na vojenské základně nedaleko města Daytonu v americkém státě Ohio dne 21. 11. 1995. Jejím hlavním šaržatorem byl americký diplomat Richard Holbrooke. Pro jeho tvrdé vyjednávací metody, charakteristické permanentním vyhrožováním sankcemi a tresty, se mezi Bosňany vžil termín „šolbrukovanje“, viz SINDELAR, D. What does Holbrooke's past as Bosnia's bulldozer say about future in South Asia? *Radio Free Europe/Radio Liberty*. February 2009 [cit. 2010-03-13]. Dostupný z WWW: <http://www.rferl.org/content/Holbrooke_Bosnia_Bulldozer_/1467203.html>. O předsobě Richarda Holbrooka v Bosně a Hercegovině srov. HOLBROOKE, R. *To end a war*. 1st ed. New York : Random House, 1998. 408 s.

⁷⁴ Komplettní text smlouvy lze nalézt například na internetových stránkách Vysokého představitele pro Bosnu a Hercegovinu (OHR): viz *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina* [cit. 2010-03-10]. Dostupný z WWW: <http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380>.

koncipováno tak, aby v zájmech stranách zanechala pocit, že nikdo sice nevyhrál, ale ani neprohrál.⁷⁵

Daytonské mírové smlouvy by asi stěží někdo mohl upírat zásluhy na ukončení války nebo konfliktu. Nemálo akademiků jí však vytýká omezený rozpor, že sice zdůrazňuje nutnost teritoriální integrity Bosny a Hercegoviny jako jednoho státu, ale zároveň ji fakticky rozděluje na základě etnickém na dvě politické, do velké míry samosprávné entity (Federace Bosna a Hercegovina a Republika srbská).⁷⁶ Nepřímě tedy legitimizuje válčné snahy tří bosenských konstitutivních národů, které pomocí taktiky etnického čistění usilovaly o vytvoření etnicky homogenních oblastí a navýšení svého politického vlivu. Nacionalističtí politici měli na jedné straně v úmyslu švýdění oblasti osamostatnit, nebo připojit k šmateškému státu (Srbové ke Svazové republice Jugoslávii, Chorvaté k Chorvatsku), a naopak tímto tendencím stejnou taktikou vzdorovat v zájmu udržení celistvosti státu (Muslimové).⁷⁷

3.1 Anex 7

Otázce uprchlíků a vnitřně přemístěných osob se v Daytonské mírové smlouvě vnuje Anex 7. Primárně je adresován celostátním a entitním institucím Bosny a Hercegoviny. Anex 7 je rozdělen na dvě kapitoly, přičemž první se zabývá ochranou a právy potenciálních navrátilců. Jejím základem představuje článek 1:

Švýdění uprchlíci a vnitřně přemístěné osoby mají právo na svobodný návrat do svých přechodných domovů. Mají právo na to, aby jim byl vrácen majetek, o který přišli v důsledku války od roku 1991, a kompenzaci majetku v případě, že jim nemůže být navrácen. Brzký návrat uprchlíků a přemístěných osob je důležitým cílem mírového procesu v Bosně a Hercegovině. Účastníci se zavazují k tomu, že budou přijímat

⁷⁵ HLADKÝ, L. Daytonská mírová smlouva a její uvedení do života. *Středoevropské politické studie* [online]. 2006, ročník VII, číslo 2-3, [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=275>>. Více o Daytonské mírové smlouvě od českých autorů. HLADKÝ, L. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2005. 392 s.; PRŤINA, S.; STÝSKALÍKOVÁ, V. Vývoj bezpečnostní situace v Bosně a Hercegovině. In STÝSKALÍKOVÁ, V.; SMEKAL, H. (ed.). *Zahraniční a bezpečnostní politika Slovinska, Chorvatska, Rumunska a vývoj bezpečnostní situace v Bosně a Hercegovině*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 105-152.

⁷⁶ Daytonská mírová smlouva přikládá 51 procent území Bosny a Hercegoviny bosňácko-chorvatské Federaci a 49 procent Republice srbské.

⁷⁷ Srbský projekt šestičlenného inženýrství formou etnického čistění příslušníků jiného než srbského národa ve své knize detailně popisuje James Gow: GOW, J. *The Serbian war project and its adversaries: a strategy of war crimes*. Montreal, Canada: McGill-Queen's University Press, 2003. 322 s.

návraty osob, které opustily své území, v etnických, kterým byl udělen status dočasné ochrany hostitelskými zeměmi.⁷⁸

V následujících částech Anexe 7 je zdůrazněna povinnost zúčastněných stran zajistit politické, ekonomické a společenské podmínky k šetrnému návratu a harmonické reintegraci. Návraty musejí dle zákona probíhat bez šikany, zastrašování, perzekuce a diskriminace především na základě etnického původu, náboženského vyznání a politických názorů; pokud by tomu tak nebylo, zúčastněné strany (domácí instituce) jsou povinny odstranit překážky, které by návraty brzdily, nebo jim bránily.⁷⁹ Potenciálním navrátilcům je zaručeno právo na svobodnou volbu místa a výbavu místa návratu. Zúčastněné strany jsou povinovány tato rozhodnutí respektovat a šetřit uprchlíky, aby zůstali, nebo se naopak navrátili do míst, která jsou nebezpečná, nebo postrádají základní infrastrukturu nutnou k zajištění normálního života.⁸⁰

V kontextu doby poloviny devadesátých let je definice práva návratu jako právo návratu do švédské domoviny velmi progresivním pojetím, kterým chtělo mezinárodní společenství jasně deklarovat svou odhodlanost zvrátit dědictví etnického čištění. Do té doby mezinárodní právo v otázce uprchlíků operovalo pouze s termínem návrat do vlasti.⁸¹ Dalším inovativním prvkem Daytonu je aplikace práva na návrat na všechny postížené osoby, tedy nejen na uprchlíky mimo Bosnu, ale též na vnitřně přemístěné osoby. A koliv je v současnosti e-tnické situace vnitřně přemístěných osob uznáváno jako legitimní oblast zájmu mezinárodních organizací zabývajících se uprchlictvím, Daytonská mírová smlouva vznikla v době, kdy se o tématu teprve rozvíjela debata. Teprve tři roky poté, co daytonský Anex 7 vstoupil v platnost, přijala Komise pro uprchlíky OSN dokument obsahující směrnice, které poprvé formulovaly povinnosti států vůči vnitřně přemístěným uprchlíkům.⁸² Philpott a Williams zmíní ují soudobou mírovou smlouvu ukončující konflikt v Guatemale: ta se zaměřovala pouze na návrat uprchlíků a majetkovou restituci, přičemž problém vnitřního uprchlictví opomíjela.⁸³

⁷⁸ *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, Anex 7, Chapter 1, Article 1.

⁷⁹ *The General Framework Agreement*, Article 1, 2.

⁸⁰ *Ibidem*, Article 1, 2.

⁸¹ BOSE, S. *Bosnia after Dayton : nationalist partition and international intervention*. London : Hurst, 2002, s. 109-110.

⁸² Viz úvodní kapitola.

⁸³ PHILPOTT, CH.; WILLIAMS, R. The Dayton dialectic : the significance of property deprivation and repossession in the context of ethnic cleansing. In HAYNES, D. F. (ed.). *Deconstructing the reconstruction : human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Aldershot : Ashgate, 2008, s. 154.

Za specifikum smlouvy lze též považovat etné, explicitně vyjmenované závazky, nezbytné k naplňování práva na návrat, především pak otázku restituce majetku.⁸⁴ Restituce je definována jako výchozí prostředek úspěšných návratů. Její ústřednost navíc podtrhuje fakt, že kapitola 2 ustavuje Komisi pro návrat nemovitostí vnitřně uprchlých osob a uprchlíků⁸⁵, nezávislou na kontrole domácích institucí.⁸⁶ Domácí instituce mají povinnost respektovat a vykonávat rozhodnutí Komise pro návrat nemovitostí šv dobré víře pod dohledem mezinárodních organizací.⁸⁷ Z devíti členů jmenuje čtyři Federace Bosna a Hercegovina a dva Republika srbská; zbylé členy nominuje Evropský soud pro lidská práva.⁸⁸ Mandát Komisi opravňuje k posuzování žádostí týkajících se nemovitostí na území Bosny a Hercegoviny v případě, kdy držitel nemovitost dobrovolně neprodal, nebo jiným způsobem nepředal na jinou osobu v době po dubnu 1992, a kdy držitel v době podávání žádosti nedisponuje majetkovým právem v této nemovitosti.⁸⁹

Je nutné podotknout, že uchazeč má možnost zažádat o návrat nemovitého majetku, nebo o jeho kompenzaci (o její formě rozhoduje Komise).⁹⁰ Volné, neobydlené domy může Komise ve spolupráci s UNHCR dočasne poskytnout pro účely dočasného ubytování uprchlíků a vnitřně uprchlých osob. Kapitola 2 Anexe 7 též ustavuje Majetkový fond (Property Fund), do kterého mají pod kontrolou Komise proudit finance z prodeje nemovitostí, jejich nájmu i úrok z hypoték, nebo též formou příspěvků entit a zahraničních donorů. Rozhodnutí Komise jsou definitivní i v případech, kdy zainteresovaná osoba či zúčastněná strana (entita) není schopna spolupráce. Na závěr smlouva zmocňuje Komisi k vytvoření příznivých podmínek pro přijetí nových majetkových práv v entitách a zároveň ustanovuje, že po pěti letech

⁸⁴ PHILPOTT, CH.; WILLIAMS, R. *The Dayton dialectic*, s. 155.

⁸⁵ Commission for Displaced Persons and Refugees, krátce po Daytonu přejmenovaná na Commission for Real Property Claims of Displaced Persons and Refugees; dále v práci užívám výraz „Komise pro návrat nemovitostí“, i pouze „Komise“, pokud je z kontextu patrné, o kterou komisi se jedná. Srov. *The General Framework Agreement*, Chapter 2.

⁸⁶ *The General Framework Agreement*, Chapter 2.

⁸⁷ Ibidem, Article 8.

⁸⁸ Ibidem, Article 9.

⁸⁹ Postup Komise při posuzování žádostí je následující: (1) identifikace zákonného vlastníka, nemovitosti a odhad její ceny dle katastru nemovitostí před válkou; (2) rozhodnutí o návratu majetku, i kompenzaci v tichotvém hlasování členů; (3) pronájem, prodej, i jiný způsob převodu nemovitosti Komisí v případě, že vlastník zvolil možnost kompenzace, nebo v případě, že nemovitost byla opuštěna dle relevantního (entitního) práva. Viz *The General Framework Agreement*, Chapter 2, Article 12.

⁹⁰ Ibidem, Article 11, 12.

od jejího vzniku by měla zodpovědnost za její financování přejít z entit na centrální bosenskou vládu, pokud se strany nedohodnou jinak.⁹¹

Intervence mezinárodního společenství v době konfliktu a následné rekonstrukce byla obhajována na základě argumentu, že státní struktury nebyly schopny elit separatistickým nacionalistickým ideologiím, jejichž přímým projevem bylo etnické či národnostní obyvatelstva. Právo na návrat do původní domoviny a další zmíněné právní inovace Daytonské mírové smlouvy poukazují na fakt, že návrat uprchlíků a přemístěných osob představoval pro mezinárodní společenství prioritu, ba dokonce základní pilíř úspěšné poválečné rekonstrukce země. Konečným cílem mírového procesu, koordinovaného mezinárodním společenstvím, tak mělo být znovuvytvoření jednotné Bosny a Hercegoviny jakožto místa multietnické koexistence a tolerance prostřednictvím změny poválečného etno-demografického statu quo. K jeho naplnění měla vést efektivní spolupráce domácích a mezinárodních organizací.

3.2 Mezinárodní organizace a společenství

Akoliv primární zodpovědnost za návrat uprchlíků a přemístěných osob náleží dle smlouvy domácím institucím, Daytonská mírová smlouva kodifikuje působení etnických mezinárodních organizací. Anex 7 stanovuje vedoucí humanitární roli UNHCR při koordinaci aktivit všech organizací, které se podílejí na repatriaci a výpomoci uprchlíků a přemístěným při návratu. Black poznamenává, že již v roce 1997 v Bosně působilo okolo dvou tisíc (500 mezinárodních a 1500 domácích).⁹² Anex 7 zároveň povazuje ústředníky (celostátní a entitní instituce) k tomu, aby jim a širším relevantním mezinárodním, domácím a nestátním organizacím poskytl volný přístup k uprchlíkům a přemístěným osobám, a zajistily bezpečnost jejich pracovníků.⁹³ K zásadním institucím podílejícím se na řešení uprchlické situace vedle UNHCR a Komise patří Úřad Vysokého představitele (Office of the High Representative; dále OHR)⁹⁴, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE)⁹⁵, a Mise OSN

⁹¹ Ibidem, Article 16.

⁹² BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina...*, s. 180.

⁹³ *The General Framework Agreement*, Chapter 1, Article 3.

⁹⁴ OHR působí jako zastávající orgán dohlížející na implementaci civilních záležitostí smlouvy. Srov. Ibidem, Anex 10.

⁹⁵ Mandát OBSE opravňuje organizaci ke sledování situace v oblasti lidských práv. Srov. Ibidem, Anex 6, Chapter 3, Article 13.

v Bosně a Hercegovině (UNMiBH)⁹⁶. Významnou roli při zajištění bezpečnosti během návratového procesu sehrály též vojenské jednotky Severoatlantické aliance a policejní mise.⁹⁷

Mezi odbornou veřejností panuje shoda v tom, že pravomoci mezinárodních organizací jsou v Daytonu definovány nad rámec humanitární pomoci tím, že zahrnují i ochranu a monitoring základních lidských práv.⁹⁸ Interní pracovníci OSN podotýkají, že podobná ustanovení reflektují postupnou změnu politiky mezinárodního společenství po konci studené války. Ta se promítá právě do více intervenčního přístupu, který už se nespokojuje pouze s humanitární pomocí, ale zároveň dbá na dodržování základních lidských práv.⁹⁹

Nesmíme opomenout fakt, že mezinárodní organizace a jejich strategie jsou do velké míry ovlivňovány geopolitikou a zájmy jednotlivých členů mezinárodního společenství, tedy států aktivně se angažujících v otázce implementace mírových podmínek. V prosinci 1995 byla vytvořena Rada pro naplňování míru (Peace Implementation Council), kterou tvoří 55 států a organizací, jež se na rekonstrukci podílejí finanční, vojenskou i jinou formou (poradenství, konkrétní programy apod.). Její setkání probíhají v současnosti na úrovni ministerských států, přičemž uhlí vedení, tzv. řídicí výbor (Steering Board), poskytuje OHR špolitické poradenství.¹⁰⁰ Ambasadové zastupující členy řídicího výboru se s OHR scházejí každým týdnem, čímž si státy ponechávají možnost přímého ovlivňování politickou situaci v zemi, zvláště pak po

⁹⁶ Role UNMiBH spočívala mj. v provádění reformy policejních složek, která úzce souvisí s otázkou návratu a restituce. Srov. *Ibidem*, Anex 11.

⁹⁷ Jednotky IFOR (Implementation Forces) měly na starost zajištění podmínek klidného přeběhu implementace Daytonské mírové smlouvy. Ke konci roku 1996 je vystřídaly jednotky SFOR (Stabilisation Forces), jejichž název napovídá, že jejich hlavním úkolem bylo stabilizovat bezpečnostní situaci v Bosně. Od roku 2002 převzaly tuto agendu jednotky Evropské unie EUFOR. Neméně významnou úlohu sehráli ústřední mezinárodní policejní mise IPTF, nahrazenou roku 2003 policejní misí Evropské unie EUPM. Srov. NOWAK, M. Has Dayton failed? In SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (ed.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, s. 47.

⁹⁸ *The General Framework Agreement*, Anex 7, Chapter 1, Article 3.

⁹⁹ NEWLAND, K.; PATRICK, E. and ZARD, M. *No refuge : the challenge of internal displacement*. 1st ed. New York ; Geneva : United Nations, 2003, s. 79-56. Cit. v PHILPOTT, CH.; WILLIAMS, R. *The Dayton dialectic*, s. 154.

¹⁰⁰ Členy řídicího výboru jsou: Kanada, Francie, Německo, Itálie, Japonsko, Rusko, Velká Británie, Spojené státy, předsednictví Evropské unie, Evropská komise a Organizace islámské konference (reprezentovaná Tureckem). Politický vliv má i tzv. Kontaktní skupina zřízená po zátku konfliktu v rozpadající se Jugoslávii. Členy tohoto neformálního spolku tvoří Spojené státy, Velká Británie, Německo, Francie, Itálie a Rusko spolu se zástupci orgánů Evropské unie a Severoatlantické aliance. Srov. internetové stránky OHR [cit. 2010-03-19]. Dostupný z WWW: <http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=38563>.

zvýšení pravomocí Úřadu vysokého představitele na konferenci v Bonnu v roce 1997.¹⁰¹ Ayaki Ito, pracovník UNHCR v Bosně v letech 1996-1999, podotýká, že v praxi byla politická rozhodnutí vytvářená Spojenými státy a členskými státy Evropské unie, zatímco například vliv Ruska a Organizace islámské revoluce byl minimální.¹⁰²

4. Strategie mezinárodního společenství a proces návratu uprchlíků a přemístěných

Jak již bylo dříve zmíněno, otázka návratu byla od počátku mezinárodního angažmá v Bosně a Hercegovině zpolitizovaná. Mezinárodnímu společenství nešlo pouze o uskutečnění fyzického návratu uprchlíků a přemístěných osob; usilovalo o šňávratě etno-demografického stavu Bosny do předválečné doby. V anulaci konsekvencí etnického čistění spatřovalo mezinárodní společenství klíovou prerokvizitu nutnou k nastolení trvalého míru a fungující společnosti a státních struktur. Své úsilí stržití míru demonstrovali kodifikací inovativních prvků v oblasti mezinárodního uprchlického práva v Daytonské mírové smlouvě.¹⁰³

A koliv mezinárodní společenství zastávalo myšlenku, že k ehký mír lze v zemi udržet pod podmínkou šetnického usmíření (prostřednictvím návratu uprchlíků, jejich reintegrací v oblastech převodních domovů a obnovením tamních společenských vazeb), představa mezinárodních kontrolních orgánů toho, jak usmíření dosáhnout, byla podstatně mlhavější. Mezinárodní organizace včetně UNHCR neměly zpočátku návratu vypracovanou ucelenou koncepci, ani strategii, kterou by se proces návratu do převodních domovů řídil. Byla vytvářena a mohl na základě poučení z vývoje a chyb (banální jeví se sobě pokus-omyl) v bosenské politické, společenské a lidskoprávní realitě a vlivem geopolitické situace ve světě; absence určité koncepce byla znát i na realizaci často nesystematických a netransparentních programů.¹⁰⁴

Tato kapitola se zaměřuje na změny strategie mezinárodního společenství (respektive zpočátku na její absenci) od roku 1995 do současnosti, přičemž se prostřednictvím identifikace klíčových momentů snaží návratový proces rozdělit do čtyř

¹⁰¹ Navýšení pravomocí OHR se v níže následující kapitole *Strategie návratu uprchlíků a přemístěných* v druhé podkapitole.

¹⁰² AYAKI, I. Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina ó the first five years examined. *International Journal of Refugee Law*. 2001, vol. 13, no. 1/2, s. 107

¹⁰³ Viz předchozí kapitola *Právní rámec návratu: Daytonská mírová smlouva*.

¹⁰⁴ Jednotlivým programům se v níže následující kapitole, pátá kapitola *Programy UNHCR a šponťanní návraty*.

fází, které se vyznačovaly určitými specifiky a z nich vyplývajícími problémy i dílčími úspěchy. Jednotlivé fáze jsou strukturovány do čtyř podkapitol.

První fázi můžeme obecně charakterizovat jako návrat uprchlíků a přemístění osob téměř výlučně do oblastí, kde jejich etnikum tvořilo většinu. Dalo se tak především z toho důvodu, že politickou moc v opčinách měla pevně pod kontrolou nacionalistické strany téhož etnika, jejichž místní politici lákali příslušníky svého etnika do oblastí své působnosti a naopak vytvářeli etné periferie pro menšinové návraty. Nacionalisté umně využívali diskriminačních majetkových zákonů z válečné a těsně poválečné doby a slabého politického mandátu OHR. Tyto tzv. vnitřní návraty uskutečňované v letech těsně po válce ještě více konsolidovaly teritoriální homogenizaci a etnickou segregaci, což byl *de facto* opačný účinek, než který mezinárodní společenství návratu uprchlíků idealisticky předpokládalo. Velkým dílem se na pokračování trendu homogenizace podepsala též ukvapená repatriace bosenských uprchlíků z Německa. Tato fáze trvala přibližně od podepsání Daytonu koncem roku 1995 do roku 1997, kdy se pozornost organizací začala obracet směrem k podpoře menšinových návratů.

Od roku 1997 byly postupně vytvářeny mechanismy (v té pravomoci Úřadu Vysokého představitele, zlepšení koordinace návratového procesu vlivem vytvoření nové pracovní skupiny, zrušení diskriminačních majetkových zákonů a vytvoření nové legislativy), kterými chtělo mezinárodní společenství změnit obrátit politiku prosazovat, mnohdy navzdory nepříznivým administrativním a politickým podmínkám v zemi. Druhá fáze (1997-2000) představuje revizi dosavadního liknavého přístupu a vyznačuje se větší angažovaností a pevnějším odhodláním k intervencím do domácí politiky ze strany mezinárodních institucí včetně OHR.

Průběh této fáze (2000-2003), vyznačující se výrazným nárůstem menšinových návratů ve třech prvních letech, je možné vnímat jako přímý důsledek pozitivních dopadů mechanismů uzákoněných během druhé fáze a politického nátlaku mezinárodního společenství prostřednictvím OHR. Tato fáze je pracovním ohraničená rokem 2003, kdy byla odpovědnost za návratový proces oficiálně předána domácím institucím a vzniklo celostátní Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky; od této chvíle pozbylo UNHCR funkci hlavního zastávajícího orgánu, a koliv proces nadále monitorovalo a dohlíželo na bosenské instituce návratem pověřené. Pro tuto fázi je též charakteristický vliv vnějšího faktoru (geopolitické zájmy jednotlivých států mezinárodního společenství), který se do bosenské reality promítl v podobě

přesměrování finančních toků do jiných krizových oblastí světa obzvláště po útocích teroristů na Světové obchodní centrum ve Spojených státech.

Po ústí třetí fáze (2003-současnost) lze prizmatem dynamiky návratů nahlížet jako za ústí úpadku jejich celkového objemu, v prvních dvou letech pak zejména podstatně nižší menšinové návratnosti v porovnání s třetí fází. A koliv na jaře roku 2004 UNHCR s velkou slávou oznámilo, že se do svých přivodních domovů navrátil milióny uprchlíků, tento úspěch byl po zbytek fáze relativizován několika skutečnostmi: návratnost v následujících letech poklesla natolik, že z dnešního pohledu můžeme tvrdit, že návratový proces je z kvantitativního hlediska fakticky u konce; statistiky po tu návrat uprchlíků a restituovaných nemovitostí neodpovídají reálnému stavu. Navrátilci dnes často ve své přivodní domovině neflíjí (navracený dům i byt v místě domoviny prodali, vyměnili, nebo pronajali a přesešli ke svému etniku, nebo emigrovali; někteří se do svých přivodních domovů vrací pouze na víkend, i letní sezónu).

Uskutečněné menšinové návraty byly navíc komplikovány nevalnou socioekonomickou situací v místě návratu, což nastolilo otázku jejich udržitelnosti a celkové úspěšnosti strategie mezinárodního společenství (zaměřilo se na fyzický návrat, aby co nejrychleji zvrátilo trend etnické homogenizace Bosny, na úkor vytvoření podmínek pro ekonomický rozvoj a společenskou reintegraci uprchlíků). Tato podkapitola se proto bude v novatěli socioekonomickým podmínkám, které návrat uprchlíků od konce války do současnosti doprovázely, a revidované Strategii pro návrat uprchlíků z konce roku 2008, která si přesevzala otázku návratu a jeho udržitelnosti vyšetřit.

4.1 První fáze (1995-1997): etnická konsolidace

Jedním ze zásadních problémů první fáze byla skutečnost, že návratový proces probíhal pod kontrolou mezinárodních organizací humanitárního a rozvojového typu bez silného politického mandátu (zejména UNHCR a Světové banky). Tyto organizace se staly pasivními proponenty téměř výhradně švrtinových návratů, z politických důvodů utilitárně podporovaných domácími úřady opřítin, do oblastí donedávna (a latentně formou i nadále) kontrolovaných ozbrojenými složkami a nacionalistickými politiky jednoho ze tří konstitutivních etnik. Pasivita UNHCR se odvíjela od nedostatku politické vůle mezinárodního společenství a celkové neochoty stát se Kontaktní skupiny pro Balkán poskytnout zdroje k prosazování menšinových návratů, které dle jejich

názoru mohly v období následujícím těsně po válce ohrozit kolektivní bezpečnostní a politickou situaci v zemi.¹⁰⁵ Podobně se k problému stavěly i jednotky Severoatlantické aliance IFOR, které často odmítaly poskytnout ochranu menšinovým návratcům při pokusu o návrat do oblastí původní domoviny.¹⁰⁶ V tomto postupu lze vysledovat rozporuplnost angažmá mezinárodního společenství, které nabylo podoby obkludného kruhu: zpolitizovaná otázka návratu postrádala politickou podporu ze strany mezinárodního společenství, což v důsledku oslabovalo akceschopnost UNHCR a dalších relevantních organizací při implementaci daytonských návratových klauzulí, potažmo k dosažení vytyčeného politického cíle.

Dle Vysoké komise OSN pro uprchlíky, Sadako Ogaty, byla tato strategie UNHCR (tj. pasivní podpora vnitřních návratů) s ohledem k panujícím podmínkám nejsnadnější a nejbezpečnější.¹⁰⁷ UNCHR v této době předpokládalo, že valná většina uprchlíků a přesídlených má zájem na tom, aby se vrátili do svých původních domovů, přičemž tato organizace zastávala názor, že na procesu návratu je možné se dohodnout s entitními úřady.¹⁰⁸ Vzhledem k tomu, že entitní úřady byly ovládnuty představiteli nacionalistických stran, které vyhrály první poválečné parlamentní volby v září 1996, domněnka vzájemné spolupráce se ukázala být mylnou.¹⁰⁹

Domácí úřady na úrovni entit, kantonů a opčin dovedly vyúfňovaly absence nátlaku ze strany mezinárodního společenství. Tímto se širokému spektru pravomocí, které je opravdovými vybrat domy a byty, které budou opraveny, stejně tak jako obyvatelé, kteří budou mít právo se do zrekonstruovaných nemovitostí nastěhovat. Přidělování nemovitostí, i práv k jejich užívání, probíhalo podle jednoduché logiky: domovy byly přidělovány jedincům stejného etnika, tzn. potenciálním voličům nacionalistické strany v oblasti převládajícího etnika. Minoritní návraty byly naopak

¹⁰⁵ BELLONI, R. Peacebuilding at the local level : refugee return to Prijedor. In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 133.

¹⁰⁶ ICG. *Minority Return or Mass Relocation* , s. 2.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 2.

¹⁰⁸ Mnoho uprchlíků a přesídlených však tuto domněnku nesdílelo, mnozí se vůbec vrátit nechali. Stovky tisíc lidí získaly permanentní status v hostitelské zemi, mnoho z těch, kteří byli nuceni hostitelskou zemi opustit, se rozhodlo emigrovat do této země. Nkteí se po návratu do Bosny opětovně rozhodli pro emigraci. Navzdory těmto pesimistickým zprávám se však zdálo, že většina uprchlíků a přesídlených o návrat stojí. Srov. HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons* , s. 74.

¹⁰⁹ Hlavními nacionalistickými stranami tří konstitutivních etnik, které vyhrály volby před těsně poválečné, byly: Srbská demokratická strana (Srpska demokratska stranka, SDS), Chorvatské demokratické společenství (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ) a bosňácká Strana demokratické akce (Stranka demokratske akcije, SDA).

aktivně obstruováni místními úřady, ale též zpravidla etnicky homogenní policií a v t-ínovým obyvatelstvem.¹¹⁰

Taktika úlového přesídlování příslušníků stejného etnika do domov, které před válkou patřily jinému etniku (*hostile relocation*), byla neoficiální součástí politického programu místních buněk nacionalistických stran. Tito politici argumentovali, že Anex 7 skýtá možnost volby, tedy i možnost přesídlení, jako alternativu k návratu do původního bydliště. V případě menšinových návratů, kdy se podařilo navrátilcům získat tento majetek zpět a nastěhovat se do nemovitosti, byla vystěhovaným v t-ínovým navrátilcům často přidělována zdarma půda, jejímiž vlastníkem byly op-řtiny. Takové pořínání bylo starosty interpretováno jako šhumanitární povinnost, zatímco kritici je odsuzovali jako formu úlového etnického inflenýrství.¹¹¹ Mantrou ideologicky smýšlejících politiků se stalo zdrazování primordialistické teze, že Srbové, Bosáci a Chorvaté nikdy nemohli a nemohou žít pospolu v míru, zvláště pak po hrzách bosenského válečného konfliktu.¹¹²

V-ichni navrátilci byli nuceni elit problémům vyplývajícím z poválečné situace. Jen počet zničených domů byl mezinárodními organizacemi odhadnut na 500 000.¹¹³ Návrat nadále komplikovala zperťhaná sí infrastruktury, majetkové zákony z doby války, zdevastovaná ekonomika a stále pomrn rozsáhlá území posetá minami.¹¹⁴ Menšinovní navrátilci v-ak byli navíc konfrontováni s rznými formami diskriminace. V oblastech návratu panující nacionalistické ideologie generovaly nepřátelské prostředí, menšinovní navrátilci byli fyzicky napadáni, jejich domy systematicky ni eny i okupovány v t-ínovým etnikem (afl 210 000 nemovitostí).¹¹⁵ Pokud se i přesto rozhodli k návratu domů, elili další sérii překáhek: administrativní -íkan, komplikovanému přístupu k sociálním službám, potířím s vystavením osobních dokumentů, diskriminací při shánění práce, zajištění kvalitního vzdělání pro jejich děti,

¹¹⁰ Belloni ilustruje tyto problémy na příkladu města Prijedor (před válkou v t-ínov bosácký, během války se stal ba-ťou srbského nacionalismu), kde velitel policie Simo Drljaca v roce 1996 systematicky organizoval násilné akce proti bosáckým navrátilcům, kterým fakticky zakázal do města vstup. Po přestelce s jednotkami NATO byl z funkce velitele odvolán, ale nadále uplatoval svůj vliv skrze své přátele-nacionalisty. Autobusy s Bosáky byly kamenovány, domy Bosáků, kteří projeví zájem o návrat, zapalovány. Ke zlepšení situace došlo afl v roce 1997, kdy byl Simo Drljaca, dle Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii válečný zloinec, přepřestelce zastelen jednotkami NATO a nacionalistický starosta odvolán. Srov. BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 131-134.

¹¹¹ TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina: the limits of returns. *Eurasian Geography and Economics*. 2004, vol. 45, no. 6, s. 456.

¹¹² Ibidem, s. 443.

¹¹³ McMINN, M. *Municipality Return Commissions*. December, 2005, s. 2.

¹¹⁴ Více o překáčkách, kterým museli navrátilci elit, viz ICG. *Going Nowhere Fast*, May 1997, s. 29-40.

¹¹⁵ McMINN, M. *Municipality Return Commissions*, s. 2.

stejně jako neochotou a nepřipraveností obnovování dodávek elektřiny a vody do jejich domovů. Minoritní navrátilci se tudíž nestávali pouze objekty fyzického a psychického vyhrobování a násilí, ale též obětmi socioekonomické diskriminace na všech možných úrovních.¹¹⁶

První fázi návratového procesu takto velmi ovlivnila vlna repatriace Bosňanů ze zahraničí, především ze zemí Evropské unie.¹¹⁷ Krátce po podepsání Daytonu nabídly západoevropské země možnost trvalého pobytu pro přibližně 100 tisíc z Bosňanů, které přijaly během války jako uprchlíky, nebo formou statusu šlechtěné ochrany.¹¹⁸ Některé z nich ale naopak po válce usilovaly o co nejrychlejší repatriaci uprchlíků, přičemž argumentovaly, že peníze, které se tím ušetří v sociálním systému hostitelského státu, mohou být efektivněji využity pro rekonstrukci na území Bosny.¹¹⁹ Zastáncem tohoto postupu se stalo Německo, země s největším počtem uprchlíků. Poátkem roku 1996 začalo Německo vyvíjet intenzivní nátlak na UNHCR, aby organizace participovala na vypracování repatričního plánu bosenských uprchlíků.¹²⁰

Do roku 1997 Německo repatriovalo kolem 100 tisíc Bosňanů,¹²¹ čímž si vysloufnilo ostrou kritiku mezinárodních humanitárních organizací, které tvrdily, že nebyly naplněny všechny podmínky zmíněné v plánu.¹²² Německo též elilo kritice, že repatriaci bylo střímně možné nazývat šdobrovolnou. Koncepce německých programů nezahrnovala tzv. právo na lítost (*right to regret*), na rozdíl od velké většiny repatričních programů ostatních zemí, které Bosňanům umožňovaly opětný návrat do hostitelského státu (např. Velká Británie, Švédsko, Francie) v případě, kdy byly domácí podmínky v Bosně dle názoru navrátilce nepřijatelné.¹²³

¹¹⁶ HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 75.

¹¹⁷ V roce 1996 Evropská unie hostila 584 tisíc bosenských uprchlíků. Srov. BLACK, R.; KOSER, K. and WALSH, M. *Conditions for the return of displaced persons from the European Union : final report*. Luxembourg : Office of Official Publications of the European Union, 1998.

¹¹⁸ Viz podkapitola *Nucená migrace během války*.

¹¹⁹ BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina*, s. 185.

¹²⁰ Plán spočíval v tom, že Německo a další země mohou uprchlíky repatriovat v případě, naplnění těchto podmínek: zajištění míru v Bosně, amnestie pro navrátilce (mimo porušení zákonů mezinárodního práva), ustavení funkčních mechanismů pro ochranu lidských práv. Německo pro asistovanou repatriaci vytvořilo dva programy: REAG (Reintegration and Emigration of Asylum Seekers from Germany), který byl zaměřen na cestování zpět do vlasti, a GARP (Government Assisted Repatriation Programme), který navrátilce opravoval k jednorázové finanční pomoci v hodnotě 450 DM pro dospělou osobu a 225 DM pro dítě. Uprchlíci při návratu asistovala Mezinárodní organizace pro migrace (International Organization for Migration, IOM). Srov. PICKERING, P. M. *Peacebuilding in the Balkans : the view from the ground floor*. 1st ed. Ithaca; London : Cornell University Press, 2007, s. 103.

¹²¹ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 11.

¹²² BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 133.

¹²³ BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina*, s. 186-187.

Desát procent uprchlíků z N mecka se po válce nevrátilo do své domoviny. V t-ina z nich byli Bosáci (na rozdíl od Srbů a Chorvatů neměli během války možnost uprchnout do šmatešké země), kteří odešli z oblasti dnešní Republiky srbské (nejvíce pak z její východní části a z okolí Banja Luky), kde obstrukce tamních politiků po válce dosahovaly v rámci Bosny nejvyšší intenzity.¹²⁴ Zpočátku n mecké spolkové země souhlasily s tím, že nebudou z důvodu nestabilní politické situace repatriovat Bosáky a Chorvaty přivedených z Republiky srbské a namísto toho začaly repatriovat Bosáky z šchorvatské oblasti západní Hercegoviny (UNHCR márně protestovalo, že tamní situace je obdobná). Po novém zhodnocení situace nakonec spolkové země přistoupily i k repatriaci uprchlíků z Republiky srbské, v etn Bosáků z nechvalně proslulé Srebrenice.¹²⁵ Těto skupině navrátilců v podstatě stávala jediná možnost bezpečného návratu do vlasti: přesídlení k v t-inovému etniku.¹²⁶ Nacionalistické politiky všech tří etnik podporovali návraty přisluně své národnosti, ostatním v t-inou bránili by jen v návrtě, nemluví o trvalém návratu.¹²⁷ Š Dobrovolná repatriace¹²⁸ uprchlíků z N mecka do Bosny tudíž také přispěla svým dílem k etnické homogenizaci země.¹²⁹

V t-ina z navrátilců se Bosáků nelíbila skutečnost, že kvůli rozdílným podmínkám nemohli uplatnit své právo na návrat do přivedené domoviny v Republice srbské. Vlivem nedostojných životních podmínek se stávali zranitelnými vůči manipulaci bosáckých nacionalistických politiků: do poloviny roku 1997 se například ve městě Sanski Most ve Federaci Bosna a Hercegovina usadilo 40 tisíc Bosáků, které špozoval místní starosta za účelem konsolidace vlastní politické moci a potvrzení válce svého vítězství (Bosáci dobyli město z podruží ozbrojených sil bosenských Srbů

¹²⁴ Ibidem, s. 188.

¹²⁵ N mecká vláda tvrdila, že se po zvolení šumírněho Milorada Dodika premiérem Republiky srbské zlepšilo politické klima v entitě podstatně zvýšujícíance přijetí menšinových návratů. Údaje se zlepšila i ekonomická situace v zemi. S n meckými argumenty ostě polemizuje ICG, která však uznává jeho šextrémní vstřednost vzhledem k tomu, že přijatých uprchlíků za války. Srov. ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 13-15.

¹²⁶ Z průzkumu provedeného výcarskou vládou vyplývá podobná tendence: téměř 70 procent repatriovaných z této země v roce 1997 se neusadilo ve své přivedené domovině. UNHCR. *Return, Relocation and Property Rights: a Discussion Paper*, s. 6. Cit. v ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 7.

¹²⁷ UNHCR v červenci roku 1996 vypracovalo seznam údajů o příchodu, které přitom dohodnutých návrtůch nespolutracovaly, a zaslalo je všem entitním institucím. O měsíc později tyto údaje hovořily o šnedorozumění, slibovaly ochotu ke spolupráci. V následujících měsících (a mnohdy letech; pozn. autora) však stalo jen o slov a slib. Srov. ICG. *Going Nowhere Fast*, s. 24.

¹²⁸ V roce 1997 přistoupila n mecká vláda na nátlak spolkových zemí k deportacím: za rok 1997 šasistovala policie př návratu více než 1000 Bosanů. Jen za první dva měsíce roku 1998 to bylo již 400. Srov. ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 13.

¹²⁹ O tomto důsledku repatriace Bosanů z N mecka jsou přesvědčeni například Belloni, Black, Heimerl, Koser, i organizace ICG, viz poznámky výše.

ke konci války).¹³⁰ Bídne postavení těchto předsídlenců představovalo velkou hrozbu pro bezpečnostní situaci oblasti, jelikož místo bylo vzdáleno jen několik mil za blízkou entitní hranicí od nyní výlučně srbského města Prijedor v Republice srbské (před válkou zde měli mírnou většinu Bosňáci), které bývalo pro mnohé z nich domovem.

Etnické promísení bosenského obyvatelstva v prvních poválečných letech se ukázalo být nenaplněným zbožným přáním mezinárodního společenství, reálný stav vykazoval právo opačnou tendenci. Migrační pohyby uvnitř Bosny v letech 1996 a 1997 lze charakterizovat jako masivní špěsídlovací vlnu navrátilců se uprchlíky do oblastí většiny etnika, ve kterých navíc nadále zůstávaly i válkou vnitřně přemístěné osoby. Předsídlenci často obývali domovy potenciálních minoritních navrátilců, což menšinové návraty ještě stěžovalo. V roce 1997 organizace International Crisis Group (ICG) ve své zprávě odhadovala, že předsídlenci mohou teoreticky donutit k vystěhování až 50 tisíc vnitřních uprchlíků, kteří se během války i po ní nastěhovali do jejich domovů.¹³¹

UNHCR tak aktivně nepodporovalo ani menšinové návraty (v důsledku čehož bylo pouze několik opětin menšinovou návratnost přesahující 10 procentů v porovnání s demografickou situací před válkou),¹³² které hrozily politickou destabilizací, ani výše zmíněné předsídlování uprchlíků (alespoň ne formálně), protože by se tím potvrdila etnická homogenizace; strategií UNHCR byla pasivní podpora většinových návratů, tedy přesný opak budoucí strategie uskutečňované příbližně od roku 1997. Devadesát procent všech návratů uskutečněných v roce 1996 bylo špontánních, organizovaných svépomocí uprchlických spolků a neziskových organizací, bez jejich organizování organizací UNHCR i státem.¹³³

Co se týče demografických statistik, podle UNHCR se do roku 1997 vrátilo do Bosny a Hercegoviny 208 tisíc uprchlíků. Téměř polovina ze všech uprchlíků za hranicemi (504 tisíc) zatím dosáhla šudrřitelného řešení svého problému (získali občanství, povolení k trvalému pobytu, pracovní povolení apod.). Z toho vyplývá, že

¹³⁰ BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 133.

¹³¹ ICG. *Going Nowhere Fast*, s. 3.

¹³² Například Tuzla a Sarajevo, kde dosáhla v roce 1998 menšinová návratnost stále velmi slabých 13%. Viz HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 73.

¹³³ Anglojazyčná literatura používá termín *spontaneous returns* pro návraty, které neorganizují mezinárodní organizace nebo stát, ale rozličné organizace a sdružení vytvářejí samotnými navrátilci. Tyto návraty mají své špontaneitou přímé spojení: organizace uprchlíků za menšinové návraty lobbují u starostů místních opětin, registrují se jako politické strany, které poté kandidují ve volbách v cílových opětinových úadech, a vytvářejí kontakty s mezinárodními organizacemi. Srov. AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina*, s. 107.; BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina*, s. 190.

status a situace 612 tisíc uprchlíků, kteří zůstali v zahraničí, nebyly ke konci roku 1997 vyřešeny. V roce 1996 se do svého původního domova navrátilo 165 tisíc vnitřně uprchlíků, v roce 1997 pak 58 tisíc. Nutné je však zdůraznit, že naprostá většina z nich se usídlila v oblastech pod kontrolou svého etnika. Velmi tristní se jeví návratnost menšinová, prerekvizita etnického promísení: UNHCR evidovalo 11 666 minoritních návratů za rok 1996 a 33 387 za rok následující. Republika srbská zaznamenala pouze 2 200 menšinových návratů za oba sledované roky.¹³⁴ Valná většina osob, které měly svou domovinu v oblasti nyní obývané většinou svou národností, se jí navrátila. Z toho vyplývá, že zbývajících 612 tisíc uprchlíků a 816 tisíc vnitřně přesídlených osob (366 tisíc na území Federace Bosna a Hercegovina, 450 tisíc v Republice srbské) by se navrátilo do svých domovů šmenštinou.¹³⁵

Navzdory proklamacím a záměru se mezinárodnímu společenství v první fázi návratového procesu (1995-1997) nepodařilo zvrátit trend segregace tří konstitutivních etnik bosenského obyvatelstva. Segregace tří komunit započala taktikou etnického čistění během války, byla fakticky potvrzena a legalizována šdaytonským teritoriálním rozdělením země na etnickém základě, a v prvních dvou poválečných letech pokračovala formou byrokraticky řízeného demografického inženýrství, emufl napomohla i masivní repatriace z Německa. Výhledově situace nevypadala o nic více optimisticky. UNHCR předpokládalo, že z více než 200 tisíc Bosanů žijících stále v Německu je 140-170 tisíc Bosanů a Chorvatů, kteří budou šdobrovolně repatriováni v následujícím roce, tj. v roce 1998, čímž by za předpokladu pokračování stávajícího trendu mohlo dojít k definitivnímu a nezvratitelnému potvrzení etnického rozdělení země.¹³⁶

4.2 Druhá fáze (1997-2000): podpora menšinových návratů a uzákonění ústředních mechanismů

4.2.1 Zvýšení pravomocí OHR a pozitivní působení RR TF

Mezinárodní společenství si během let 1996 a 1997 začalo uvědomovat, že proces návratu se ubírá směrem, který nahrává nacionalistickým politikům a etnoteritoriálnímu rozdělení země a naopak zpochybňuje šmorální působení šdění mírové smlouvy o nutnosti přesídlení poválečnou Bosnu v místo vzájemné tolerance,

¹³⁴ UNHCR. *Statistics Package*. 31 December 1998.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 9.

kteřou se dle mnohých západních politik před konfliktem vyznaovala. A koliv UNHCR spustilo ve dvou poválečných letech projekty, které měly usnadnit menšinové návraty, většina z nich se minula únikem, nebo nedosahovala vytyčených cíl.¹³⁷ Je nutné poznamenat, že UNHCR v této době podporovalo podpoře menšinových návratů spíše symbolickou důležitostí, v domnění omezeného efektu svého působení, a více méně podporovalo šedobrovně osídlování.¹³⁸ Zásadní zlom v návratovém procesu lze zaznamenat až ke konci roku 1997, kdy mezinárodní společenství definitivně přehodnotilo svou strategii a začalo menšinové návraty podporovat aktivně prostřednictvím nátlaku Úřadu Vysokého představitele (OHR). Genezi strategie přiznává a reflektuje proměna ve vnímání role této instituce mezinárodním společenstvím v úloze Spojenými státy.

Po ukončení války v Bosně si Spojené státy, jejichž vyjednávání byli hlavními architekty Daytonské mírové smlouvy, nepřály aktivní roli OHR.¹³⁹ Do roku 1997 se OHR zaměřoval na stabilizaci státu a vytváření demokratických struktur a návrat uprchlíků a vnitřně uprchlých byl považován za jeden z mnoha humanitárních problémů, který náležel agendám humanitárních organizací. V roce 1997 se jistou podporu Spojené státy přehodnotily a prostřednictvím Rady pro naplňování míru (Peace Implementation Council) začaly prosazovat politiku postavenou na tezi, že menšinový návrat je klíčovou prerekvizitou ke stabilizaci státu.¹⁴⁰ Finanční pomoc a asistence měla být nadále poskytována jen těm opatřením a úřadům, které budou menšinové návraty podporovat.¹⁴¹ Zpolitizovaná otázka návratu byla po dvou letech liknavého přístupu podpořena politickou vůlí.

Postupně narůstající politický vliv OHR lze sledovat na jeho zásazích do politického a společenského života v Bosně v průběhu roku 1997. Na jaře označil Vysoký představitel Carl Bildt nacionalistickou Srbskou demokratickou stranu (SDS) a

¹³⁷ Viz následující kapitola *Programy UNHCR a špontánní návraty*.

¹³⁸ COX, M. The right to return home : international intervention and ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina. *International and Comparative Law Quarterly*, 1998, vol. 47, no. 3, s. 628-629.

¹³⁹ Zpočátku představoval pro Američany mírotvorný proces podruhé téma, chtěli co nejrychleji stabilizovat situaci po válce. Tuto tezi podporují Tuathail s Dahlmanem dvěma argumenty: (1) detailním zpracováním anexu Daytonu, který se v nuje válce a jejím následkům oproti švagnosti ostatních anex, (2) OHR nebyl zpočátku USA vůbec finančně podporován. Srov. TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 452.

¹⁴⁰ Zmnu strategie Spojených států vysvětluje Daniela Heimerl dvěma důvody: (1) repatriace dvou stovek tisíc Bosanů z Německa v roce 1998 by ještě více prohloubila etnickou homogenizaci, což je proti zásadám Daytonu (2) pokud by k takovému vývoji došlo, jednotky NATO by zde musely ztratit podstatnou část doby, než se zamýšlelo. Viz HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 75.

¹⁴¹ O vlivu americké politiky na mezinárodní společenství srov. AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina*, s. 113-114.

vliv jejího předáka Radovana Karadžiće za nejvtípkávku pínaplování Daytonu a uskutečování minoritních návratů v Republice srbské. Rada pro naplování míru její povíla tím, aby zasáhl proti vysílání etnických veřejných médií podněcujících k násilí vůči menšinovým navrátilcům. Svou akceschopnost Bildt demonstroval tím, že po obsazení televizního vysílání vojenskými jednotkami NATO v Republice srbské odvolal celou řídící radu bosensko-srbského média zodpovědnou za šíření etnické nesnášenlivosti.¹⁴² S pomocí mezinárodního společenství a jednotek SFOR též odvolal nacionalistické policejní velitele na úrovni opčin entity. Tyto kroky podstatně změnyly vliv SDS, která navíc po listopadových volbách roku 1997 ztratila kontrolu nad parlamentem Republiky srbské (volby vyhrál šumírný politik Milorad Dodik, který se stal etnickým premiérem).¹⁴³

Úřad Vysokého představitel se potýkal s nevrátností v tinnového etnika a nacionalistických politiků vůči minoritním navrátilcům i na území Federace Bosna a Hercegovina. V létě 1997 dav bosenských Chorvatů podporovaný nacionalisticky smýšlející monoetnickou policií zabránil v návratu 450 bosáckých rodin do města Jajce ve střední Bosně. Tehdejší zástupce Vysokého představitel prosadil dohodu, která umožnila jejich návrat v několika píttích týdnech. Spolu s tím na řídil ostatním 11 opčinám středobosenského kantonu, aby na svém území určíly vesnice, které by byly schopné neprodleně píjmout menšinové navrátilce. Pod nátlakem píjatá dohoda se stala precedentem pro návrat Chorvatů do města Bugojno ovládaného prozmnu bosáckými radikály.¹⁴⁴ Postupnému tlaku byli též vystavováni politici bosáckého etnika v Sarajevu, kteří blokovali návrat uprchlíků a přemístěných srbské a chorvatské národnosti. Nátlak kulminoval uspořádáním konference na podporu zdejších menšinových návratů a píjetím tzv. Sarajevské deklarace v roce 1998.¹⁴⁵ Tyto úspěchy OHR pí odstraování píkáflek bránícím bezpečným a dštijným návratům se staly impulsy k formálnímu potvrzení jeho sílící politické moci mezinárodním společenstvím.

Na konferenci Rady pro naplování míru v Bonnu v prosinci 1997 se členské státy dohodly na reinterpetaci politicky slabého mandátu OHR, jehož pravomoci dosud formálně zahrnovaly šdohled a koordinaci nad civilními aspekty Daytonské smlouvy. Vyuffily píitom lánku Daytonu, ve kterém se tvrdí, že OHR pí edstavuje konečnou

¹⁴² KNAUS, G; MARTIN, F. Travails of the European Raj. Lessons from Bosnia and Herzegovina. *Journal of Democracy*. 2003, vol. 13, no. 4, s. 64.

¹⁴³ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 3.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 3.

¹⁴⁵ Sarajevské deklaraci se blíffe v nuje následující kapitola.

instanci v otázce interpretace mírových aspektů smlouvy.¹⁴⁶ Jeho rozpracováním udělili účastníci konference OHR právo na přijetí závazných rozhodnutí v případech, kdy to bude naplnění mírových podmínek vyžadovat.¹⁴⁷ OHR vyvíjel svých nově nabytých pravomocí (tzv. *Bonn powers*) zejména ve dvou oblastech. Zaprvé, pokud domácí legislativní orgány nebyly schopny přijmout klíčové zákony ve shodě s mezinárodními standarty, byly tyto zákony Úřadem buď pozmeněny, nebo přímo vnuceny.¹⁴⁸ Za druhé pak Úřad sankcionoval i rovnou z úřadu propouštěl úředníky, starosty a další politické představitel, kteří úřad vytvářeli překážky implementaci mírových podmínek.¹⁴⁹

Co se týče aktivní podpory návratů, Vysoký představitel jmenoval svého zástupce, který se měl zabývat výlučně návraty a rekonstrukcí ve spolupráci s institucí Return and Reconstruction Task Force (RRTF), nově ustavenou v lednu 1997.¹⁵⁰ Tato pracovní skupina fungovala jednak jako fórum koordinující organizace jiné v návratovém procesu a zároveň jako špičkový orgán řídicí návraty na lokální úrovni. RRTF otevřela během roku své regionální pobočky (v Brku, Banja Luce a Sarajevu, v roce 1998 též v Mostaru a střední Bosně) a lokální detašované kanceláře, čímž vytvořila komplexní strukturu, která měla politiku podpory menšinových návratů uvádět do praxe. Podle některých autorů podpora RRTF dokládala změnu přístupu mezinárodního společenství k menšinám: od humanitárního k politicko-nátlakovému.¹⁵¹

Modelovou institucí se stalo regionální centrum RRTF v severovýchodní Bosně se sídlem v Banja Luce, které zřídil OHR na jaře 1997. Největším úspěchem pobočky ve strategicky důležitých oblastech bylo navázání úzké spolupráce s uprchlickými organizacemi, jejichž roli posílila tím, že je oficiálně zahrnula do procesu politického

¹⁴⁶ *The General Framework Agreement*, Anex 10, Article 5.

¹⁴⁷ Celý text přijatý na konferenci viz PIC. *Bonn Conclusions. Bosnia and Herzegovina 1998: Self-sustaining Structures*, 12 December 1997 [cit. 2010-04-22]. Dostupný z WWW: <http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5182>.

¹⁴⁸ Viz zrušení diskriminačních majetkových zákonů v letech 1998 a přijetí nové legislativy v letech 1999-2000. Srov. následující podkapitulu *Druhá fáze (1997-2000): podpora menšinových návratů a uzákonění nových mechanismů*.

¹⁴⁹ Na jaře 1998 odvolal OHR například chorvatského starostu středobosenského města Stolac, který bránil menšinovému návratu bosniáckých rodin. Srov. PHUONG, C. *Freely to return: reversing ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*. *Journal of Refugee Studies*, 2000, vol. 13, no. 2, s. 178.; AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina*, s. 104-106.

¹⁵⁰ Pracovní skupina RRTF (volně přeloženo jako Pracovní skupina pro návrat a rekonstrukci) předsedal OHR. Mezi její nej důležitější členy patřila UNHCR, Evropská komise, Komise pro návrat nemovitostí, Světová banka, International Management Group (IMG), Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), Rozvojový program OSN (UNDP) a vládní organizace USA a Německa.

¹⁵¹ HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 75.

vyjednávání návratů.¹⁵² Na lokální úrovni pomohla RRTF zprostředkovat dialog mezi uprchlickými organizacemi a nově zvolenými starosty a opozičními radami, na celostátní úrovni pak zviditelnit jejich aktivitu v očích představitelů OHR, UNHCR a Evropské unie. V médiích RRTF propagovala důležitost návratových plánů, které byly kantony (Federace) a opozice (Republika srbská) povinny vypracovat a schválit na jaře 1998 na popud OHR, a dokonce tak snižovala pocit skepse před vládnoucími veřejnými míněními tamní populace i potenciálních návratců. Severozápadní pobočka RRTF se též ukázala být prospěšnou v utváření spolupráce mezi OHR, UNHCR a SFOR a finančními donory.¹⁵³ Přesvědčení pobočky mělo také zásadní význam na inovaci politiky OHR a UNHCR: zkušenosti RRTF z oblasti, konkrétně z návratu do Prijedoru, přesvědčily mezinárodní organizace, že je výhodnější přizpůsobit své aktivity migračnímu pohybu vnitřních uprchlíků, než od nich naopak vyžadovat, aby byla jejich migrace přizpůsobována aktivitám organizací.¹⁵⁴

Co se týče vlivu silného mandátu OHR a efektivní koordinace návratu prostřednictvím RRTF na demografickou situaci v zemi, statistiky za rok 1998 zatím nevykazovaly příliš markantní nárůst menšinové návratnosti oproti dvěma předchozím rokem. Při návratu 110 tisíc uprchlíků do Bosny a dalších 20 tisíc přemístěných do své domoviny stále přetrvávaly jak problémy vyplývající z devastace domovního a bytového fondu, tak i politické překážky v podobě obstrukcí.¹⁵⁵ Tento fakt potvrzuje i zjištění, že navzdory 50 tisícům úspěšných žádostí o vydání certifikátu garantujícího majetková práva u Komise pro návrat majetku, pouhá 3 procenta z těchto žadatelů svou nemovitost na konci roku 1999 obývala.¹⁵⁶ Většina žadatelů totiž žila v místě svého původního bydliště problému, jak z domu i bytu vystřihnout dosavadní šedé obyvatelé (důsledkem nejen válečné migrace, ale i poválečného masového přesídlování vnitřních uprchlíků za svým etnikem) za nimi stále tamní starostové.

Nedostatek počet menšinových návratů uskutečněných v roce 1998, který byl mezinárodním společenstvím optimisticky nazván a v bosenských médiích propagován jako široký návrat, se promítl do nátlaku Spojených států a Evropské unie na OHR a RRTF. Výsledkem bylo přijetí plánu na rok 1999, který stanovil ambiciózní kvótu 120 000 minoritních návratů. Jeho ústředním motivem bylo zviditelnění tří faktorů

¹⁵² Viz například spolupráce RRTF s Koalicí pro Drvar. Srov. následující kapitolu.

¹⁵³ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 37-39.

¹⁵⁴ BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 136.

¹⁵⁵ Statistika viz UNHCR. *Statistics Package*. December 1998.

¹⁵⁶ PHUONG, C. *š Freely to return*, s. 169.

nutných ke zlomu v návratovém procesu: prostor, bezpečnost a udržitelnost. Plán po itál s masivní rekonstrukcí nemovitostí, dle kritik však málo akcentoval významný problém politických obstrukcí.¹⁵⁷ Během roku 1999 byl OHR nakonec nucen zaujmout tvrdší postoj a na základě *Bonn powers* odvolávat lokální politiky, kteří odmítali vystěhování osob obývajících ilegálně domy potenciálních navrátilců, nekompromisně je neřídil.¹⁵⁸ Urychlit a zintenzivnit menšinovou návratnost se však podařilo až díky přijetí nové legislativy v oblasti majetkových práv a nemovitostí.

4.2.2 Přijetí nových majetkových zákonů

Spolu se zvýšením pravomocí Úřadu Vysokého představitele a zlepšením koordinace mezi aktéry návratového procesu prostřednictvím komplexní a efektivní struktury RRTF, přispělo k postupnému navýšení menšinové návratnosti pevné odhodlání mezinárodního společenství zajistit navrátilcům jejich dosud potlačovaná majetková práva. Během války totiž obě entity přijaly sady zákonů, které umožňovaly prohlásit určitou nemovitost za šouťnou a zároveň garantovat šouťné právo na její vyúfivání tětí stran (tj. příslušníkům v etničtém etnika, nejast jí pak vojáky, i válečným invalidům).¹⁵⁹ Po válce obě entity v podstatě zablokovaly možnost menšinových návratcům, fle jífl v prosinci roku 1995 vydaly zákony, které stanovily maximální časovou lhůtu pro podání fládosti k opotovnému přiznání majetkových práv k nemovitostem vlastněným opotinou i jiným entitním subjektem: například ve Federaci Bosna a Hercegovina mohli uprchlíci na podání fládosti 15 a vnitřně přemístěné osoby pouze 6 dní, po itaje od vyhlášení zákonů. Poté byly úřady chorvatsko-bosácké entity právo na vydání šouťného, trvalého a nezvratitelného certifikátu do šouťným uflivatelům.¹⁶⁰

Vzhledem k tomu, fle spousta uprchlíků v zahraničí o vyhlášení zákonů neměla tušení, nebo jim stávající podmínky neumožňovaly brzký návrat, bylo pro ně prakticky nemožné svá majetková práva během krátkého časového intervalu získat zpět. Podobně tomu bylo i v případě navrácení nemovitostí do rukou soukromých majitelů, kdy jejich

¹⁵⁷ BLACK, R. *Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina*, s. 190-95.

¹⁵⁸ Během roku 1999 vyúfifil Úřad Vysokého představitele pravomocí *Bonn Powers* více nefl stokrát. Rozhodnutí Úřadu lze dohledat v archívu na webových stránkách [cit. 2010-04-25]. Dostupný z WWW: <<http://www.ohr.int/decisions/archive.asp>>.

¹⁵⁹ PHUONG, C. *š Freely to return*, s. 169.

¹⁶⁰ ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina : a review of the 2000 return season. *Journal of Refugee Studies*. 2001, vol. 14, no. 3, s. 320.

jedinou možností jak získat majetek zpět, byl dobrovolný odchod stávajících obyvatel (jejich šedá práva bylo podporováno neochotou entitních soudů připustit k vystěhování příslušníky švédského etnika), nebo finanční kompenzace za ztracený majetek na území druhé entity.¹⁶¹

Tato patová situace byla ostře kritizována mezinárodním společenstvím a právní veřejností přijetím nových majetkových zákonů v roce 1998, které anulovaly dosavadní diskriminační legislativu v obou entitách.¹⁶² Nová legislativa detailně popsala administrativní proceduru a práva vlastníků, přičemž stanovila, že po pozitivním rozhodnutí Komise pro návrat majetku musí být majetkové právo držitele bezpodmínečně znovu obnoveno. Soustavným naléháním OHR na instituce v obou entitách a prostřednictvím dodatků k zákonům vnučených Úřadem, byly koncem roku 1999 legislativní normy v obou entitách harmonizovány. Kervenci roku 2000 bylo podáno 231 tisíc žádostí o znovunabytí majetkových práv; 36% držatel získalo svá práva zpět a 15% soukromých vlastníků restituovalo své nemovitosti. Proces návratu majetkových práv se vyznačoval velkou odlišností podle regionů: v těch kterých opčinách bylo v roce 2000 vyhověno 50% žádostí, zatímco v těch kterých opčinách proces teprve začínal.¹⁶³ I přes ustavení právních mechanismů se otázka znovunabytí majetkových práv dle pracovníků UNHCR nadále setkávala se třemi problémy: neochotou místních úřadů (neuralgický problém politických obstrukcí), nedostatečnou kvalifikací a finančními a personálními zdroji obecních úřadů (institucionální problémy), a nedostatkem alternativního ubytování.¹⁶⁴

Mezinárodní organizace včetně UNHCR, OBSE a OHR ve spolupráci s Komisí pro návrat nemovitostí proto v rámci fóra RRTF na podzim roku 2000 vypracovaly ucelenou strategii, tzv. Property Legislation Implementation Plan (PLIP), která měla eliminovat výše zmíněné problémy a celkově řešení restituční a majetkoprávní otázky zefektivnit.¹⁶⁵ Za hlavní cíl si kladla zajištění majetkových práv všem úspěšným držitelům (tzn. pokud Komise pro návrat nemovitostí rozhodla v jejich prospěch).

¹⁶¹ Ibidem, s. 320.

¹⁶² Zákony entit z roku 1998 jsou přístupné na stránkách UNHCR [cit. 2010-04-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/protection/plip.htm>>.

¹⁶³ *Property Law Implementation Plan*. October 2000, s. 4 [cit. 2010-04-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/protection/plip/PLIPFRAM.PDF>>.

¹⁶⁴ Alternativní ubytování bylo nutné poskytnout těm, kteří byli na základě nových zákonných norem soudně vystěhováni a jejich majetek byl buďto zničen, či byl v době jejich vystěhování obýván jinými osobami. Srov. ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. *Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina*, s. 321

¹⁶⁵ *Property Law Implementation Plan*. October 2000. 17 s.

Základem PLIP byla myšlenka, že v právním státě musí být bezpečný, důstojný a trvalý návrat chápán jako část základních občanských práv, která jsou nadřazena nacionalistickým rozepínáním. RRTF se snažila ze složitého a zpolitizovaného problému návratu vytvořit otázku technického rázu, její řešení by jednoduše spočívalo v dodržování platných zákonů.¹⁶⁶

Nový plán tudíž představoval mezník v návratové strategii zejména z toho důvodu, že téma posunul z roviny politické do roviny právní-institucionální. Mezinárodní společenství upustilo od praktik posledních tří let (byla ukončena přednostní podpora menšinové návratnosti a praxe přesunů a návratu obyvatel na základě reciprocity mezi jednotlivými opčinami i kvót), kterými se snažilo zvrátit rozpačité výsledky z předchozího období (1996 a 1997). Nový plán měl zprostředkovat přístup uprchlíků a přemístěných k jejich původním domovům šetrnými aplikacemi práva, přičemž jim ponechával možnost svobodného rozhodnutí, zda se odstěhovat, nebo zůstat ve svém stávajícím bydlišti.¹⁶⁷

Mezinárodní organizace začaly skrze strategii nekompromisně prosazovat novou legislativu. PLIP vytvořil institucionální strukturu o třech úrovních (centrální buňka PLIP, sekretariát a lokální koordinační orgány Focal Points), přičemž její jednotlivé složky měly na starost zejména monitoring a kontrolu procesu.¹⁶⁸ Monitoring na lokální úrovni sledoval dva cíle: zajištění uspokojivého průběhu restitucí a prosazování majetkových práv v jednotlivých opčinách a celkovou kultivaci procesu (což dle znění dokumentu znamenalo znechucení se špartyzánských taktik praktikovaných bosenskými administrativními a politickými aktéry).¹⁶⁹ Místní koordinační orgány přítomné ve všech opčinách vypracovaly standardizovaný systém hlášení stížností v případech neochoty spolupráce, či úmyslného vytváření překážek ze strany úřadů. Centrální buňka PLIP poté stížnost vyhodnotila a na jejím základě stanovila širší intervenci strategie dalšího postupu. Konečnou instancí představoval OHR, který v krajních případech neváhal využít svých ústředních pravomocí. Soudní vystoupení probíhala pod dohledem mezinárodních policejních jednotek.¹⁷⁰ Osvědčenou metodou, která měla pozitivní

¹⁶⁶ HEIMERL, D. *The return of refugees*, s. 76.

¹⁶⁷ Srov. *Property Law Implementation Plan*, s. 3-5.

¹⁶⁸ Tzv. Focal Points, koordinační orgány PLIP na úrovni opčin, sdružovaly členy lokálních kanceláří RRTF a UNHCR a organizací dohlížejších na lidská práva. Jejich stěžejním úkolem byla kontrola práce úřadů opčin a sběr a zasílání místních statistik (vypracovávaných opčinami) pro účely vyhodnocení do centrální buňky PLIP.

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 6-7.

¹⁷⁰ Dohled nad prací lokálních buněk bosenské policie zajišťovaly mezinárodní jednotky tzv. International Police Task Force (IPTF). IPTF pečlivě dbala na to, aby její policisté byli přítomni každému případu

dopad na spolupráci op-tinových ú ad p i men-inových návratech, se ukázaly být i náv-t vy editel mezinárodních organizací (UNHCR, OBSE, OHR) v op-tinách. Starostové se snažili dokázat svou vst ícnost ásto vehementn , v domi si toho, že jim v opa ném p ípad hrozilo odvolání.¹⁷¹

Jak se shoduje v t-ina západních pozorovatel á akademik , kombinace politického nátlaku (OHR), zlep-ené koordinace (RRTF) a nové legislativy (majetkové zákony a nová strategie) začala v roce 2000 (tedy p t let po skon ení války a t i roky po první zm n strategii mezinárodního spole enství) p iná-et kýřlené výsledky (co se tý e kvantitativního hlediska men-inové návratnosti a restitucí majetku).¹⁷² Spolu s významným posunem v napl ování Anexu 7 byla téř prolomena řpsychologická bariéraã Bos an ve vnímání návratu do p vodní domoviny a to ve dvou rovinách: ti, co se cht li vrátit, v d li, že p i nich v p ípad problém stojí p esv d ení zastánci; naopak ti, co zabírali ilegáln místo v bytech i domech právoplatných majitel , si mohli být jisti, že d íve i pozd ji budou na základ soudního rozhodnutí vyst hováni.¹⁷³ Je vhodné p ipomenout, že v t-inu návrat po roce 1998 bychom mohli charakterizovat jako návraty řindividuální, dobrovolné a spontánní.¹⁷⁴ To znamená, že se lidé začali vracet z vlastní iniciativy, spí-e v malých skupinkách, bez p ímé asistence mezinárodních organizací (jako tomu bylo zejména v letech 1997-1998 v rámci iniciativ Otev ená m sta i na základ dohodnutých kvót).¹⁷⁵ Tento trend lze podle n kterých pozorovatel vysv tlit i tím, že si n kte í uprchlíci uv domovali, že pokud nevyuffijí stávajících pom rn p íznivých podmínek a budou ekat na řorganizovaný návratã, mohou tím propást svou -anci.¹⁷⁶

vyst hováni. Tato standardizace postupu v kombinaci s nulovou tolerancí (v p ípad neadekvátního postupu i ne innosti byli lokální policisté odvoláni) vedla k tomu, že místní policejní složky byly nuceny spolupracovat. Roku 2003 byla IPTF nahrazena policejní misí Evropské unie EUPM. Srov. *The General Framework Agreement* , Anex 11; *Property Law Implementation Plan* , s. 7.

¹⁷¹ *Property Law Implementation Plan*, s. 6-7.

¹⁷² Srov. nap . citované práce autor Belluni, Heimerl, Dahlmann, Tuathail.

¹⁷³ Od prosince roku 2001 byl v p ípad soudního vyst hováni pouříván princip řasové posloupnostiã, tzn. že restitucí řádosti byly posuzovány striktn podle data jejich podání. B hem let 2000 a 2001 totiž ásto docházelo k uplácení ú ad ze strany ilegálních obyvatel nemovitostí a nátlaku politicky vlivných rodin na p edstavitele Komise pro návrat majetku, což efektivitu soudního vyst hováni zna n komplikovalo. Srov. BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level* , s. 137.

¹⁷⁴ HEIMERL, D. *The return of refugees* , s. 77.

¹⁷⁵ Viz následující kapitola *Programy UNHCR a řspontánní návratyã*.

¹⁷⁶ Human Rights Watch (HRW). *Bosnia and Herzegovina : 2001 World report* [cit. 2010-04-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.hrw.org/legacy/wr2k1/europe/bosnia.html>>.

4.3 Třetí fáze (2000-2003): vrchol menšinových návratů a předání odpovědnosti domácím institucím

Organizace Human Rights Watch ve své výroční zprávě z roku 2001 konstatovala, že předělový rok byl špičkou návratů uprchlíků a vnitřně přemístěných, nejdříve kvůli lidsko-právním otázkám Bosny, rokem přelomovým; uprchlíci se začali poprvé od Daytonu vracet v dosud nevídaném počtu do svých domovů v oblastech, kde nyní tvořily menšinu.¹⁷⁷ V prvních měsících roku 2000 se menšinově navrátilo 19 751 osob, tedy přibližně trojnásobek počtu menšinových návratů zaznamenaných za stejné časové období v roce 1999 (7 709 minoritních návratů).¹⁷⁸

Významný nárůst počtu menšinových návratů po roce 2000 má především označit za jednu z hlavních charakteristik třetí fáze návratového procesu. Minoritní návratnost kulminovala v letech 2001 a 2002 počtem 92 061 a 102 111 navrátivců. V letech 2000-2002 bylo přes 270 000 návratů menšinových, tedy více než dvojnásobek ve srovnání s delším obdobím prvních čtyř let po válce (v letech 1996-1999 se menšinově navrátilo necelých 130 000 uprchlíků). Tento trend však vydržel pouze tři roky, kdy opsal vrchol pomyslné sinusoidy; v roce 2003 kvůli menšinové návratnosti klesla k počtu 44 868, tedy k objemu menšinových návratů srovnatelnému s rokem 1999.¹⁷⁹

Třetí fáze byla vedle tohoto pozitivního demografického trendu výrazně poznamenána i trendem negativním: geopolitické zájmy států mezinárodního společenství zapíjaly odliv finančních prostředků a personálních kapacit do jiných škrizových oblastí, ve kterých se hrozby pro bezpečnostní stabilitu regionu i celého světa jevíly akutnějšími. Vzniklého konfliktu v nedalekém Kosovu a následná správa tohoto území jednotkami NATO, stejně jako nepokoje ve Východním Timoru na přelomu tisíciletí, si vyžádaly nemalé finanční prostředky, které mohly připadnout na mírotvorný proces v Bosně.

Podobně tomu bylo v případě válek v Afghánistánu a Iráku, důsledkem amerického šboje proti terorismu; americká vláda v roce 2002 uzavřela tok financí proudících dosud do země prostřednictvím Kanceláře pro obyvatelstvo, uprchlíky a migraci v Bosně. Taktéž do té doby aktivní program USAID byl po roce 2002 nucen operovat s radikálně omezeným rozpočtem.¹⁸⁰ Spolu s uzavíráním finančních kanálů

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ UNHCR. *Statistics Package*. December 2004.

¹⁸⁰ TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 453.

začaly své aktivity omezovat i mezinárodní organizace úzce provázané s podporou Spojených států. UNHCR postupně zavřelo své kanceláře v Doboju (2003), Zvorniku (2004) a Tuzle (2005), obdobně i OBSE začala uzavírat své lokální kanceláře v oblastech, ve kterých byla ústřední výše uvedená otázka restituce a majetkových práv.¹⁸¹ Pobožka organizace Mercy Cops, zajišťující kontrolu institucí a asistenci při návratu ve střední Bosně, omezila svůj personál ze 100 lidí v roce 2000 na 20 v roce 2004.¹⁸²

Tímto aspektem specifickým pro tuto fázi návratového procesu je formální předání odpovědnosti za agendu návratu do rukou domácích institucí na konci roku 2003. Mezinárodní společenství se rozhodlo k tomuto kroku na základě předpokladu, že proces naplňování majetkových práv a restituce se blíží ke zdárnému konci a že bosenské instituce explicitně vyjádřily své přání a odhodlání v procesu pokračovat a dokončit jejich prostřednictvím domácích úřadů. Mezinárodním organizacím měla být ponechána úloha při asistenci a kontrole aktivit nově vytvářených bosenských institucí.¹⁸³

V prosinci 2003 tak OHR ukončil činnost pracovní skupiny RRTF a oficiálně předal odpovědnost za implementaci Anexe 7 bosenským úřadům.¹⁸⁴ Zastupující funkce byla delegována na celostátní Ministerstvo pro uprchlíky a vnitřně přemístěné osoby, které bylo založeno v dubnu roku 2000.¹⁸⁵ Ministerstvo postupně převzalo v rámci pravomocí dvou entitních ministerstev povolených návratovou otázkou a zřídilo ty i regionální centra, napodobující tak strukturu osvědčené RRTF. Strukturu RRTF kopírovaly i nově zřízené komise na úrovni opčin podporující návrat, rozvoj a integraci. Jejich úkolem bylo zprostředkování spolupráce mezi uprchlíky a místními úřady (tedy období tzv. Focal points) pod dohledem mezinárodních pozorovatelů.

¹⁸¹ Uzavírání kanceláří mezinárodních organizací započalo na přelomu tisíciletí, pokračovalo nicméně i v dalších letech (v kontextu této práce tedy i ve štvrté fázi návratového procesu). Srov. HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 96.

¹⁸² TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 453.

¹⁸³ WILLIAMS, R. C. *The significance of property restitution*, s. 50.

¹⁸⁴ Srov. tiskovou zprávu OHR. *BiH Institutions assume responsibility for return process*. 30 December 2003 [cit. 2010-04-13]. Dostupný z WWW: <http://www.ohr.int/ohr-dept/press/default.asp?content_id=31466>.

¹⁸⁵ Ministerstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. Více viz webové stránky: [cit. 2010-04-19]. Dostupný z WWW: <<http://www.mhrr.gov.ba/>>. Do roku 2000 existovala pouze dvě známá ministerstva v rámci jednotlivých entit: Ministerstvo sociálních věcí, přemístěných osob a uprchlíků ve Federaci a Ministerstvo pro přemístěné osoby a uprchlíky v Republice srbské.

A kolivní kteří auto¹⁸⁶ zpochybňovali vliv a odhodlání opětinových komisí k efektivní podpoře a pomoci při návratech, výsledky práce komisí byly po dvou letech působení hodnoceny pozitivně: v roce 2004 byly nejvyšší procenta návratů zaznamenány v dosud šproblémových opětinách východní Bosny (na území Republiky srbské), kde byly komise zorganizovány nejdříve.¹⁸⁷ Navzdory úbytku finančních prostředků se místním komisím podařilo zajistit finance od mezinárodních dárců pro lokální rekonstrukční projekty.¹⁸⁸ Výběr jejich adresátů byl transparentnější s porovnáním s dřívější praxí, kdy často docházelo k uplácení úředníků a selektivnímu protekcionismu. Díky spolupráci místních pracovníků komisí (znalých prostředí a nezávazných rodin navrátilců) s lokálními sdruženími a neziskovými organizacemi (jejichž představitelé v komisích často zasedali) a jejich přihlednutí složení a fungování byla pomoc poskytována přednostně těm navrátilcům, které komise identifikovaly jako nejzranitelnější skupinu (například staří lidé, kteří neměli možnost jiného trvalého ubytování).¹⁸⁹

4.4 tvrtá fáze (2003-současnost): otázka úspěšnosti návratu a jeho udržitelnosti

V září roku 2004 ohlásilo UNHCR s patřičnou pompou, že se do svých původních domovů navrátilo více než jeden milion Bosanů (440 147 uprchlíků ze zahraničí a 560 326 vnitřně uprchlých osob), tedy téměř polovina celkového objemu nucené migrace zapříčiněné bosenským konfliktem.¹⁹⁰ Od roku 2004 však začala křivka návratnosti prudce klesat.¹⁹¹ Neaktuální statistiky¹⁹² UNHCR z podzimu roku 2009 potvrzují, že návrat uprchlíků a vnitřně uprchlých osob je fakticky u konce. V době od počátku roku 2004 do konce září 2009 se do své původní domoviny navrátilo pouze

¹⁸⁶ Srov. TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 454.

¹⁸⁷ První Komise byla symbolicky ustavena ve městě Srebrenica. Právě zde a ve dvou sousedních opětinách zaznamenalo roku 2004 UNHCR procenta nejvyšší menšinovou návratnost. Viz McMINN, M. *Municipality Return Commissions*, s. 7.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 7.

¹⁸⁹ Ke každému projektu (dům na klíč, pomoc při rekonstrukci nemovitosti, dodání stavebního materiálu) byla vytvořena komise zvláště, aby se zamezilo úplatkům a klientelismu. Tato komise byla složená ze zástupců etnik přítomných v oblasti a jedním zástupcem konkrétního donora. Například ve městě Foča tvořila dnes každou ustavenou komisi 9 lidí: čtyři Srbové, čtyři Bosňáci a zástupce donora. Viz rozhovory autora s navrátilci, pracovníky opětiny, OBSE a Sdružení občanů pro návrat v opětině Foča, 14.-18.4.2010.

¹⁹⁰ Viz UNHCR. *One millionth returnee goes home in BiH*. Geneva, Sarajevo, 21 September 2004 [cit. 2010-04-25]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/press/2004pr/210904.htm>>.

¹⁹¹ V roce 2004 bylo zaznamenáno přibližně 20 500 návratů (uprchlíků i vnitřně uprchlých), oproti 44 500 v roce 2003, 108 000 v roce 2002 a 99 000 v roce 2001. UNHCR. *Statistics Package*. 30 September 2009.

¹⁹² Odkazy na statistiky po září 2009 jsou na webových stránkách UNHCR nefunkční. UNHCR nicméně od roku 2007 přebírá statistiky od státních institucí. Viz ibidem.

9 920 uprchlíků ze zahraničí a 32 743 vnitřně uprchlých osob v rámci Bosny. Za období téměř 15 let se tedy navrátilo méně lidí než za rok 2003 (14 012 uprchlíků a 40 303 vnitřně uprchlých) a dva a půlkrát méně než za šnežúsp –n j–ř rok 2002 (37 134 uprchlíků a 70 775 vnitřně uprchlých). Nahlíženo z pohledu jednotlivých kategorií navrátilců (uprchlíci ze zahraničí, vnitřně uprchlíci), návratnost poklesla z po t –ítajících desetitisíce (do roku 2004) přes tisíce (do roku 2007) na hodnoty stovek (rok 2008 a 2009).¹⁹³

Po vyhodnocení statistik z posledních 6 let se jeví pravděpodobným, že návraty v následujících letech budou dosahovat ročních hodnot okolo stovek či maximálně několika tisíc; zanedbatelný počet návratů ve srovnání s předchozími roky a celkovým objemem poválečných uprchlíků, jímž se dnes proces návratu vyznačuje, tudíž vede k závěru, že proces návratu se z hlediska kvantity blíží ke svému konci.¹⁹⁴ Můžeme tedy očekávat, že číslo navrátilců z neaktuálních oficiálních statistik UNHCR (1 027 666 návratů v září 2009) se v budoucnu jistě sníží a nebudou.¹⁹⁵

Co se týče lokalizace návratů, lze říci, že navrátilci se soustředili do všech oblastí Bosny. Třetí čtvrtina z nich se soustředila na území Federace, zbylá čtvrtina na území Republiky srbské a přibližně 20 000 do autonomně spravovaného města Brčko v severovýchodní Bosně. Téměř polovina ze všech dosavadních návratů (468 253) byla klasifikována jako návraty menšinové.¹⁹⁶ Menšinová návratnost vykazovala z hlediska počtu navrátilců velké rozdíly na lokální a regionální úrovni, přičemž nabyla statisticky významných rozměrů pouze v několika oblastech. Mezi ně lze zahrnout oblast Sarajeva¹⁹⁷, severozápadní Bosny (Prijeđor, Sanski Most, Drvar, Bosanski Petrovac), Bosny střední (Bugojno, Jajce, Travnik a Zenica) a severovýchodní (Brčko, Bijeljina, Zvornik).¹⁹⁸

¹⁹³ V roce 2008 se vrátilo 966 uprchlíků a 715 vnitřně uprchlých, od počátku roku do podzimu 2009 pak 758 a 216. UNHCR. Srov. ibidem.

¹⁹⁴ Z odhadovaného počtu 400 tisíc uprchlíků v zahraničí si zařadalo o pomoc při rekonstrukci domu 23 500 Bosanů (údaj k červnu 2008), což poukazuje na fakt, že naprostá většina z nich je již v tamních společenstvech integrována a neuváží o návratu zpět do Bosny; rekonstrukce domu navíc nutně neznamená to, že se dotyční trvale navrátil, asistence při rekonstrukci byla často zneužívána pro stavbu tzv. *vikendic*. Srov. Ministerstvo za lidská práva a izbjeglice (MHRR). *Revised Strategy of Bosnia and Herzegovina for implementation of Annex 7 of the Dayton Peace Agreement*. October 2008, s. 9.

¹⁹⁵ Etnická kompozice navrátilců byla následující: 62% z uprchlíků a vnitřně uprchlých tvořili Bosňáci, 24% Srbové, 13% Chorvati a 1% ostatní národnostní menšiny. Srov. ibidem.

¹⁹⁶ UNHCR. *Statistics Package*. 30 September 2009.

¹⁹⁷ Některí autoři však zpochybují to, že lze menšinovou návratnost do Sarajeva považovat za úspěch (z kvantitativního hlediska). Srov. WILLIAMS, R. C. *The significance of property restitution to sustainable return in Bosnia and Herzegovina*, s. 39-61.

¹⁹⁸ UNHCR. *Statistics Package*. 31 December 2004.

Minoritní návraty do těchto oblastí měly nezanedbatelný vliv na zmírnění politického klimatu v opětinách ovládaných nacionalistickými politiky (hlasy menšinových navrátilců v místních volbách vedly k umírněnější a konsenzuální politice).¹⁹⁹ Pouze v několika oblastech však došlo k tomu, že zde menšinová navrátilci opět získali svou předválečnou většinu (například návrat Srbů do měst Titov Drvar, Glamoc, a Bosanski Petrovac v oblasti Bosanska Krajina, která byla po válce téměř homogenní oblastí přisluníků chorvatského etnika).²⁰⁰

4.4.1 Neúspěšná strategie mezinárodního společenství

V porovnání se situací v ostatních post-konfliktních zemích by absolutní počet návratů bylo možné nazvat úspěchem; zpravidla se počítá s tím, že se 70% uprchlíků a přemístěných zpět domů nevrátí.²⁰¹ Pokud však statistiky celkového objemu návratu a restituovaných nemovitostí²⁰² uvedeme do kontextu s následujícími skutečnostmi, zjistíme, že realita je poněkud odlišná. To, že byl majetek restituovaný a zrekonstruovaný (respektive obyvatelný), je to nutně neznamenalo, že se v nemovitosti uprchlík usadil natrvalo: navrátilci nemovitost často obratem prodali, vyměnili, nebo pronajali.²⁰³

OHR v roce 2002 zjistil, že a koliv se do restituovaných opravených nemovitostí navrátily tři čtvrtiny předválečných obyvatel, ve většině případů se vrátila pouze část rodiny.²⁰⁴ Zpráva Evropské komise proti rasismu a nesnášenlivosti je v otázce udržitelnosti návratu je to pesimistická. Organizace odhadovala, že pouze 20 až 30 procent menšinových navrátilců v Republice srbské v roce 2005 svůj majetek

¹⁹⁹ Srov. následující kapitulu a případy šspontánních návratů do Drvaru a Prijedoru, nebo též případovou studii v oblasti předválečné opětiny Foča. Dále viz BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 128-141.; DONAIS, T. A tale of two towns : human security and the limits of post-war normalization in Bosnia-Herzegovina. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2005, vol. 7, no. 1, s. 19-33.

²⁰⁰ Na tomto vývoji má však velkou zásluhu fakt, že většina Chorvatů z oblasti Bosanska Krajina odešla do nedalekého Chorvatska z důvodu příznivějších ekonomických vyhlídek. V roce 2005 američtí geografové odhadovali, že celkový počet přisluníků chorvatského etnika v Bosně poklesl pod hranici 10 procent. Srov. TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 445.

²⁰¹ KLECK, M. Refugee return : a success story or bad dream? A review from Eastern Bosnia. In FISCHER, M. (ed.). *Peacebuilding and civil society in Bosnia-Herzegovina*. 2nd edition. Berlin : Lit, 2007, s. 108.

²⁰² Revidovaná Strategie Bosny a Hercegoviny pro naplnění Anexe 7, kterou v říjnu 2008 zveřejnilo Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky, uvádí, že 99 % uzavřených (pozitivně vyhodnocených) řízení o restituci bylo vyřešeno. Srov. MHRR. *Revised Strategy*, s. 28.

²⁰³ Srov. PHILPOTT, CH. Though the dog is dead, the pig must be killed : finishing with property restitution in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Refugee Studies*. 2005, vol. 8, no. 1, s. 1-24.

²⁰⁴ Viz ICG. *The Continuing challenge of refugee return in Bosnia and Herzegovina*. December 2002, s. 10-11.

doopravdy obývalo.²⁰⁵ Do op-tiny Fo a, kde bylo 8 let po Daytonu restituováno 95 procent majetku, se do roku 2004 navrátilo jen okolo 10 procent p edvále něho bos áckého obyvatelstva.²⁰⁶ Rekonstruk ní programy byly ásto vyuffívány i Bos any flijícími a pracujícími v zahrani í, kte í nem li na trvalém návratu zájem. Mezinárodní fondy tak nez ídka slouffily k výstavb *vikendic*, rekrea ních dom .²⁰⁷ A koliv se jednotlivé odhady li-í, je nabíledni, fle ani státní ú ady ani fládná z mezinárodních organizací dodnes nedisponují p esnými daty o tom, kolik z Bos an se po restituci i vyuffítí rekonstruk ního programu rozhodlo v nemovitosti z stat, kolik zvolilo moffnost prodeje, vým ny, pronájmu a následné p esídlení do oblasti v t-inov obývané vlastním etnikem, nebo kolik emigrovalo.²⁰⁸

Statistiky taktéfl nereflektují markantní rozdíly v návratnosti v souvislosti s v kem navrátilc . Zatímco d ti ve -kolním v ku a mladí lidé ásto z stali z d vodu lep-ích pracovních vyhlídek a p ístupu ke vzd lání v oblastech svého etnika i v zahrani í, sta í lidé v d chodovém v ku se navraceli p edev-ím z toho d vodu, fle cht li pokojn doflít v míst svého domova, ke kterému m li silnou citovou vazbu.²⁰⁹ Lidé v d chodovém v ku se navraceli p edev-ím do opu-t ných dom na vesnicích, spoléhající se na svou (velmi ásto neadekvátní, pokud v bec n jakou) penzi v kombinaci se samoffivitelstvím v podob zem d lského hospoda ení. Návraty do rurálních oblastí skýtaly vedle moffnosti vlastní obffivy také v t-í klid od politického a administrativního útlaku a diskriminace, kterému byli men-inoví navrátilci vystavováni ve m stech, kde p edstavovali v t-í riziko pro politické zástupce v t-inového etnika (úbytek volebních hlas).²¹⁰ Naopak mladí Bos ané v flivot na vesnicích, po válce nez ídka izolovaných od okolního sv ta kv li pomalému tempu oprav infrastruktury (asfaltová cesta, elekt ina, voda), nespát ovali fládnou perspektivu, a tudífl se v Bosn stahovali do v t-ích m st (Bos áci zejména do Sarajeva, Srbové do Banja Luky a Chorvaté do Mostaru), kde se nabízela v t-í -ance získat dobré vzd lání a práci a dal-í

²⁰⁵ European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). *Report on Bosnia and Herzegovina*. February 2005 [cit. 2010-04-30]. Dostupný z WWW: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Archives/ECRIs_work/Annual_Reports/Annual_Report_2005_en.asp>.

²⁰⁶ NOWAK, M. *Has Dayton failed?* , s. 49.

²⁰⁷ KLECK, M. *Refugee return ó success story or bad dream?* , s. 113.

²⁰⁸ Na vin je p edev-ím neexistence popula ního censu (poslední s ítání obyvatelstva bylo provedeno p ed válkou v roce 1991). Celostátní statistický ú ad, stejn jako statistické ú ady dvou entit, ve svých povále ných statistikách neuvádí etnickou p íslu-nost. Podle slov editelky sarajevské kancelá e International Organization for Migration (IOM) bosenské ú ady p íslíbily, fle census provedou nejpozd ji do konce roku 2011. Viz rozhovor autora s Reginou Boucault, Sarajevo, 1.8.2009.

²⁰⁹ HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons* , s. 80-81.

²¹⁰ Viz p ípad Prijedoru. Srov. BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level* , s. 128-141.

přednosti velkomsta; válečný konflikt tak v podstatě akceleroval proces urbanizace, který započal v Bosně již dávno před válkou.²¹¹

Posuzování úspěšnosti návratového procesu mezinárodního společenství dle statistik se tak ve své době zmíněných skutekostí jeví jako neadekvátní. Statistiky, které nejsou schopny obsáhnout celou komplexnost procesu, byly navíc často zpracovány pochybnou metodologií, záměrně nadhodnocovány i jimi jednotlivé subjekty (politické strany, mezinárodní organizace) sledovaly své zájmy, což bylo vysvětleno již v úvodní kapitole práce. Nejspornější na hodnocení úspěšnosti procesu návratu prostědnictvím po tu navrátilců je nicméně fakt, že fyzický návrat je pouze prvním krokem pro šarmonickou reintegraci uprchlíků do společenského a ekonomického života v místě původní domoviny, tedy naplnění cíle, který mezinárodní společenství spolu s bosenskými institucemi stanovilo v Daytonské mírové smlouvě.²¹² Těm patnáct let od doby ukončení konfliktu je evidentní, že mezinárodní společenství se přefiupjalo na problémy majetkových práv, restituce a rekonstrukce, které navzdory své deflitosti eily návratovou otázku pouze ástě n , polovi at .

4.4.2 Sou asné p ekáčky a otázka udržitelnosti návratu

Mezinárodní společenství dalo v Bosně přednost podpoře menšinových návratů a myšlenkě návratu k demografické situaci z roku 1991 prostědnictvím poválečného promíení obyvatelstva před zajiěním příznivých ekonomických podmínek a lokální integrací uprchlíků v místech jejich tehdejšího pobytu. Druhou možnost odmítalo jako nemorální, jelikož by potvrdila rozdlení země započaté etnickým iěním v době války.²¹³ ást politických (obstrukce ze strany nacionalistických politiků), administrativních (diskriminace majetkové zákony) a bezpečnostních překážek (napadení menšinových navrátilců, zapalování a rabování jejich nemovitostí) fyzického návratu byla do dnešní doby téměř odstraněna, ást však menšinovou návratnost nadále komplikuje i znemožuje: nepřehledná, neefektivní a přebujelá administrativa²¹⁴,

²¹¹ K urychlení procesu urbanizace došlo z následujícího důvodu: kosmopolitněji a vzdělaněji městské obyvatelstvo opustilo Bosnu během války jako první, čímž uvolnilo ve městech místo pro vlnu uprchlíků z venkova, jejichž velká část se po válce nechťla vrátit do oblastí obývaných většinou jiného etnika. Viz HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 81.

²¹² Viz kapitola *Právní rámec návratu: Daytonská mírová smlouva*.

²¹³ Viz například PHUONG, C. *šFreely to return*, s. 165-183.

²¹⁴ Obrovským problémem dnešní Bosny, komplikujícím mimo jiné transparentnost financování rekonstrukčních a návratových programů, je velké množství státních a entitních institucí, jejichž provoz stojí ročně až 60% státního rozpočtu. V souasnosti v Bosně vykonávají svou funkci tři prezidenti na úrovni státu, dva na úrovni entit, třináct premiérů a 760 členů různých zákonodárných orgánů; výkonná

zaminovaná území²¹⁵, přítomnost válečných zločinců²¹⁶, zničený domovní a bytový fond²¹⁷ a nedostatečně rozvinutá i neobnovená infrastruktura v rurálních oblastech. Nejproblematictějšími se však ukázaly být zejména etné socioekonomické problémy (nedostatek pracovních nabídek v místech návratu, diskriminace menšinových návratilců při hledání práce, neuspokojivý přístup ke vzdělání, zdravotní péči, penzím a sociálním dávkám, nízké standardy poskytovaných služeb, nedůvěra i ostatním etnikům)²¹⁸, které nejenže demotivovaly potenciální menšinové návratilce, ale také zpochybňovaly dlouhodobou udržitelnost jejich návratů.

Menšinový návrat uprchlíků a vnitřně uprchlých osob nebyl následován zamýšlenou socioekonomickou reintegrací²¹⁹ a mnoho návratilců se tudíž rozhodlo pro odchod do zahraničí nebo do oblastí, ve kterých převládalo jejich etnikum; pro tento trend, na který při návratu v Bosny v roce 2005 upozornil Zástupce Vysokého komisaře pro lidská práva a vnitřně uprchlé osoby Walter Kälin, se vžil název špntý návratů (*reverse return*).²²⁰ Narůstající tendenci špntého návratů potvrdily i analýzy UNHCR z let 2007 a 2009.²²¹ Populární exodus je nicméně charakteristický pro celou bosenskou společnost: podle odhadů emigrovalo z Bosny jenom v prvních pěti poválečných letech

moc je rozdíl mezi 13 vlád a více než 180 ministerstev. Evropská unie se již několik let snaží prosadit ústavní reformu, která by přesunula vnitřní pravomoc na centrální úroveň, zefektivnila administrativu a zefektivnila úřednický aparát. Kvůli úmyslnému maření snahy reformátorů ze strany nacionalistických politiků se však reformu prosadit nedaří. Srov. Council of Europe. *Resolution 1513: constitutional reform in Bosnia and Herzegovina*. 2006 [cit. 2010-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1513.htm>>.

²¹⁵ Do dnešní doby nebyl vyřešen problém zaminování v některých oblastech Bosny. Bosnia and Herzegovina Mine Action Centre (BHMIC), instituce zřízená vládou v roce 2002, ve své zprávě z poloviny roku 2009 konstatuje, že 3,16% území Bosny je potenciálně stále zaminováno. Od roku 1996 do poloviny roku 2009 bylo registrováno 1 665 obětí, z nichž 490 bylo smrtelných. Od počátku do června roku 2009 si miny vyfládaly 3 úmrtí a dvě válečná zranění. Viz BHMIC. *Mine Action Report*. January-June 2009 [cit. 2010-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.bhmic.org/en/stream.daenet?kat=60>>.

²¹⁶ UNHCR. *Internally displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina*. July 2009, s. 2 [cit. 2010-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/return/IDPs.pdf>>.

²¹⁷ Díky etným rekonstrukčním programům se podařilo opravit velkou část zničených nemovitostí, problém však dodnes není uspokojivě vyřešen: v roce 2008 Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky evidovalo 45 000 nevyřízených žádostí o rekonstrukci, což je přibližně jedna jedenáctina z celkového počtu zdevastovaných nemovitostí během konfliktu. Do konce roku 2008 bylo zrekonstruováno 320 000 nemovitostí. Srov. MHR. *Revised Strategy*, s. 7, 29.

²¹⁸ UNHCR. *Internally displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina*, s. 2-3.

²¹⁹ UNHCR definuje reintegraci jako stav, kdy má jedinec špntochybnitelný přístup ke všem politickým, občanským, ekonomickým, sociálním a kulturním právům. Viz UNHCR. *Handbook for repatriation and reintegration activities*. Geneva, 2004, s. 5 [cit. 2010-05-01]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.org/411786694.html>>.

²²⁰ Viz zpráva Waltera Kälina, Zástupce Vysokého komisaře pro lidská práva vnitřně uprchlých osob OSN, z roku 2005 citovaná ve studii autorky Humy Haider. Srov. HAIDER, H. (*Re)Imagining coexistence*, s. 97.

²²¹ UNHCR. *Briefing note on UNHCR and Annex 7 in Bosnia and Herzegovina*. October 2007, s. 1-2 [cit. 2010-04-22]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/updatedec07/DPOct07.pdf>>; UNHCR. *Internally displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina*. July 2009, s. 2.

250 000 lidí.²²² Na vině je katastrofální ekonomická situace Bosny, ze které by podle pětiletých starých výzkumů emigrovala více než polovina Bosanů mladších 50 let, kdyby k tomu měla příležitost.²²³

Dnešní paralýza bosenské ekonomiky je způsobena nejen dopady války a konfliktu, ale zároveň i bolestnou transformací ze socialistického systému na tržní. Od války se vyznačuje vysokou mírou korupce, velkým podílem šedé ekonomiky a minimálními investicemi (domácí podniky nedisponovaly finančními prostředky a zahraniční firmy shledávaly investování v nestabilním státě příliš riskantním).²²⁴ Výsledkem bylo to, že nezaměstnanost v poválečné Bosně málokdy poklesla pod 40%²²⁵, a příjem v rurálních oblastech dosahoval míry asi 60%.²²⁶ Pracovníci UNDP ve zprávě z roku 2007 konstatovali, že 50% bosenské populace žije pod, nebo balancuje těsně nad hranicí chudoby.²²⁷

Akoliv je vysoká nezaměstnanost palčivým problémem celé poválečné bosenské společnosti, menšinové návratilci jsou jednou z nejzranitelnějších skupin, protože jsou při shánění práce v místech návratu nejvíce vystavováni diskriminaci. Ekonomická diskriminace je na lokální úrovni výjimečná: etnické studie ukazují, že ve většině zkoumaných oblastí zaměstnávaly tamní úřady a státní firmy (státní administrativa, pošta, telekomunikační společnost, těžební a lesnické společnosti) téměř výlučně příslušníky majoritní etnické skupiny, podobně se chovaly i soukromé firmy.²²⁸ Menšinové návratilci, neschopní najít v místě domoviny práci, tak byli nuceni prodat svou nemovitost a odstěhovat se do oblasti, kde má jejich etnikum početně převahu; nemovitost poté často výhodně odkoupili příslušníci místního většinového etnika.²²⁹

Ti, co se rozhodli zůstat, jsou dnes podporováni z platů zaměstnaných členů svých rodin v Bosně (jeden pracující Bosan v roce 2005 finančně podporoval

²²² JANSEN, S. *Home and return in the foreign intervention in Bosnia and Herzegovina*, s. 49.

²²³ *Ibidem*, s. 50.

²²⁴ HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 93.

²²⁵ Central Intelligence Agency (CIA). *The World Factbook : Bosnia and Herzegovina*. Updated April 21, 2010.

²²⁶ FISCHER, M. The need for multi-dimensional youth work : education, youth networking and income-generation. In FISCHER, M. (ed.). *Peacebuilding and civil society in Bosnia-Herzegovina*. 2nd edition. Berlin : Lit, 2007, s. 233-256.

²²⁷ Zpráva UNDP viz HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 97.

²²⁸ Ekonomická diskriminace je též problémem v oblastech Fo a v Republice srbské. Srov. kapitulu *Případová studie: menšinový návrat Bosanů do Fo a*. O studiích dokládacích vysokou míru diskriminace více viz HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 98.

²²⁹ TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 460.

v průměru dalších 5 lidí)²³⁰, remitencemi ze zahraničí²³¹, nebo dojíždí jí za prací do vnitřních měst a oblastí švédského etnika; ostatní se musejí spolehnout na sociální dávky (například váleční veteráni a lidé v důchodovém věku) nebo si vystačit s hospodařením na vlastním poli (rurální oblasti).²³² Existence rozdílných systémů sociální péče, jejich nízký standart a složitý přístup k sociálním dávkám, zdravotnímu pojištění a dalším formám státní podpory, je to více umocňuje neutěšenou životní situaci menšinových navrátilců a osob, které jsou stále registrované jako vnitřně uprchlé (v létě 2009 bylo v Bosně registrováno 117 500 uprchlých osob).²³³

Jak tvrdí někteří kritici mezinárodní společnosti, podpora menšinových návratků má smysl z pohledu znovuvytvoření multikulturní společnosti a zvrácení děsivé etnické situace; z ekonomické perspektivy však bylo mnohem smysluplnější ulehčit volný pohyb osob do oblastí, kde byla práce.²³⁴ Američtí geografové, kteří se systematicky zabývají návratností v Bosně, v roce 2004 konstatovali, že ekonomická životaschopnost a udržitelnost komunit navrátilců nepotvrdí celé země rozhodne, zdali nedojde k obnovení demografické situace těsně po válce.²³⁵ Dnešní bosenská realita, vyznačující se katastrofální ekonomickou situací, naznačuje, že podpora fyzického menšinového návratu ze strany mezinárodní společnosti k dlouhodobé udržitelnosti návratu těchto komunit nestačí.

Zatímco zaměřenost na možnost výdělku se dnes jeví jako klíčový aspekt udržitelnosti návratu, neméně důležitá je sociální reintegrace, navazování vztahů a budování důvěry mezi etniky. Válečný konflikt zanechal v myslích vnitřní Bosňané temné a skličující vzpomínky, které společnost dodnes rozdělují a značně komplikují proces usmíření. Sousedské, kamarádské i manželské vazby, které spolu Srbové, Chorvati a Bosňáci před válkou sdílely, byly způsobilé; v opětinách, které byly svdky

²³⁰ Ibidem, s. 460.

²³¹ Podle údajů Světové banky (WB) dosahovaly remittance v roce 2007 hodnoty přibližně 20% HDP Bosny a Hercegoviny. Viz webové stránky WB [cit. 2010-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/BOSNIAHERZEXTN/0,,contentMDK:21185060~menuPK:50003484~pagePK:2865066~piPK:2865079~theSitePK:362026,00.html>>.

²³² Tyto informace jsou založeny na neformálních rozhovorech autora s menšinovými navrátilci v opětině Foča ve dnech 14.-18.4.2010.

²³³ Podstatná část uprchlých osob je tvořena lidmi, kteří vyžadují speciální pozornost (psychicky a fyzicky handicapovaní, chronicky nemocní, staří lidé bez rodiny a příjmu atd.), které se jim dnes však nedostává. Za další velmi vážný problém považuje UNHCR fakt, že více než 14 let po válce žije stále 7 500 uprchlých osob v kolektivních ubytovacích zařízeních šprovizorního povahy, jejichž mnohdy nízký standart znemožňuje dle stejné bydlení. Srov. UNHCR. *Internally displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina*, s. 3.

²³⁴ Srov. například COX, M. *The right to return home*, s. 629; HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 79

²³⁵ TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina*, s. 460.

minoritních návratů, panuje mezi komunitou navrátilců a v t–inovým etnikem spíše segregace nežli interakce. Huma Haider popisuje sociální šrozdlenost města Bukova a ve Federaci, kde dnes tvoří v t–inu Chorvatů a men–inu navrátilců se Bosáci: zdejší Bosáci nejsou schopni nalézt práci v chorvatských firmách, dříve Chorvat a Bosák se ve škole stídají, protože mají rozdílná kurikula, komunity mají švédské restaurace a kluby, dokonce i ulice jsou rozdělené.²³⁶ Segregace etnik a budování paralelních struktur jsou dnes téměř dobře viditelné například v Mostaru, Prijedoru, i Sarajevu, městech, která jsou charakteristická vysokým počtem men–inových navrátilců.²³⁷

Segregaci tří konstitutivních národů Bosny dobře ilustruje rozdělenost vzdělávacího systému Bosny: v t–ina základních a středních škol dodnes využívá své školy dle rozdílných osnov, které jsou upraveny dle potřeb jednotlivých etnik, včetně oficiálně odlišných jazyků.²³⁸ Ideologická zaslepenost nacionalistických politik ovlivňuje formu institucí a obsah vyučovacích hodin a dosud v mnoha oblastech zabraňuje posunu směrem ke společným osnovám.²³⁹ V mnoha případech men–inových navrátilců se rodí obavy toho, že jejich potomci budou vystaveni diskriminaci a výuce jazyka, kultury a specifické verzi dříve upravené pro potřebu v t–inového etnika. Často tak posílají své děti do škol v oblasti švédského etnika²⁴⁰, což může být vzhledem ke každodennímu dojíždění na mnohdy nemalé vzdálenosti finančně nákladné.²⁴¹

V nichž vesnicích a městech vyhlíží jednu budovu –koly více etnik tak, že se stávají i učitelé stídají šňasmy: v roce 2007 bylo na území Federace 54 škol, ve kterých byli podle informací OBSE chorvatští a bosáckí učitelé využíváni dle rozdílných osnov v oddělených třídách.²⁴² Ve městě Stolac vcházely děti do školky dvěma odlišnými vchody, učitelé měli oddělené kabiny, dokonce i přestávky byly nastaveny tak, aby se učitelé dvou etnik nestetávali navzdory tomu, že dva učitelé (Bosák a Chorvat) mezi sebou bez problémů komunikovali; museli totiž následovat instrukce svých

²³⁶ HAIDER, H. (Re)Imagining coexistence, s. 100.

²³⁷ Srov. BIEBER, F. Local institutional engineering : a tale of two cities, Mostar and Brčko. In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 114-127.; BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 128-141.

²³⁸ HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 84.

²³⁹ MHRR. *Revised Strategy*, s. 23.

²⁴⁰ Tato skutečnost byla potvrzena i v případě bosáckých škol a studentů ve Foči. Srov. –estou kapitulu *Případová studie: men–inový návrat Bosáků do Foči*.

²⁴¹ HAIDER, H. (Re)Imagining coexistence, s. 100.

²⁴² OSCE. *The Courier : newsletter of the OSCE mission to Croatia*. April/May 2007, no. 129, s. 6 [cit. 2010-05-03]. Dostupný z WWW: <http://www.osce.org/publications/mc/2007/07/25712_919_en.pdf>.

nadřízených, kteří zase vykonávali smíšené pokyny rozličných kantonálních, federálních, i centrálních institucí.²⁴³

Naopak v Brčku, jediném území Bosny autonomně spravovaném zástupcem jmenovaným mezinárodním společenstvím, byli fláci v letech tamtud –kol od roku 2001 využívaní ve smíšených třídách podle jednotného kurikula (ovšem s výjimkou výuky dějepisu a kultury).²⁴⁴ Bieber, který zkoumal návratnost v Brčku a Mostaru tvrdí, že podobné kroky (vedle smíšených tříd například i etnický parity zastoupený policejní sbor) přispěly v první jmenovaném městě k vytvoření příznivých podmínek, které přiměly k návratu uprchlíků a přemístění zde po válce etnickou menšinu.²⁴⁵ Mostar byl do roku 2004, kdy byly zrušeny kompetence opštiny v oblasti vzdělávání, přesným opakem: ve městě existovaly dvě univerzity (chorvatská a bosácká), segregované –koly se o druhém etniku při výuce v bec nezmiňovaly.²⁴⁶ A koliv bosenské instituce na konci roku 2002 schválily v rámci –kolské reformy Prozatímní dohodu pro zajištění specifických potřeb pro děti navrátilců²⁴⁷ (odstranění urážlivých textů z učebnic, zrušení monoetnických –kol, etnický parity zastoupení uitelů na –kolách), revidovaná Strategie upozornila na tristní skutečnost, že ve –kolním roce 2006/2007, tedy čtyři roky po uzavření dohody, nedošlo k žádnému pokroku v naplňování jejích cílů.²⁴⁸

Segregace fláků s sebou nese dvě významná rizika: prostřednictvím ideologicky upravené interpretace dějin dochází ke glorifikaci vlastního etnika a demonizaci štetých druhých, což může, jak se někteří obávají, švytvát et podhoubí pro další válku.²⁴⁹ Druhým problémem je izolovanost fláků jednotlivých etnik, která znemožňuje navázání kontaktů a vazeb například etnickým rozdělením. Absence vzájemného stěavání a pozitivních zkušeností brání tomu, aby fláci společně překonávali automaticky přejímané předsudky a stereotypy. Podle slov editelky katolické –koly v Sarajevu, která několik let po válce zdrazovala dělitost smíšených tříd a výuky základ

²⁴³ Ibidem, s. 6.

²⁴⁴ Srov. BIEBER, F. *Local institutional engineering*, s. 124-125.

²⁴⁵ V letech 2000-2004 se do Brčka navrátilo 21 000 uprchlíků: 15 000 Bosáků, 3 800 Chorvatů a 2 500 Srbů. Za vysokým počtem návratů v distriktu Brčko stály dle Biebera tři faktory: velké investice a daňové výhody, mezinárodní správa, která ušetřila distrikt mocenských bojů na entitní i celostátní úrovni, a specifický model institucí samosprávného distriktu. Viz BIEBER, F. *Local institutional engineering*, s. 125.

²⁴⁶ Ibidem, s. 125.

²⁴⁷ Tento dokument je přístupný na webových stránkách OBSE [cit. 2010-05-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.oscebih.org/documents/29-eng.pdf>>.

²⁴⁸ MHR. *Revised Strategy*, s. 24.

²⁴⁹ HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 101.

náboženství bosenských etnik, pramení v Bosně nenávist především z neznalosti štoho druhého.²⁵⁰

Problémy, které generuje segregace ve školství, lze vztáhnout na celou bosenskou společnost. Etnika dnes flíjí spíše švedle sebeš nešpospoluš, panuje mezi nimi vzájemná nedvěra. Poválešná etnická segregace stojí v cestě postupnému budování demokracie též mezi menšinovými navrátilci a vnitřním etnikem.²⁵¹ Projekt miziam zaměřený se na vytváření příznivých ekonomických podmínek, mezietnickou spolupráci a proces usmírování v oblastech menšinového návratu byla navzdory pozitivním výsledkům vnována nedostatečnou podporou.²⁵² Navíc v době, kdy byly tyto pilotní projekty spuštěny (rok 2001), již mezinárodní angažmá v Bosně ztrácelo na intenzitě, což ješ více omezilo finanšní možnosti humanitárních (UNHCR) a rozvojových organizací (UNDP, Světová banka); od roku 2003, kdy byla odpovědnost za návratový proces předána státu, pokračovaly domácí instituce v primární podpoře rekonstrukcí nemovitostí.²⁵³ Teprve v roce 2006 jim UNCHR doporušilo, aby se namísto rekonstrukčních projektů soustředily na udržitelnost dosavadních návratů a programy zacílené na budování demokracie a usmíření mezi etniky.²⁵⁴ Podpora udržitelnosti měla zvrátit trend špětného návratuš (emigrace, přesídlení menšinových navrátilců do oblastí, kde jejich etnikum tvošilo vnitřinu), na jehoš nebezpečnost posledních pět let, od doby návratu vyš Zástupce Vysokého komisaře pro lidská práva a vnitřně uprchlé osoby OSN Waltera Käšina, ustavené upozoruje UNHCR.²⁵⁵

šselně vypadá poměr vynaložených prostědků následovně: v letech 2003-2007 připadlo z celkových 618 milionů bosenských marek 55% na rekonstrukce domů a bytů a zbylých 45% na projekty udržitelného návratu.²⁵⁶ Od roku 2007, vlivem nátlaku mezinárodního společenství v šeleš UNHCR, finance vynaložené na podporu

²⁵⁰ ICG. *Rebuilding a multiethnic Sarajevo : the need for minority returns*. February 1998, s. 18.

²⁵¹ Mnoho Bosanů více než dekádu po konfliktu zastává názor, že ješ nenazráš as na to, aby se společnost konfrontovala se svou nedávnou minulostí (*facing the past*); tabuizace tématu a faktická neexistence celospolečenské konstruktivní debaty o příčinách, průběhu a šledcích války je velkou překážkou na cestě ke šlošitému a dlouhodobému procesu usmírování. Šnaha mezinárodního společenství o vytvoření Komise pravdy a usmíření, po vzoru instituce zšzené v Jihoafrické republice v roce 1995, se setkala s neúspěšem. Šrov. HAIDER, H. (*Re)Imagining coexistenceš* , s. 99-100.

²⁵² Viz program UNCHR *Imagine Communities* v následující kapitole.

²⁵³ Šrov. citaci z textu: ššDoposud byla v rámci naplňování podmínek Anexe 7 Daytonšské mírové smlouvy pomoc vnitřně uprchlým zaměřena na návratový proces a rekonstrukci domovního fondu v místě návratu. Teprve poslední dobou se asistence začala zaměřovat na podporu udržitelnosti návratu. Viz MHRR. *Revised Strategyš* , s. 28-29.

²⁵⁴ HAIDER, H. (*Re)Imagining coexistenceš* , s. 112.

²⁵⁵ UNHCR. *Briefing note on UNHCR and Annex 7 in Bosnia and Herzegovinaš* , s. 1-2.; UNHCR. *Internally displaced persons and returneesš* , s. 2.

²⁵⁶ MHRR. *Revised Strategyš* , s. 21.

udržitelného návratu poprvé byly rekonstruovány náklady.²⁵⁷ V roce 2008 byly pro tyto účely poprvé poufity prostředky z Fondu návratu, přičemž celková suma rozpočtu na všech vládních úrovních Bosny a Hercegoviny, určených na zlepšení podmínek jifi uskutečněních návratů, za tento rok dosáhla 150 milionů marek, což je téměř trojnásobek v porovnání s průměrnou roční finanční podporou v letech 2003-2007.²⁵⁸ Schválené rozpočty domácích institucí na podporu udržitelnosti návratu v roce 2009 dosahovaly dle UNHCR podobných hodnot.²⁵⁹

Revidovaná Strategie pro naplnění Anexu 7, kterou vypracovaly domácí instituce pod vedením Ministerstva pro lidská práva a uprchlíky a dozorem mezinárodního společenství (OHR, UNHCR, OBSE), je ukázkou obratu v přístupu k návratové otázce (poprvé je zde jasně deklarovaná podpora sociální reintegrace a udržitelného návratu navrátilců v místě původní domoviny a integrace nejzranitelnější skupiny přesídlených v místech jejich současného pobytu) a vzhledem k uvolněným financím z rozpočtů bosenských institucí i optimistickým příslibem do budoucna. V roce 2009 byla schválena příslušnými ministerstvy a dolní komorou celostátního parlamentu, v červnu však byla odmítnuta horní komorou a vrácena k přepracování i přes hlasité naléhání mezinárodního společenství.²⁶⁰ Na podzim byly připomínky zapracovány do textu, v lednu roku 2010 ji Rada ministrů (celostátní vláda) schválila a postoupila parlamentu.²⁶¹ Kvůli souasnému politickému patu (srbské strany jsou pro větší podporu uprchlíků v místě přesídlení, bosácké naopak pro podporu návratu), umocněného tím, že v číjnu roku 2010 se konají parlamentní a prezidentské volby, však strategie čeká jifi tvrdý m síc na projednání.²⁶² Tém patnáct let po ukonění konfliktu je návrat uprchlíků a přesídlených a jeho udržitelnost stále politicky kontroverzním tématem, což podstatně komplikuje vyhlídky brzkého vyřešení tohoto problému.

5. Programy UNHCR a spontánní návraty

Jak jifi bylo řečeno v předchozí kapitole, strategie mezinárodního společenství, sledující cíl promíření poválečné populace Bosny, se v průběhu poválečných let mnila.

²⁵⁷ Ibidem, s. 22.

²⁵⁸ Ibidem, s. 22.

²⁵⁹ UNHCR. *Internally displaced persons and returnees*, s. 2.

²⁶⁰ UNHCR. *Internally displaced persons and returnees*, s. 4.

²⁶¹ UNHCR. *UNHCR welcomes Council of Ministers' decision on Annex VII Strategy*. Press release, January 15, s. 1 [cit. 2010-04-29]. Dostupný z WWW: <<http://unhcr.ba/press/2010pr/PR150110.pdf>>.

²⁶² HAIDER, H. The politicisation of humanitarian assistance : refugee and IDP policy in Bosnia and Herzegovina. *The Journal of Humanitarian Assistance*. April 2010 [cit. 2010-04-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900SID/VVOS-84VKS2?OpenDocument>>.

Spolu s ní se měnily i programy iniciované organizací UNHCR, v poválečné době nejdříve organizací zabývajících se návratem, především na asování těchto programů a jejich náplň do velké míry korespondovaly s prvními třemi fázemi návratového procesu (poté převzal odpovědnost za proces návratu stát). Tato kapitola se zamůže na jednotlivé programy UNHCR v období let 1996-2002 a na postup organizace k tzv. spontánním návratům. První podkapitola pojednává o programech na podporu menšinového návratu, mimo jiné o finančně nákladném programu Otevřená města. Druhá podkapitola se vnuje dvěma případy spontánního menšinového návratu do Prijedoru a Drvaru. Třetí podkapitola hodnotí program UNHCR Imagine Communities z let 2001-2002, který zatlíoval projekty vytvářející v místech menšinového návratu příznivé prostředí pro komunikaci, budování důvěry a usmírování válkou znesvářených etnik.

5.1 Programy na podporu menšinových návratů

V době první pilotní programy na podporu minoritních návratů byly dohodnuty již před podpisem Daytonské mírové smlouvy v Ohiu v listopadu 1995 mezi stranami, které dokument parafovaly.²⁶³ První iniciativou UNHCR bylo nicméně organizování krátkodobých návratů v potenciálních menšinových navrátilcích do míst jejich předválečného bydliště za tím účelem, aby mohli tamní situaci zhodnotit (odtud anglický termín *assessment visits*). Ani po naléhání na odpovědné entitní instituce, aby poskytnuly úady pro služebných opatření ke spolupráci, se však nedostavily hmatatelné výsledky a úady nadále v měně organizovaných návratů pokračovaly. International Crisis Group ve své zprávě uvádí, že návraty vyorganizované UNHCR byly dokonce kontraproduktivní, jelikož namísto zamýšleného budování důvěry (*confidence-building*) posloufily nacionalistickým politikům jako důvod ke svolávání demonstrací. Tyto návraty vedly pouze k zanedbatelnému počtu menšinových návratů.²⁶⁴

Podstatný úspěch první iniciativou se ukázalo být zřízení bezplatných autobusových linek mezi dvěma entitami na jaře 1996, které měly za úkol vyvrátit

²⁶³ Jednalo se o menšinový návrat přibližně 600 rodin do čtyř měst Federace Bosna a Hercegovina (Travnik, Jajce, Stolac a Bugojno), který se měl uskutečnit do konce roku 1995, tedy do doby méně než dvou měsíců. Stanovené kvóty návratu však nebyly naplněny ani po 17 měsících. Ve městech Stolac a Bugojno byl projekt zastaven, v Jajci a Travniku se o rok zpozdil, především navrátilců nebyla dostatek zaručena bezpečnost. Tato negativní zkušenost poukázala na složitost menšinového návratu a pravděpodobně měla vliv na mezinárodní společenství, které v letech 1996-1997 zvolilo nekonfliktní strategii pasivní podpory vnitřních návratů. Srov. ICG. *Going Nowhere Fast!*, s. 23-24.

²⁶⁴ Ibidem, s. 24.

přes dělení mnohých, které z entitní hranice se *de facto* stávala téměř neprochoditelná hranice mezistátní.²⁶⁵ Desetitisíce menšinových navrátilců měly zájem na tom, aby se podívaly do svých původních bydlišť – za ostatními členy rodiny, nebo aby zjistily, jestli jejich domy stále stojí a kdo v nich případně bydlí. Často se však navrátilci báli vrátit sami, nebo k tomu neměli prostředky. Autobusové linky spojující města jako například Sarajevo a Gorazde i Banja Luku a Drvar se tudíž staly velmi populárními.²⁶⁶ Předeevším zpočátku byly doprovázeny vojenskými jednotkami IFOR a policejní misí IPTF, které v případě problémů zasáhly. Do konce roku bylo uvedeno do provozu 11 linek, které denně přepravily až 1000 cestujících, přičemž celkový objem pasažérů dosáhl v dubnu 1997 roku 283 tisíc.²⁶⁷ A koliv mělo zřízení mezikomunitní dopravy záporný dopad na budování důvěry²⁶⁸ a fakticky umožnilo krátkodobé návraty původních domovů (na rozdíl od výše zmíněných návratů v spojitých náhodách), je třeba konstatovat, nakolik usnadnila mobilita napomohla ke konkrétním rozhodnutím uprchlíků navrátit se do své domoviny.

Největší naději mezinárodních organizací se nicméně upínaly k jejich vlajkovému programu Otevřená města (Open Cities). Program spustilo UNHCR v březnu roku 1997, aby motivovalo představitelů jednotlivých komunit k odstranění obstrukcí a překážek kladených do cesty menšinové návratnosti. Za tuto števinnost slibovala humanitární organizace komunitám odměnu ve formě dodatečného financování a v této podpoře přispívali další donoři. Dle tehdejšího pracovníka Komise pro návrat nemovitostí byl program Otevřená města nejvíce medializovaným případem užití tzv. ekonomické podmínky v rámci návratového procesu.²⁶⁹ Koncem roku 1997 prohlásilo UNHCR svou vlajkovou iniciativu za klíčový mechanismus, díky němuž se mělo do poloviny roku 1998, vyhlášeného šrohem návratů, menšinové navrátit 50 tisíc uprchlíků a přemístěných. Do programu zamýšlelo během roku 1998 investovat až 80% svého ročního rozpočtu – tj. 87 milionů dolarů.²⁷⁰

V roce 1997 obdrželo status števinného města šest komunit ve Federaci Bosna a Hercegovina (Bihać, Busovača, Gorazde, Kakanj, Konjic a Vogosca) a dvě komunity

²⁶⁵ Srov. BOSE, S. *Bosnia after Dayton*, s. 1-40.

²⁶⁶ ICG. *Going Nowhere Fast*, s. 25.

²⁶⁷ UNHCR, *1997 Operation*, s. 17. Cit. v ibidem, s. 25.; OSCE. *Democratisation and Human Rights Report*, 26 September-7 October 1996, s. 3.

²⁶⁸ Mezikomunitní autobusové spoje lze považovat za první z projektů UNHCR zaměřených na budování důvěry, ke kterým se přiklonila (na úkor podpory pouze fyzického návratu) po roce 2000. Viz podkapitola *Program Imagined Communities*.

²⁶⁹ COX, M. *The right to return home*, s. 625.

²⁷⁰ Ibidem, s. 628.

Republiky srbské: Mrkonji Grad a Tuzla. Organizace International Crisis Group rok po spuštění projektu provedla zevrubnou analýzu a dospěla k překvapivým závěrům: z celkového objemu menšinového návratu 1790 jedinců se 1 208 návratů uskutečnilo před poznáním statusu a pouze 582 po jeho udělení.²⁷¹ Zpráva hodnotící program vyznívala velmi kriticky: udělení statusu mělo nulový dopad na dynamiku menšinové návratnosti a přilákání finančních donorů.

Autoři zprávy ICG se též pozastavovali nad kritérii a transparentností výběru opětin do programu (regionální kanceláře UNHCR, které byly oprávněny určovat šetevnější opětiny, totiž nemusely svá rozhodnutí ospravedlňovat před centrální buktou), jmenovitě opětiny Gorakde a Vogoša, které nevykazovaly o nic větší ochotu a otevřenost k menšinovým návratům ve srovnání s ostatními bosenskými opětinami.²⁷² Sliby a deklarované zámy místních úadů, díky kterým obdržely finanční pobídky, ostře kontrastovaly s dosařenými výsledky menšinové návratnosti, což nkteří autoři popisují mimo jiné skutečnosti, že proces nebyl adekvátně monitorován.²⁷³ Program nicméně pokračoval nadále i v roce 1998, kdy status získalo již 15 měst, navzdory tomu, že jej nedoprovázely významnější úspěchy.²⁷⁴ Neúspěšnost finančně nákladné iniciativy UNHCR je navíc nutné nahlížet v souvislosti s návraty tisíc menšinových navrátilců v roce 1997 do opětin, které stusem nedisponovaly: např. 2 500 menšinových návratů do Travniku, 1 800 do Jajce a 800 do Drvaru.²⁷⁵

Návrat Srbů a Chorvatů do Sarajeva ovládaného bosáckým etnikem tvořícím zde po válce většinu, byl v poválečných letech po etnicky nevyrazný (do konce roku 1997 se jich vrátilo jen 2 300), vzhledem k jeho tradici náboženské tolerance, především etnické promícnosti a podstatně optimističtější pracovním vyhlídkám oproti ostatním oblastem Bosny v době po válce.²⁷⁶ Na konci roku 1997 byla na konferenci organizované Radou pro naplňování míru (za účasti představitelů americké vlády a Evropské komise) přijata tzv. Sarajevská deklarace, která měla v kantonu povzbudit

²⁷¹ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 17.

²⁷² Obstrukce ve federálním kantonu Gorakde nakonec v roce 1999 vyústily v odvolání tamního bosáckého starosty. Srov. ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. *Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina*, s. 321-322.

²⁷³ Srov. HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 95.

²⁷⁴ Na tom, že program otevřeně msta byl celkově neúspěšný, se shoduje většina západních autorů. Srov. např. BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 135; HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons*, s. 70-71; HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 94.

²⁷⁵ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 17.

²⁷⁶ ICG. *Rebuilding a Multi-Ethnic Sarajevo*, s. 7.

menšinovou návratnost, přičemž v případě neúspěchu bylo mezinárodní společenství rozhodnuto zastavit veškeré rekonstrukční projekty v kantonu.²⁷⁷

Za své cíle si kladla obnovení Sarajeva jako hlavního města nejen Federace, ale celé Bosny a Hercegoviny, které mělo sloužit bez rozdílu všem etnikům, a potažmo tak vytvořit model soužití a tolerance pro ostatní kantony a opštiny. Tohoto cíle chtělo mezinárodní společenství dosáhnout prostřednictvím menšinového návratu 20 000 uprchlíků do kantonu Sarajevo do konce roku 1998. A kolik tato kvóta nebyla v zásadě naplněna (do konce roku se jich vrátilo pouze 1 300),²⁷⁸ v následujících letech byla opět nedosažena kvůli přijetí nových majetkových zákonů umocňujících soudní vystoupení bosňáckých rodin (k avizovanému zastavení finanční pomoci nakonec nedošlo).²⁷⁹ Tímto nepřímo odstartovala proces vnitřní mobility bosenských přesídlených osob: do Sarajeva se začali přistěhovávat Srbové a Chorvati, kteří tak uvolnili ilegálně obývané domy a byty v oblastech obývaných v té době svým etnikem (části jižní, západní a střední Bosny a území Republiky srbské), do kterých se poté mohly menšiny navrátit ze Sarajeva vysídlené rodiny Bosňáků.²⁸⁰ Obdobný dokument byl přijat též v nedávném období multikulturní Banja Luce, nyní fakticky hlavním městem Republiky srbské.²⁸¹ Navzdory počátečním úspěchům předešlé Sarajevské deklarace, byla obnovená deset let po válce stále převážně monoetnická.²⁸²

5.2 Spontánní návraty do opštín Drvar a Prijedor

Nejefektivnější pomocí, co se týče pomoci vynaložených prostředků a po tu a udržitelnosti menšinových návratů, se jevila podpora lokálních občanských organizací, založených samotnými uprchlíky, v té době, kdy sdrůžovala celostátní platforma Koalice pro návrat se sídly v Sarajevu a Banja Luce. Její přínos velmi kladně hodnotili pracovníci International Crisis Group.²⁸³ Mezinárodní organizace (UNHCR, OBSE) si

²⁷⁷ Znění Sarajevské deklarace viz *Sarajevo Declaration*. 21 February 1998 [cit. 2010-04-16]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/451a59d64.pdf>>.

²⁷⁸ PHUONG, C. *š Freely to return* ů, s. 178.

²⁷⁹ Sarajevská deklarace *de facto* uspěla v přijetí nových majetkových zákonů ve Federaci, které nabyly platnosti v březnu 1998. O pět let později přijala novou legislativu též Republika srbská. Viz předchozí kapitola.

²⁸⁰ HEIMERL, D. *The return of refugees and internally displaced persons* ů, s. 77.

²⁸¹ ICG. *Minority Return or Mass Relocation* ů, s. 31-32.

²⁸² TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. *The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina* ů, s. 457.

²⁸³ Práce Koalice pro návrat zahrnovala široké spektrum aktivit: organizování krátkodobých návratů, zprostředkovávání kontaktů mezi uprchlíky, jejich domácími opštinami a mezinárodními organizacemi, aktivizace a podpora lokálních uprchlických organizací, propagace menšinových návratů v bosenských

s výjimkou severozápadní části RRTF obrovský potenciál Koalice přilivně neodmítaly.²⁸⁴ Ukázkovými příklady práce uprchlických organizací je masivní návratnost Srbů do Drvaru (Federace Bosna a Hercegovina), po válce výhradně chorvatské operativy, a bosniáckých uprchlíků do převážně srbské operativy Prijedor (Republika srbská).

Operativní Drvar byla před válkou výlučně srbskou oblastí: ze 17 000 zdejších obyvatel, z nichž 7 000 žilo přímo ve městě, tvořilo srbské etnikum 97 procent. V září roku 1995 byla dobyta chorvatskými jednotkami, a jelikož byla považována za strategicky velmi cennou oblast, začali místní nacionalisti zvat chorvatské uprchlíky nejen z Bosny, ale i sousedního Chorvatska. Do září roku 1997 operativnu obývalo již přibližně 8 000 úlově přemístěných Chorvatů, včetně 2 500 vojáků a jejich rodin.²⁸⁵

Srbové, kteří žili před válkou v Drvaru, vytvořili již na počátku roku 1996, pod vedením bývalého vůdce kamionu Mile Marčeta, Koalicii pro Drvar (*Koalicija za Drvar*), a to navzdory nesouhlasné opozici srbských nacionalistických politiků přisídlených v oblastech jejich poválečného přemístění.²⁸⁶ V roce 1997 plně vyutili práva hlasování *in absentia* ve volbách do úřadu své operativně operativy: Koalice pro Drvar získala 19 ze 30 křesel v místní zastupitelské radě. Výsledkem trvalého mezinárodního nátlaku namířeného proti obstrukcím chorvatských politiků v Drvaru bylo jmenování Mile Marčeta starostou.²⁸⁷

Navzdory častým útokům na srbské domy a rabování, podporovaným chorvatskými politiky v úřadu, se během druhé poloviny roku 1997 a počátkem roku 1998 navrátilo 1 800 Srbů do vesnic v okolí města. Jedny z nejvýznamnějších projevů násilných nepokojů od ukončení války, které propukly v Drvaru v dubnu 1998 a které si vyžádaly zásah jednotek SFOR, proces sice zpomalily, ale již nezastavily. Politická situace postupně začínala nabývat umírněnějších kontur, funkce v politických a společenských institucích, stejně jako v policejních složkách, obsazovali zástupci obou etnik, třebaže ve věcech byly opět etnicky promíšené.²⁸⁸ V roce 2004 šel po et srbských

městech, nepřímá asistence při rekonstrukci zničených nemovitostí. Viz ICG. *Minority Return or Mass Relocation?...*, s. 35-36.

²⁸⁴ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 34-35.

²⁸⁵ ICG. *Impunity in Drvar*. August 1998, s. 3.

²⁸⁶ ICG. *Minority Return or Mass Relocation*, s. 25-26.

²⁸⁷ Do poloviny roku 1997 bylo město plně pod kontrolou chorvatských nacionalistů podporovaných stranou Chorvatského demokratického společenství (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ). Místní starosta dokonce vydával tzv. povolenky k rabování, kterými chorvatské občany nabádal k rozebírání stavebního materiálu z domů srbských rodin. Srov. ICG. *Impunity in Drvar*, s. 4.

²⁸⁸ DONAIS, T. *A tale of two towns*, s. 23.

navrátilců již 7 000.²⁸⁹ Podobně jako u Sarajevské deklarace, i v tomto případě sehrály klíčovou roli nové legislativní normy v oblasti majetkového práva (umožnily soudní vystupování chorvatských rodin ilegálně obývajících majetek rodin srbských) a postup OHR (odvolání chorvatských nacionalistů z funkcí). Nejvíce se ale o velmi slušnou menšinovou návratnost (v porovnání s ostatními oblastmi Bosny a Hercegoviny) zasloužila Koalice pro Drvar, která svou vytrvalou snahou, lobbingem a příkladnou spoluprací se severozápadní tví RRTF návrat srbských uprchlíků připsala, umožnila a usnadnila.

Aktivní působení lokálních organizací samotných uprchlíků bylo stejně i v případě menšinového návratu do oblasti Prijedor (Republika srbská). Oblast, která měla v roce 1991 přibližně 120 000 obyvatel, byla před válkou z hlediska etnického složení šmikrokosmemě Jugoslávie.²⁹⁰ Během války se mnoho Prijedor stalo základnou výboje Srby ovládané Jugoslávské lidové armády do nedalekého Chorvatska, ve městě byl Srby, kteří mezitím vyhnali desetitisíce Muslimů a Chorvatů, zřízen Krizový výbor a v okolí ustaveny nechvalně proslulé internácké tábory Omarska, Keraterm a Trnopolje. Do roku 1995 přeměnila vojenská správa oblast v základnu srbského nacionalismu v severozápadní oblasti Bosny.²⁹¹

Po válce se Prijedor jevil jako jedno z nejméně pravděpodobných míst menšinového návratu v Bosně; ve správě oblasti setrvali lidé, kteří se přímo podíleli na válečných zločinech, v paměti potenciálních návratců byly stále velmi silné vjemy z války a etnického násilí a živé vzpomínky na přítomnost internáckých táborů. Prijedor se navíc jako šproblémová oblast dostal v době, kdy se mezinárodní společenství soustředilo na vnitřní návraty, do izolace (z pohledu finanční pomoci a kontroly lidských práv), která pokračovala i po oficiálním obratu strategie a podpoře menšinového návratu v jiných oblastech Bosny (kvůli obstrukcím úřadů oblasti nebyl v roce 1998 zahrnut do programu Otevřená města; americká vláda na oblast uvalila embargo znemožňující jakoukoliv pomoc od organizací financovaných Spojenými státy).²⁹² Navzdory proklamacím Daytonu o znovuvytvoření multikulturní Bosny

²⁸⁹ Ibidem, s. 23.

²⁹⁰ Ze sto dvaceti tisíc obyvatel bylo 49 000 Bosňáků, 48 000 Srbů, 6 000 Chorvatů, 6 000 Jugoslávů a zbytek připadal na ostatní etnické skupiny. Srov. BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 129.

²⁹¹ Ibidem, s. 130.

²⁹² Tzv. Lautenberg v dodatek zakazoval poskytnutí finanční pomoci oblastem, které byly podezřívány z toho, že na svém území ukrývají válečné zločince. V případě Prijedoru tak v důsledku znemožňoval menšinový návrat Bosňáků, kteří sami nedisponovali financemi na rekonstrukci zničených nemovitostí. Srov. ibidem, s. 130-132.

podporovalo mezinárodní společenství v Prijedoru svou neinností nepřímo poválečný status quo.

Situace se změnila k lepšímu poté, co po zprávě Human Rights Watch informující o přítomnosti válečných zloinců, zasáhly jednotky NATO a starostou opčtiny byl jmenován Borislav Marić.²⁹³ Bosácká tíž uprchlíci se začali špontánně vracet do oblasti Prijedoru na jaře 1998, tedy v době, kdy mezinárodně organizovaný a sponzorovaný program Otevřená města nepřinesl konkrétní výsledky. Prijedor se stal první opčtinou v Republice srbské, která byla svátkem významného menšinového návratu: do tamního města Kofarac se do roku 2000 navrátilo kolem 200 rodin a během dalších pětilet celkově přibližně 10 000 uprchlíků bosáckého etnika, kteří přišli do města Prijedor.²⁹⁴

Belloni, autor případové studie Prijedoru, podotýká, že UNHCR se na zdejším návratovém procesu zpočátku nepodílelo (svůj nezájem projevilo mimo jiné tím, že se nezúčastnilo místní konference pořádané uprchlickými organizacemi v roce 1998); organizace uprchlíků naopak obviňovaly z rozdmýchávání násilí a útoku v i návratilců, ke kterým zde v letech 1996-1998 občas docházelo, čímž v podstatě přijímalo argument zdejších srbských nacionalistů.²⁹⁵ Na základě úspěchu místního menšinového návratu v letech 1999 a 2000 ale UNHCR svou strategii přehodnotilo a začalo více reflektovat zamýšlené migrační směry uprchlíků, namísto jejich stanovování.²⁹⁶ Případy Drvaru a Prijedoru navíc ukázaly, že fyzický návrat je pouze polovinou plnohodnotného návratu jedince, o čemž pojednává následující podkapitola zabývající se programem Imagine Communities.

5.3 Program *Imagine Communities* aneb jak žít pospolu a nejen vedle sebe

Mezinárodní společenství a organizace, včetně UNHCR, si postupně začaly uvědomovat, že restituce a rekonstrukce nemovitostí negarantují to, že budou tyto návraty

²⁹³ V rámci operace Tango v polovině roku 1997 jednotky NATO zajaly (Kovačević) a připečetle zastavily (Drljaca) dva válečné zloince vlivné v místní politice, se kterými šedělo i dosud návraty blokující starosta Milomir Stakić (ze strachu před stíháním soudním tribunálem v Haagu). Borislav Marić, umírněný stoupenec jinak nacionalistické Srbské demokratické strany, souhlasil s postupným návratem Bosácků z nedalekého města Sanki most (Federace) do jejich povodního bydliště. Viz BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 134.

²⁹⁴ V roce 2004 opčtina Prijedor vykazovala jeden z nejvyšších poměrů schválených žádostí o návrat majetku v Bosně 97% (o pět procent více než byl celostátní průměr). Viz ibidem, s. 135.

²⁹⁵ Ibidem, s. 134-137.

²⁹⁶ Viz BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 139-140.

dlouhodobě udržitelné (*sustainable return*). Minimálně do roku 2000 se zaměřovaly na fyzický návrat, čímž odváděly pozornost (a tudíž i finance) od neméně důležitého problému, kterým byla ekonomická a společenská integrace uprchlíků v místech jejich návratu, a otázka soužití a postupného usmírování znesvářených stran.²⁹⁷ Mizerné výsledky bosenské ekonomiky a vysoká míra nezaměstnanosti, která od války jen zřídka kdy klesla pod 40 procent, sužovala celou společnost.²⁹⁸ Zpráva UNDP (United Nations Development Programme) z roku 2007 informovala o tom, že přibližně 50% obyvatel Bosny se nachází pod či nebezpečně blízko hranice chudoby.²⁹⁹ Menšinové navrátilci navíc čelili diskriminaci v přístupu k sociálním službám (penze, sociální dávky, vzdělání) a pracovním příležitostem jak v privátní, tak ve veřejné sféře. Ve své povodní domovině tak byli vzhledem k následné segregaci od většinového etnika nejzranitelnější skupinou.

O otázce znovu v přístupu k návratové otázce v Bosně se chvíli před svým odchodem z funkce zasadila Vysoká komise ka UNHCR Sadako Ogata (1990-2000), když iniciovala pilotní projekt *Imagine Communities*.³⁰⁰ Program se zaměřoval na podporu soužití v etnicky rozdílných oblastech, kde měl vytvořit základ pro posilování důvěry a dlouhodobý proces usmírování mezi znesvářenými etniky, přičemž soužití bylo definováno nad rámec pasivní tolerance; pojem zahrnoval komunikaci, interakci a spolupráci.³⁰¹

Je třeba říci, že jako cílová místa pro spuštění projektu byla vybrána výše zmíněná místa Drvar, Prijedor a Kofarac, která sdílela tři společné jmenovatele: vyznačovala se vysokou menšinovou návratností, návratový proces zde probíhal spontánně a ani jedno nebylo zahrnuto do programu Otevřená místa. Pravděpodobně kvůli poučení se z neúspěchu tohoto programu se UNHCR tentokrát rozhodlo pro přímé financování komunity navrátilců a místních nevládních a neziskových organizací: místním úřadům svěřilo do rukou pouze jeden z 26 projektů; nadprůměrně

²⁹⁷ Na tuto tendenci upozorňuje ve své práci mimo jiné Charles Philpott, pracovník bosenské mise Organizace pro spolupráci a spolupráci v Evropě (OBSE) v letech 1999-2002. Srov. PHILPOTT, CH. *Though the dog is dead, the pig must be killed*, s. 1-24.

²⁹⁸ Central Intelligence Agency (CIA). *The World Factbook : Bosnia and Herzegovina*. Updated April 21, 2010 [cit. 2010-04-30]. Dostupný z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html>>.

²⁹⁹ Srov. United Nations Development Programme (UNDP). *Social inclusion in Bosnia and Herzegovina : national human development report, 2007* [cit. 2010-04-30]. Dostupný z WWW: <<http://europeandcis.undp.org/Home/show/3A267191-F203-1EE9-BD4021C92B3F704A>>.

³⁰⁰ Název programu *Imagine Communities* lze do češtiny volně přeložit jako špeditav si společností, v práci budu užívat anglický název.

³⁰¹ HAIDER, H. (*Re*)*Imagining coexistence*, s. 108.

v rámci projektu financované UNHCR převzala ochrannou ruku organizace Genesis Project³⁰², se kterou měla humanitární organizace velmi dobré zkušenosti z dřívější doby.³⁰³ UNHCR tímto krokem vyslyšelo volání po etnické skupině kritiků, kteří tvrdili, že tato organizace nahlíží na uprchlíky jako na objekty, namísto toho, aby byli považováni za subjekty procesu a spolurozhodovali o svém budoucím osudu.³⁰⁴

Jednotlivé projekty financované z programu Imagine Communities se svou povahou velmi lišily: jedenáct z nich bylo výhledově zaměřeno na psychologickou problematiku, tři se týkaly sportu, čtyři vzdělávání a další tři kulturu. Společným pojátkem byla podmínka, že všechny projekty budou rozvíjet spolupráci a dialog napříč etnickými skupinami. V rámci programu byla v Drvaru otevřena první kavárna a cukrárna, kterou jíhl nebylo možné nazvat šchorvatskou, šisrbskou, jelikož se na jejím chodu podílelo šest pracovníků všech tří etnik. Tato dosud nevídaná událost ve městě spustila rozruch, který přilákal hosty, kteří spolu nad kávou začali opět šnormálně komunikovat. Pozitivní úinek mělo i zřízení basketbalového klubu, a to zejména z toho důvodu, že se přihlásili mohli potkávat mladí Chorvati a Srbové, kteří byli často vzdělávání v oddělených třídách nebo kolech (často s rozdílným výkladem dějin) a neměli tak mnoho možností k seznámení, či vyvracení přejímaných předsudků.³⁰⁵ Klub se stal ve městě velmi populárním a často vytvářel šmezietnická přátelství fungující i mimo basketbalové hřiště.³⁰⁶

V Prijedoru založený flurnalistický kroužek, podporovaný organizací Genesis Project, zase vnášel do širokého povědomí místních témata týkající se společného souflití. Navazovat kontakty a vazby se dávalo tříf n kolika projekty v zemědělství; vytvořená multietnická družstva poukázala na skutečnost, že spolupráce může vést nejen k obnovení komunikace, ale tříf k prosperitě celé komunity a její udržitelnosti. Úspěšnou se ukázala být i iniciativa rehabilitace místního trhu v Koflaraci, který se stal oblíbenou nákupní i odpočinkovou destinací všech obyvatel bez rozdílu etnického i

³⁰² Srov. webové stránky neziskové organizace Genesis Project [cit. 2010-04-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.genesis-bi.org/eng/home.htm>>.

³⁰³ HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 108-109.

³⁰⁴ Tuto skupinu reprezentují v práci citovaní autoři Belloni, Phuong, Pickering, Jansen, Heimerl a Donais.

³⁰⁵ Zájem o zlepšení vztahů a tolerance mezi náčky tříf etnik prokázalo UNHCR jíhl dříve, když Sadako Ogata ve spolupráci s entitními ministerstvy vlkolství vyhlásila v roce 2000 celostátní soutěž s názvem Společně (Together). Ta vyzývala náčky a studenty všech etnik k tomu, aby vytvořili dílo (esej, píseň, báseň) podnětující k přemýšlení o tom, jak by si mohli učít, hrát a flít pospolu. Srov. UNHCR. *UNHCR launches BiH wide confidence building project 'Together'*, 16 May 2000 [cit. 2010-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/press/2000pr/1605pregnt.htm>>.

³⁰⁶ HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 109.

náboženského vyznání. Rehabilitace trhu v Koflaraci stavěla na zkušenosti s černým trhem Arizona, který vznikl spontánně krátce po válce na mezietnické hranici mezi mstvy Doboj a Tuzla a zásadil se o usmíření více než politici.³⁰⁷ Trh s materiály na opravu domu a bytovými doplňky se totiž v regionu těžil oblíbených etnik, která zde žile nakupovala, prodávala a především mezi sebou bez větších zábran komunikovala a navazovala styky. Potenciálu šbudování dřevěných domů si povšiml OHR, který tamní aktivity v roce 2000 legalizoval (v roce 2009 jej provozovala italská společnost, která zaměstnávala 5 000 zaměstnanců), na čemž se trh stal nejen hlavním motorem místní ekonomiky, ale i místem přirozeného šusmiování.³⁰⁸

Přímá podpora místních obyvatel a organizací se ukázala být dobře zvoleným postupem: i po ukončení programu Imagine Communities v létě roku 2002, 21 projektů z 26 nadále fungovalo. Z jedenácti výdělečných projektů se stalo 10 z nich udržitelnými, kulturní a sportovní projekty převzali místní dobrovolníci. Po ukončení financování ze strany UNHCR však skončily i projekty zaměřené na psychologii a jeden projekt edukační.³⁰⁹ Podle mínění pracovníků nevládních organizací se díky projektu spuštěných pod zátitím Imagine Communities Prijedor přiblížil svému původně němu multietnickému charakteru, obnovil interakci a spolupráci mezi tamními obyvateli.³¹⁰ Dopad projektu na tamní společnost je v současnosti těžko odhadnutelný, protože velká část chorvatského etnika, hýjící ve městě v letech 2001-2002, mezitím emigrovala do Chorvatska, které je přilákalo podstatně větší nabídkou pracovních příležitostí.³¹¹

Autorka studie vyhodnocující program Imagine Communities, Huma Haider, je vůči organizaci UNHCR kritická. V programu totiž spatřuje výrazný milník v práci organizace, která do té doby nebyla schopna reagovat na problémy následující po fyzickém návratu uprchlíků, a právě proto kritizuje jeho příliš ukvapené ukončení. UNHCR navzdory dosaženým výsledkům svou finanční podporu po 18 měsících stáhlo (čímž došlo k zastavení 5 projektů), což místní komunity chápaly jako zradu.³¹²

³⁰⁷ ICG. *Going Nowhere Fast*, s. 61.

³⁰⁸ HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 103.

³⁰⁹ *Ibidem*, s. 109.

³¹⁰ Srov. rozhovory s pracovníky neziskových organizací. Cit. v HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 110.

³¹¹ Z města, které bylo po válce ovládáno chorvatskými nacionalisty (Srov. BELLONI, R. *Peacebuilding at the local level*, s. 121-144), se tak postupně stalo město více méně monoetnické, nyní však obývané téměř výhradně srbským etnikem. Viz HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 110.

³¹² HAIDER, H. *(Re)Imagining coexistence*, s. 110.

Analýza jednotlivých programů UNHCR během let 1996-2002 dobře ilustruje skutečnost, že nařazení a náplň programů více méně korespondovaly se strategií mezinárodního společenství a jejími změnami. Porovnáním programů lze sledovat posun politiky UNHCR od poskytnutí opatrné podpory menšinových návratců (návrstvy, mezientitní autobusové linky) přes její aktivnější prosazování (Otevřená města, Sarajevská deklarace) až k uvědomění si toho, že sociální a ekonomická reintegrace návratců v místě domoviny (Imagine Communities) a potažmo dlouhodobá udržitelnost těchto návratců je neméně důležitá než samotný fyzický návrat. Definitivní obrát v politice UNHCR byl dokonán v roce 2006, kdy organizace v oficiálním dokumentu doporučila domácím institucím, aby v budoucnu finance směřovaly k projektům zacíleným na reintegraci návratců a usmíření etnik namísto rekonstrukcí nemovitostí, které dle slov UNHCR šyní nejsou natolik důležitě.³¹³

Dva úspěšné příklady šspontánních menšinových návratců poukázaly na rozporuplnost politiky UNHCR, které do roku 1999 především podporovalo úřady opštín, které nevykazovaly nadprůměrné výsledky v menšinové návratnosti (Otevřená města), namísto podpory uprchlických organizací a těch opštín, které je vykazovaly (Drvar, Prijedor). Z dnešního pohledu se jeví mnohem logičtější a efektivnější finanční podpora šspontánních návratců i programu Imagine Communities než Otevřených měst. Šspontánní návrat Bosáků do Foči, kterému se vnuje následující případová studie, nicméně dokumentuje to, že se UNHCR ze svých chyb poučilo a v následujících letech se jí více angažovalo v podpoře samotných uprchlíků.

6. Případová studie: menšinový návrat Bosáků do opštiny Foča

Předválečná opština Foča, rozkládající se na území podél údolí řeky Driny a přilehlých pohoří Magliča a Zelengora v jihovýchodní Bosně nedaleko hranic s Maďarskem a Srbskem, byla jednou z územně nejvčetnějších a demograficky nejvíce promíšených opštín Jugoslávie. Podle údajů sčítání obyvatelstva z roku 1991 žilo na jejím území 40 513 obyvatel (20 898 Bosáků, 18 339 Srbů, 104 Chorvatů a 1 172 příslušníků

³¹³ UNHCR. *Internally displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina*, s. 2. Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky nicméně až do roku 2008 nadále poskytovalo primární podporu rekonstrukcím nemovitostí. Viz předchozí kapitola a její poslední podkapitola *Souasně pěkáfky a otázka udržitelnosti návratu*.

národnostních menšin a Jugoslávce).³¹⁴ Demografická struktura se však během bosenského konfliktu 1992-95 zásadně proměnila: opština Foča se stala jedním z prvních svdků války a taktiky šetnického i-tví provázené brutálním násilím a zločiny proti lidskosti, kterých se během konfliktu v různých oblastech Bosny dopouštěla včetně i etnika.

V dubnu roku 1992 se místní bosensktí Srbové s pomocí paramilitárních jednotek a rezervistů Jugoslávské lidové armády, povoláných z blízkého Srbska a černé Hory, zmocnili města Foča (správního, politického a ekonomického centra opštiny), kde vytvořili Krizový výbor.³¹⁵ Hlavní náplní práce výboru bylo vyhnání nersbské populace, kterou měla napomáhat masivní propagandistická kampaň, která varovala před údajně hrozícím státním převratem ze strany fundamentalistických Muslimů (Bosňáků).³¹⁶ Krizový výbor zřídil v oblasti sídlo řízení a internačních táborů, kde byli nersrbští civilisté zadržováni, mučeni, následně vyhnáni, a zabiti; ženy a dívky byly opakovaně znásilňovány.³¹⁷ Majetek Bosňáků byl systematicky ničen a vyvlastňován³¹⁸, devastovány byly též místní městy.³¹⁹ Ti, kterým se po útěku stálo, uprchli do 35 kilometrů vzdáleného Gorakde, Sarajeva, nebo za hranice.³²⁰ Během roku 1992 srbské jednotky opštinu Foča plně ovládly.

V roce 1996 byla předválečná opština Foča rozdělena šdaytonskou entitní hranicí na dvě části. V té části připadla Republice srbské.³²¹ Menší část, nově zřízená

³¹⁴ Viz oficiální statistiky úřadu opštiny Foča [cit. 2010-05-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.opstinafoca.rs.ba/la/o-foci/demografija.html>>.

³¹⁵ Human Rights Watch (HRW). *Bosnia and Herzegovina : ōA closed, dark placeō : past and present human rights abuses in Foca*. New York; London : Human Rights Watch, 1999, s. 4.

³¹⁶ Ibidem, s. 4.

³¹⁷ Ibidem, s. 12-42.

³¹⁸ Například ve vesnici Jele, ve které bylo před válkou 619 lidí (545 Bosňáků, 67 Srbů, 1 Chorvat a šest příslušníků národnostních menšin), bylo zapáleno a zničeno 273 domů bosňáckých rodin. Srov. ICG. *The Continuing challenge of refugee return*, s. 23.; Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. *Nacionalni sastav stanovništva : statistički bilten*, . 234. Sarajevo, 1991. Prchající Bosňáci naopak zapalovali srbské domy a kladli protitankové miny na příjezdové cesty do švých vesnic. Viz rozhovor autora se současným předsedníkem mjesne zajednice Popov Most Salimem Bajrovičem a jedním z prvních bosňáckých navrátilců po válce Džamalijou Zulfo ze Sdrufení občanů pro návrat do Popova Mostu, 16.-18.4.2010.

³¹⁹ Kompletně zničená byla mimo jiné Aladžská města (*Aladža džlamija*), architektonický skvost z roku 1550. Její části byly pohřbeny spolu s Bosňáky v masových hrobech v okolí Foči. Od roku 2004 se začalo pracovat na její rekonstrukci. Vzhledem k chybějícím částem je pravděpodobné, že rekonstrukce národní památky bude velmi zdoluhavá, viz zpráva Rady Evropy [cit. 2010-05-05]. Dostupný z WWW: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cooperation/see/irppsah/PTA/BiH/BH_10-PTA-APPROVED_web.pdf>.

³²⁰ ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. *Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina*, s. 317.

³²¹ Opština Foča (22 mjesne zajednice, 95 naseljena mjesta) pokrývá území 1 115 km² a je dnes největší opštinou Bosny a Hercegoviny. Srov. webové stránky opštiny [cit. 2010-05-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.opstinafoca.rs.ba/la/o-foci/geografski-polozaj.html>>.

opština Foča-Ustikolina, se po válce stala součástí bosansko-podrinjského federálního kantonu se správním sídlem v Gorahde.³²² Tato případová studie se vnuje otázce menšinového návratu Bosňáků do opštiny Foča³²³ v Republice srbské.³²⁴ Studie popisuje průběh návratu bosňáckých uprchlíků od roku 2000 do současnosti, přičemž se pokouší analyzovat proměny bezpečnostní, politické, ekonomické a sociální situace v opštině a jejich dopady na současný život navrátilců.

6.1 černá díra

Do opštiny Foča, kterou srbsští nacionalisté během války přejmenovali na Šerbinje, se do roku 1996 přistěhovalo 5 500 vnitřně přemístěných osob srbské národnosti (zejména z Ustikoliny, Gorahde, Sarajeva a Konjice), které zabraly obyvatelné domy a byty opuštěné Bosňáky.³²⁵ Válka náboženská srbského nacionalismu v jihovýchodní Bosně si ponechala svůj charakter i v době poválečné. V roce 1998 místní vysoké administrativní posty zastávaly osoby, které se osobně podílely či byly zodpovědné za zločiny spáchané během konfliktu, policie byla stále loajální stíhanému Radovanu Karadževići, neexistovala svoboda pohybu, slova, ani vyznání, ve městě se ukrývalo minimálně 6 válečných zločinců, jejichž vydání požadoval Trestní tribunál pro státy bývalé Jugoslávie, aniž by to zneklidňovalo zdejší francouzské jednotky NATO.³²⁶

Organizace Human Rights Watch a mezinárodní společenství ve své tichotvorné skutečnosti hovořily o Foči jako o šoštrůvku extremismu, štemném, uzavřeném místě, i š černé díře, kde se o svou bezpečnost obávali i pracovníci mezinárodních organizací.³²⁷ Přítomnost válečných zločinců měla samozřejmě negativní vliv na rozhodnutí bosňáckých uprchlíků, jejichž potenciální návrat by za tehdejších nejistých bezpečnostních podmínek byl špičkovým projevem chybění odvahy³²⁸, ale těl na

³²² Opština Foča-Ustikolina se rozkládá na území 225 km², podél levého břehu Driny. Dnes jí tvoří tři mjesne zajednice: Ustikolina, Cvilin a Jabuka. Srov. webový portál Foča-Ustikoliny [cit. 2010-05-04. Dostupný z WWW: <http://www.foca-ustikolina.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=71>.

³²³ Odtud bude práce užívat název šFoča ve smyslu dnešní opštiny na území Republiky srbské.

³²⁴ Vzhledem k omezeným časovým možnostem autora a nedostatku materiálů nebyl nakonec realizován zamýšlený výzkum menšinové návratnosti Srbů do federální opštiny Foča-Ustikolina.

³²⁵ Bosňáci z jihovýchodní Bosny (Višegrad, Foča, Rogatica, Čajnice, Pale, Rudno) se naopak během války stahovali do Gorahde, které bylo v roce 1993 vyhlášenou bezpečnou zónou a na rozdíl od ostatních (fiča, Srebrenica) nepadlo do rukou srbských ozbrojených sil. Srov. ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. *Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina*, s. 318.

³²⁶ Podle organizace International Crisis Group byli vojáci francouzských jednotek opakovaně vidáni, jak v centru popíjejí kávu s válečnými zločinci. Srov. ICG. *The Continuing challenge of refugee return*, s. 23.

³²⁷ Viz HRW. *ŠA closed, dark place*, 67 s.

³²⁸ DONAIS, T. *A tale of two towns*, s. 22.

povále nou rekonstrukci; americká vláda totiž na opčinu v roce 1996 uvalila embargo, protože se na ni vztahoval tzv. Lautenbergův dodatek, který zakazoval poskytování finanční pomoci ze strany amerických institucí opčinám blokujícím spolupráci se soudním tribunálem v Haagu.³²⁹

Výše popsaná hrozba fyzického násilí, kterému by se případní navrátilci vystavili, úzce souvisela s nacionalistickým politickým vedením opčiny, které nenávislné nálady úřadů vyvolávalo. Od roku 1997 do roku 2000 ovládal opčinu na elnik (starosta) Veljović ze *TM*-eljovy Srbské radikální strany (SRS)³³⁰, který bránil snahám mezinárodního společenství o vytvoření alespoň minimálních podmínek pro potenciální menšinové navrátilce.³³¹ Situace na úřadu opčiny se pomalu začala měnit k lepšímu, poté co byl starostou zvolen šumírný *ij*-i Pavlović (2000-2004) ze Srbské demokratické strany (SDS).³³² Neutuchající zájem Bosákové o návrat ilustrovaly volební výsledky z roku 2000, kdy do místní skupčiny (zastupitelského orgánu opčiny) o 31 klenech zasedlo 7 jejich zástupců, kteří byli zvoleni díky 4 000 bosáckým hlasům odevzdaných z valné shromáždění *in absentia*.³³³

6.2 Průběh a charakteristika menšinových návratů

Právě zmírnění dosud radikálního nacionalistického postoje vůči politik v úřadu opčiny³³⁴ a fakt, že v roce 2000 bylo díky strategii naplňování nových majetkových zákonů (PLIP) podstatně jednodušší soudně vystupovat osoby ilegálně obývající nemovitost uprchlíků, přispěly k tomu, že se v dubnu roku 2000 objevila první vlna menšinových navrátilců (do roku 2000 byla menšinová návratnost do Foča doslova nulová).³³⁵ Stovky příchozích Bosákové postavily první štanová města každopoblí vesnic Jele, Kozja Luka, Kratine a Popov most.³³⁶ ŠSpontánní návrat byl dle

³²⁹ DONAIS, T. *A tale of two towns*, s. 26.

³³⁰ Rozhovor autora s Lutvijom *TM*kalo, jedním z prvních menšinových navrátilců, dnes mluvím Bosákové opčiny a předsedou opčiny skupčiny, 16.4.2010.

³³¹ Starosta Veljović při jednání s pracovníky UNHCR zmínil, že v případě návratu šnem že garantovat bezpečnost navrátilců, pracovníky na knul z rozdmýchávání dalšího konfliktu a poradil jim, aby se raději vrátili domů. Srov. HRW. *ŠA closed, dark place*, s. 49-50.

³³² Rozhovor autora s Lutvijom *TM*kalo, 16.4.2010.

³³³ Pokud by volilo všech 14 000 Bosákové, kteří byli v roce 2000 ve Foča registrovaní, získali by ve skupčíně po etnicky v *tinu*. Srov. ICG. *The Continuing challenge of refugee return*, s. 23.

³³⁴ K tolerantnímu přístupu místních srbských politiků pravděpodobně přispěl i pod politické sebezáchovy vzhledem k postarostovi a úředníkovi, které v roce 1999 OHR odvolal. Srov. podkapitolu *Druhá fáze (1997-2000): podpora menšinových návratů a uzákonnění únných mechanismů*.

³³⁵ Rozhovor autora s Lutvijom *TM*kalo, 16.4.2010. O majetkových zákonech a PLIP pojednává podkapitola *Druhá fáze (1997-2000): podpora menšinových návratů a uzákonnění únných mechanismů*.

³³⁶ Rozhovor autora s Lutvijom *TM*kalo, 16.4.2010.

pracovníka místní kanceláře OBSE organizován s podporou bosácké Strany za demokratickou akci (SDA)³³⁷, následnou komunikaci (po návratu) mezi organizacemi navrátilců, úřadů op-tiny a v-tinovým obyvatelstvem zprostředkovávaly instituce OHR a UNHCR.³³⁸

Pracovníci UNHCR prováděli v doasných bydlitích (stany a pístky) monitoring, zjišťovali potřeby navrátilců, předávali informace o situaci konkrétním donorům a neziskovým organizacím, které poskytovaly asistenci a materiální pomoc. Krátkodobá pomoc zahrnovala dodání stanů, plachet na vytvoření pístek, matrací, dek, kuchyňského nářadí a hygienických prostředků. Problematikou bylo zajištění jídla (na zásobování se vedle úřadů op-tiny podílely rozličné programy evropských zemí), protože fládný zdroj nebyl stoprocentně spolehlivý. Na které ze stanových osad byly vybaveny základními lékařskými centry, ve válkách případech zasahovali lékaři jednotek SFOR, které měly na starost též opravu infrastruktury a odminování.³³⁹ Na zimu se nicméně v-tina z doasných obyvatel stanových městek vrátila do oblastí v-tinového etnika (především do Sarajeva), kam během války i po ní předsídlili, ostatní přespávali kolektivně v několika málo opravených domech a pekali zimu v improvizovaných podmínkách (polní kuchyně).³⁴⁰

Dlouhodobější pomoc o rekonstrukce zničených domů a oprava infrastruktury (cesty, voda, elektřina) o v-ak probíhala velmi pomalu. Organizace UNHCR evidovala k podzimu 2000 až 450 domácností v 7 op-tinách jihovýchodní Bosny flijících ve stanových městkách, přičemž plány na rekonstrukci byly vypracovány pouze u 200 domů.³⁴¹ Mezinárodní organizace, představitelé op-tiny a navrátilců se v letech 2000-2004 scházeli k poradám dvakrát do měsíce (v rámci pracovní skupiny RRTF)³⁴², kde jednotlivé projekty na rekonstrukci projednávali.³⁴³ Od roku 2004 (v roce 2003 převzaly zodpovědnost za návratový proces domácí instituce, schůzky RRTF byly zrušeny)

³³⁷ Rozhovor autora se zástupcem vedoucí kanceláře OBSE ve Foči Miodragem Lučičem, 16.4.2010. Více o roli politických stran při organizování návratů viz AYAKI, I. *Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina*, s. 98-122.

³³⁸ Na rozdíl od špontánního návratu do Prijedoru a Drvaru bylo UNHCR ve Foči aktivnější a návraty podporovalo. Srov. podkapitulu *Špontánního návraty do op-tin Drvar a Prijedor* v předcházející kapitole.

³³⁹ ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. *Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina*, s. 325-326.

³⁴⁰ Rozhovor autora s Džamaližou Zulfo, předsedy Sdružení občanů pro návrat do Popova Mostu, 18.4.2010.

³⁴¹ Mezi těmi sedmi op-tinami patří Foča/Srbinje, Foča-Ustikolina, Gorafde, Srpsko Gorafde, ajnice, Rudo a Višegrad. ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. *Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina*, s. 326.

³⁴² Viz podkapitola *Zvýšení pravomocí OHR a pozitivní působení RRTF*.

³⁴³ Rozhovor autora s Miodragem Lučičem, 16.4.2010.

rozhodují o přidělení materiálu, asistenci při obnově domu, i rekonstrukci šedému na klíč. Op-tinové komise, ve kterých jsou paritně zastoupeni představitelé etnik, při emfl jedno místo v komisi je vždy vyhrazeno konkrétnímu donorovi.³⁴⁴ Men-inoví navrátilci se dnes shodují v tom, že op-tinové komise byly v rozhodovacím procesu spravedlivější a jejich fungování transparentnější v porovnání s dřívějšími skupinami pracovní skupiny RRTF, která kvůli neznalosti místních poměrů často přidělovala finance na rekonstrukci domů, které jsou dnes obývány pouze v létě, i o prázdninách (tzv. *vikendice*).³⁴⁵ Dodnes bylo na území op-tiny, kde se restituce majetku blíží 100%, za pomoci mezinárodních donorů obnoveno 1 500 domů.³⁴⁶

Co se týče objemu men-inové návratnosti, do konce roku 2001 se do op-tiny Foca navrátilo 490 Bosňáků. Na konci roku 2002, kdy se do op-tiny navrátilo nejvíce bosňáckých uprchlíků, čítal jejich počet podle oficiálních statistik UNHCR 2 554. V letech 2003-2007 přibilo dalších 841 Bosňáků.³⁴⁷ Na konci roku 2007 jich tedy na území op-tiny bylo okolo 3 500, to znamená 17% v porovnání s jejich předválečným počtem (21 000). Oficiální údaje úřadu op-tiny z roku 2008 tvrdí, že v op-tině se od konce války registrovalo 3 650 Bosňáků; tentýž zdroj nicméně uvádí, že jejich reálný počet bude menší, protože mnoho z nich svůj majetek pronajalo, vymilo, i prodalo.³⁴⁸ Podle Ismeta Hotoviće, ze Sdružení uprchlíků a přemístěných osob, jsou oficiální statistiky značně nadhodnocené; tvrdí, že k podzimu roku 2008 bylo stálých bosňáckých navrátilců, které osobně přepočítal, okolo 850 (4% v porovnání s předválečným stavem).³⁴⁹ Vzhledem k neexistenci populačního censu po válce je dnes takřka nemožné zjistit přesnější počet trvalých navrátilců, tedy těch, co v domech pravidelně přezimují.

³⁴⁴ Komise se vytvářely vždy k posouzení jednotlivého projektu, aby se zamezilo ovlivnění jejich členů. V roce 2010 byla komise v op-tině Foca tvořena 9 členy (4 Bosňáci, 4 Srbové, 1 představitel donátora). Na rekonstrukčních projektech se podílely především holandské, německé, irské, dánské, švýcarské a rakouské neziskové organizace. Viz rozhovor autora s Lutvijom Trnkalo, 16.4.2010.

³⁴⁵ Tento poznatek je založen na výpovědích více než dvou desítek navrátilců. Rozhovory probíhaly ve dnech 15.-18.4.2010 na území op-tiny Foca.

³⁴⁶ Rozhovor autora s Izetem Kundo z neziskové organizace Sdružení občanů Foca i za udržitelný návrat dne 15.4.2010.

³⁴⁷ Srov. men-inovou návratnost op-tiny Foca ve statistikách UNHCR od 1.1.2001-31.12.2007. Od té doby přestalo UNHCR men-inovou návratnost sledovat dle jednotlivých op-tin [cit. 2010-05-07]. Dostupný z WWW: <<http://unhcr.ba/return/index.htm>>.

³⁴⁸ Viz webové stránky op-tiny Foca [cit. 2010-05-04]. Dostupný z WWW: <<http://www.opstinafoca.rs.ba/la/o-foci/demografija.html>>.

³⁴⁹ Srov. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). *Foca: unemployment dashes hopes for Bosniak return*. October 2008 [cit. 2010-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.iwpr.net/report-news/foca-unemployment-dashes-hopes-bosniak-return>>.

Bosáci tí navrátilci v rámci op-tiny směřovali především do vesnic v okolí města Foča, kde se cítili bezpečněji a kde mohli pěstovat pšeniciny a zeleninu na polích a chovat dobytek. Nejvyšší návratnost zaznamenaly mjesne zajednice Popov Most a Jele, kde bylo dodnes obnoveno 118 a 220 bosáckých domů.³⁵⁰ V Popov most dnes žije 93 rodin itajících něco málo přes 200 lidí, a koliv jich zde na jaře 2000 stanovalo téměř 400 (před válkou zde žilo 690 rodin).³⁵¹ V dalších přibližně 10 vesnicích zůstává přes zimu po několik desítkách Bosáků. V centru města bylo sice zrekonstruováno 220 převážně bosáckých domů, dnes zde však žije 46 rodin, které tvoří přibližně 100 Bosáků vesměs v důchodovém věku.³⁵² Navrátilci se dále chodci jsou často registrováni ve Federaci, aby mohli pobírat výměrné penze, a v místě své domoviny chtějí v poklidu dožít.³⁵³ Menšinová návratnost do op-tiny Foča tedy nevyšla v proměně obyvatelstva; Bosáci, z velké většiny v neproduktivním věku, dnes žijí izolovaně ve širších vesnicích, efektivně segregovaní od většiny srbského etnika sídlícího ve městě a v širších vesnicích.

Vesnice, ve kterých dnes menšinová navrátilci žijí, jsou vedle izolace od většiny etnika a vysokého podílu starých lidí charakteristické též migrací zůstávajícího obyvatelstva. Většina potenciálních navrátilců v produktivním věku a rodiny s dětmi žijí a pracují ve městech Federace a Sarajevu; někteří do Foči dojíždějí na víkend, i na letní sezónu, kdy do oblasti přijíždějí turisté. Podle předsedníka mjesne zajednice tráví v Popov Most léto 400 žitních navrátilců.³⁵⁴ A koliv by se většina z nich ráda do své domoviny vrátila natrvalo, rozhodnutí k tomuto kroku komplikuje (zejména mladým lidem) velmi špatný stav místní ekonomiky, které dnes představují nejvyšší výzvu též pro udržitelnost stávajících návratů.³⁵⁵

6.3 Úpadek poválečného hospodářství

Jako symbol ekonomického úpadku op-tiny se dnes nabízí dřevozpracující závod Magli. Před válkou byl motorem místní ekonomiky, který zaměstnával 5 000 lidí; krátce po ní měl ufl jen 1 500 zaměstnanců. Pochybná privatizace a požár v roce

³⁵⁰ Rozhovor autora s Izetem Kundo, 15.4.2010.

³⁵¹ Rozhovor autora s předsedníkem mjesne zajednice Popov Most Salimem Bajrovičem, 18.4.2010.

³⁵² Rozhovor autora s Izetem Kundo 15.4.2010. Organizace ICG zjistila, že v roce 2002 pronajímalo v centru města své domy a byty 500-600 Bosáků. Srov. ICG. *The Continuing challenge of refugee return*, s. 24.

³⁵³ Rozhovor autora se Salimem Bajrovičem, 18.4.2010.

³⁵⁴ Rozhovor autora se Salimem Bajrovičem, 18.4.2010.

³⁵⁵ Tento poznatek je založen na výpovědích více než dvou desítek navrátilců. Rozhovory probíhaly ve dnech 15.-18.4.2010 na území op-tiny Foča.

2000, který zničil v t–inu pil a za ízení, zapo alý jeho definitivní zkázu.³⁵⁶ V roce 2005 v n m pracovalo pouze 200 d lník , kte í nicmén nem li jistotu, že za práci dostanou zapláceno.³⁵⁷ V dob výzkumu pro tuto p ípadovou studii, v dubnu roku 2010, se na pracích p ípravujících uzav ení podniku podílelo kolem 20 zam stnanc .³⁵⁸ Opu–t né budovy rekrea n -vzpomínkového st ediska a dal–í relikt ekonomicky veselej–ích dob lze nalézt i vý–e po proudu eky Driny, v ka onu eky Sutjesky, kde b hem druhé sv tové války vedla národn osvobozenecká armáda Jugoslávie pod osobním velením Josipa Broze Tita partyzánský boj proti n mecko-italské p esile.

Monumentální betonový památník, který vzdává hold více než 3 000 partyzán padlých v Sutjesce, stojí na míst pár kilometr od Popova Mostu. Blízké muzeum je od po átku války zav ené, stejn jako jeden z nejn v–ích venkovních bazén v Bosn . Ze zdej–ích hotel ufl funguje jenom oprýskaná šMladost a to jenom v lét a s omezenou kapacitou. Místní obyvatelé vzpomínají na 70. a 80. léta, kdy sem 4. ervence, na oslavy jugoslávského státního svátku *Dan borca* (Den bojovníka), p íjfd lo kařdoro n afl 100 000 lidí (pro –koly byly náv–t vy povinné).³⁵⁹ V nedalekém národním parku Sutjeska, kde se nachází jeden z posledních evropských prales (Peru ica) jsou dnes zam stnání 3 lidé oproti p edvále němu po tu 200; pro dal–í pracovní místa dnes údajn ve státní pokladn nejsou finance.³⁶⁰ Jednou z mála p íležitostí, jak si místní navrátilci mohou vyd lat, je turismus, který je v–ak mimo léto zanedbatelný.³⁶¹

Zdej–í ekonomická situace se od roku 2002, kdy podle International Crisis Group škapitalismus ve Fo i p edstavoval ble–í trh, malý d l a n kolik pilů, sice zm nila k lep–ímu (oficiální nezam stnanost poklesla ze 70% na 40%), ne v–ak pro Bos áky, kte í stále elí diskriminaci p í shán ní práce.³⁶² Hlavním zam stnavatelem v op–tin jsou ve ejné instituce, které by dle zákona m ly zajistit místa pro Bos áky na základ etnického slofení op–tiny p ed válkou. V roce 2005 si anonymní zdroj st floval, šfle Bos áky zam stnané ve Fo i lze spo ítat na prstech jedné ruky³⁶³, o p t let pozd ji

³⁵⁶ ICG. *The Continuing challenge of refugee return* , s. 23.

³⁵⁷ DONAIS, T. *A tale of two towns* , s. 27.

³⁵⁸ Rozhovor autora se zástupcem vedoucí kancelá e OBSE ve Fo i Miodragem Lu i em, 16.4.2010.

³⁵⁹ Neformální rozhovory s více než 10 obyvateli mjesne zajednice Popov Most, 17.-18.4.2010.

³⁶⁰ Rozhovor autora se Salimem Bajrovi em, 18.4.2010.

³⁶¹ Neformální rozhovory s obyvateli mjesne zajednice Popov Most, 17.-18.4.2010.

³⁶² ICG. *The Continuing challenge of refugee return* , s. 23.

³⁶³ DONAIS, T. *A tale of two towns* , s. 27.

se číslo nezmenilo: podle pracovníka OBSE je jich dnes ve veřejném sektoru zaměstnáno sedm.³⁶⁴

Na úřadu op-tiny kromě Lutvija Trakala, mluvčího Bosáků³⁶⁵, v dubnu 2010 pracoval jen jeden Bosák, což je *de facto* v rozporu s výše zmíněným zákonem. Podle reformy z roku 2001 je též policie povinná přijímat na základě kvót; vlivem toho v místních slofkách pracovalo 6 Bosáků, dnes ušli jsou to pouze tři. V místním území a národním parku není v současnosti zaměstnán ani jeden Bosák. Dva ze sedmi státem zaměstnaných pracují ve škole v Popov Most (správce a učitel islámské v rouky).³⁶⁶ Několik mladých Bosáků je dnes registrováno na místním úřadu práce (celkově je zde registrováno 3 000 z 27 000 dnešních obyvatel op-tiny), zbytek dojíždí za prací do Federace; řádně by jim nabídl který ze soukromých podniků vlastněných Srby ve Fo i nabídl práci, je vzhledem k tíživé ekonomické situaci, která citelně zasahuje též v t-inové etnikum, mizivá.³⁶⁷

Zastupitelé občanů op-tiny se o vytvoření dalších pracovních míst snaží, ale jejich projekty dosud investoři neshledávali atraktivními. Tak je tomu i v případě mjesne zajednice Popov Most, kde se její předseda (předseda) Salem Bajrovič již několik let neúspěšně pokouší o získání peněz na projekt malé mlékárny, která by vytvořila odbytí pro místní pastevce a chovatelé dobytka a zároveň nová pracovní místa. Na realizaci návrhu nemá mjesna zajednica ani op-tina peníze a u potenciálních investorů (op-tina, stát, mezinárodní společnosti) naráží na nezájem.³⁶⁸ Spíše jako zbožné přání není uskutečnitelný podnik se dnes jeví i plán na stavbu hydroelektrárny v místě Buk Bijela, které je vzdálené několik kilometrů od města Fo i proti proudu řeky Driny. Pro stavbu finančně nákladné a z ekologického hlediska kontroverzní hydroelektrárny, která by údajně měla vyrábět nejlevnější elektřinu v Evropě, se dosud stejně jako v případě mlékárny nenašli investoři.³⁶⁹ O zajištění udržitelnosti menšinového návratu se tak úřad op-tiny snaží mnohem skromnějšími prostředky:

³⁶⁴ Rozhovor autora s Miodragem Lučim, 16.4.2010.

³⁶⁵ Každý úřad op-tiny, kde menšinové etnikum tvoří více než 7% a ve kterém je starosta příslušníkem v t-inového etnika, má povinnost zaměstnat jejich představitel jako mluvčího. Rozhovor autora s Miodragem Lučim, 16.4.2010.

³⁶⁶ Rozhovor s imámem v Popov Most Miralem Hodžim, 17.4.2010.

³⁶⁷ Rozhovor autora se Salimem Bajrovičem, 18.4.2010.

³⁶⁸ Rozhovor autora se Salimem Bajrovičem, 18.4.2010.

³⁶⁹ Rozhovor autora s Miodragem Lučim, 16.4.2010.

v březnu 2010 daroval 260 sociálně nejohroženějším rodinám sadbové brambory a osivo zeleniny.³⁷⁰

6.4 Soužití bosniáckých navrátilců s v týčinným etnikem

Zatímco zdejší ekonomika v poválečných letech upadala, spolupráce mezi představiteli v týinného a menšinového etnika se naopak v průběhu uplynulých deseti letech výrazně zlepšila. Lutvijom Trnkalo, mluvčí bosniácké menšiny, si dnes pochvaluje korektní a více méně přátelské vztahy s nynějším náčelníkem opčtiny Zdravko Krsmanovičem z Nové socialistické strany (Nova socijalistička partija, SP)³⁷¹, který zastává svůj post od roku 2004. Ke zlepšení vztahů zajistě přispělo i vyřešení politicky citlivých otázek v době výkonu funkce předseděného náčelníka Pavloviče z SDS. Například tehdy vyvolával název opčtiny, kterou Srbové v roce 1994 přejmenovali na ššrbinjeo, stejně jako názvy ulic nesoucí jména srbských nacionalistů a ozbrojených jednotek (např. ulica Mihailoviča a ulica Srpske garde). Na vyřešení problému se nakonec v letech 2003-2004 podílel Christian Schwarz-Schilling, mediátor mezinárodního společenství a pozdější Vysoký představitel v Bosně. Výsledkem vyjednávání bylo přejmenování ulic s kontroverzními názvy; pro Bosniáky urážlivý název opčtiny ššrbinjeo poté v roce 2004 zakázal Ústavní soud Bosny a Hercegoviny.³⁷² V současnosti je Foča jednou z mála opčin Republiky srbské, ve které se bosniácká i srbská politická dohoda na společném svátku (9. květen) a která nemá ve svém erbu národnostní nebo náboženské symboly.³⁷³

Co se týče projevu napětí mezi v týinným a menšinovým etnikem, zpočátku se bosniáckí navrátilci setkávali s obecným zastrašováním a verbálními urážkami, k fyzickým napadením však podle pracovníka OBSE a mluvčího Bosniáků nedocházelo.³⁷⁴ V roce 2004 prohlásila šhlavao bosenské islámské komunity Reis-ul-

³⁷⁰ Viz webové stránky opčtiny Foča [cit. 2010-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.opstinafoča.rs.ba/la/privreda-i-drustvene-djelatnosti/najugrozenijih-260-porodica-dobilo-sjemenski-materijal.html>>.

³⁷¹ Zdravko Krsmanovič byl do listopadu 2009 místopředsedou Socialistické strany (Socijalistička partija, SP), která byla v poválečných letech hlasitým kritikem vlády Radovana Karadžiće a jeho SDS v Republice srbské. V prosinci 2009 je zakladatelem a předsedou Nové socialistické strany (Nova socijalistička partija, SP), [cit. 2010-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.opstinafoča.rs.ba/la/nacelnik-opstine/>>.

³⁷² Ustavni sud Bosne i Hercegovine. *Odluka U-44/01*, 22.9.2004 [cit. 2010-05-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.ccbh.ba/eng/odluke/index.php?src=2>>.

³⁷³ Rozhovor autora s Lutvijom Trnkalo, 16.4.2010.

³⁷⁴ Rozhovor autora s Miodragem Lučićem a Lutvijom Trnkalo, 16.4.2010.

ulema Mustafa efendi Ceri, fle návrat Bosák do Fo i je bezpečný.³⁷⁵ Zlepšení bezpečnostní situace pro menšinové návraty bylo potvrzeno v roce 2006 zrušením amerického embarga, uvaleného na šerňou díru v roce 1996 (Fo a jifl nebyla podezřelá ze skrývání válečných zloinců). Dnešními nejastjšími incidenty mezi bosáckými navrátilci a vnitřním srbským etnikem jsou tak spory o hranice pastvin a vzájemné obviňování z krádeží ovoce nebo zapálení trávy.³⁷⁶

Zvyšenou míru tolerance vnitřního srbského etnika v i menšinovým navrátilcím v dnešních dobách ilustruje též přítomnost a fungování pětice opčin (jedna ve městě Fo a, další čtyři ve vesnicích Jele, Popov Most, Kratine a Izbi-no), které byly v posledních devíti letech obnoveny s pomocí finančních prostředků poskytnutých místními Bosáky, opčinou, bosáckými uprchlíky v zahraničí a iránskými a kuvajtskými programy.³⁷⁷ Ještě v roce 2002 fládala pravoslavná církev ve Fo i o povolení k uflívání starého muslimského hřbitova, což vedlo pracovníky International Crisis Group k poznámce, fle šve Fo i se ani mrtví nevyhnou etnickému ištění.³⁷⁸

Imámové Faruk ef. Dflanki (Fo a) a Miralem ef. Hodflí (Popov Most) shodně tvrdí, fle místní islámské komunity nikdo ve vyznávání jejich náboženství nebrání. K bohoslužbám do Fo i v současnosti pravidelně dochází kolem 20 Bosáků (včetně v duchodovém vku), do Popova Mostu okolo 15; v zimě však málokdy přesáhne počet návstvníků jednotlivých mešit deseti lidí.³⁷⁹ Kromě toho incident o krádeži kasi ky z mešity v Kratine v roce 2009, rozbití pětice oken mešity a znesvácení 11 hrobů v březnu a dubnu roku 2010 ve Fo i o se s viditelnými projevy náboženské nesnášlivosti místní muslimové nesetkali.³⁸⁰ Poslední dva incidenty z letošního roku má navíc podle fošského imáma i podle pracovníka místní kanceláře OBSE na sv domí vyhrocující se kampa politických stran pro říjnové parlamentní a prezidentské volby spíše nefl etnická i náboženská nenávisť.³⁸¹

³⁷⁵ DONAIS, T. *A tale of two towns*, s. 26.

³⁷⁶ Rozhovor autora s Miodragem Lušim, 16.4.2010.

³⁷⁷ Viz webové stránky islámské komunity ve Fo i [cit. 2010-05-09]. Dostupný z WWW: <<http://mizfoca.blogger.ba/>>.

³⁷⁸ ICG. *The Continuing challenge of refugee return*, s. 24-25.

³⁷⁹ Rozhovory autora s Farukem ef. Dflankim a Miralemem ef. Hodflim, 16. a 17.4.2010.

³⁸⁰ Rozhovor autora s Farukem ef. Dflankim, 16.4.2010.

³⁸¹ Místní náčelník Zdravko Krsmanovi se chystá kandidovat do prezidentských voleb Republiky srbské a incidenty její s velkou pravděpodobností může zdiskreditovat (tím, fle není schopen zajistit bezpečnost ve městě). Rozhovory autora s Miodragem Lušim a Farukem ef. Dflankim, 16.4.2010.

Poválečné soužití Srbů a Bosňáků v opčině Foča nicméně nevyústilo v plnou sociální reintegraci menšinových návratců a usmíření mezi etniky, emufl brání vzájemná nedůvěra a stále přítomné vzpomínky na válku.³⁸² Bosňáci dnes flíjí více méně odděleně od většiny etnika v malých vesnicích dvou mjesnih zajednic Popov Most a Jele. Obyvatelé Popova Mostu přitom otázce, kolik flíje v okolních vesnicích Srbů, kríví přiznaně rameny; nemají potěbu ani zájem na tom, aby se s příbližně 10 srbskými rodinami stýkali.³⁸³ Segregace se projevuje i na nejmladší generaci: ze 42 Bosňáků mjesne zajednice Popov Most ve věku do 15 let, dnes 27 dojíždí do školy do Gorafde a Sarajeva. Dvě základní a jednu střední školu ve městě Foča v současnosti nenavštěvuje ani jedno z bosňáckých dětí.³⁸⁴ Jedinou světovou výjimkou jsou tak smíšené třídy ve škole ve vesnici Tjenti-te (m.z. Popov Most), kterou navštěvuje 15 bosňáckých a 13 srbských fláků (před válkou měla škola 800 fláků).³⁸⁵ Socializace 28 fláků a dnešní spolupráce politických představitelů dvou etnik na úrovni opčiny se vzhledem k populaci opčiny (27 000 obyvatel) jeví jako nedostatečný základ pro budování důvěry, plnou sociální reintegraci návratců a poválečné usmíření místní segregované společnosti.

6.5 Shrnutí

Nejistá bezpečnostní situace, nacionalistické politici a ilegálně okupované domy v prvních letech poválečných let zapřínily to, že špontánně návrat Bosňáků do opčiny Foča za asistence UNHCR započal až na jaře roku 2000. Během následujících let byly jejich domovy zrekonstruovány s pomocí domácích a mezinárodních finančních zdrojů. Podle oficiálních statistik se v letech 2000-2008 navrátilo přes 3 500 Bosňáků, reálně jejich vlna v opčině zůstala trvale flít necelá třetina.³⁸⁶ Naprostou většinu návratců, kteří směřovali zejména do vesnic v okolí Popova Mostu a Jele, tvořili lidé v důchodovém věku, kteří přišli do své domoviny pokojně doflít.

Opčina Foča, která byla po válce šuzavěným a temným místem extrémního nacionalismu, kde se ukrývali srbské válečné zločinci a kde se menšinový návrat rovnal šikaně, se přesto v posledních letech, co se týče bezpečnostní a politické situace, jeví spíše typickou než unikátní při srovnání s ostatními opčinami Bosny.³⁸⁷ Vlídňují

³⁸² Neformální rozhovory s obyvateli Popova Mostu, 17. a 18.4.2010.

³⁸³ Na tuto otázku dostal autor odpověď od učitele pravoslavné školy (škola v Tjenti-te), telefonický rozhovor autora s Duško Lalovićem, 17.4.2010.

³⁸⁴ Rozhovor autora s Miodragem Lučićem, 16.4.2010.

³⁸⁵ Rozhovory autora s Miralem ef. Hodžićem, 17.4.2010.

³⁸⁶ ICTY. *Foca: unemployment dashes hopes for Bosniak return*. October 2008.

³⁸⁷ DONAIS, T. *A tale of two towns*, s. 20.

politické prostředí, mezinárodní spolupráce na úřadu opřítiny a zmírnění tenzí mezi vnitřním etnikem a navrátilci se Bosáci zajisté každodenní život navrátilců v posledních letech ulehčily.

Nelze však hovořit o tom, že by byla překonána nedvěra mezi místními Bosáci a Srby, která brání navazování vzájemných kontaktů a vztahů více než třináct let po ukončení konfliktu; stále nedošlo k sociální reintegraci a usmíření, navrátilci se Bosáci a zdejší Srbové dnes ve Fočijí více méně odděleně, stejně jako jejich dříve. Největší překážkou menšinového návratu a jeho udržitelnosti v současnosti nicméně představuje velmi špatná a katastrofální ekonomická situace opřítiny. Vzhledem k panujícím podmínkám by bylo pošetilé se domnívat, že se do Fočie budou navracet lidé v produktivním věku. Dnešní tendence je spíše opačná: mladí se navracejí zpět do oblastí za vnitřním etnikem, kde mají možnost najít si práci či studovat; návrat Bosáků do Fočie tak po několika letech vystřídal jejich odchod.

7. Závěr

Válečný konflikt v Bosně v letech 1992-1995 způsobil největší migrační vlnu v Evropě od konce druhé světové války. V podobě nucené migrace ze svých domovů uprchly více než dva miliony Bosanů, kteří směřovali za hranice či hledali bezpečné útočiště v rámci státu v oblastech, v nichž jejich etnikum tvořilo po etní většinu. V brzkém, dobrovolném a plnohodnotném návratu uprchlíků a přemístěných osob do jejich původně domoviny spatřovalo mezinárodní společenství prostředí, kterým chtělo docílit opětovného promíření bosenského obyvatelstva a zvrátit tak trend etnické homogenizace teritoria Bosny započatý etnickým násilím za války. Promíření obyvatelstva a šarmonická reintegrace uprchlíků a přemístěných mly vyústit ve znovuoobnovení multikulturního a multikonfesijního charakteru původně společností a předejít potenciálnímu konfliktu v budoucnosti. Z otázky humanitárního rázu se tak stalo zpolitizované téma.

Mezinárodní společenství zpočátku mylně předpokládalo, že při řešení návratové otázky může spolupracovat s místními úřady. Ty ale po volbách v roce 1996 ovládli politici tří hlavních nacionalistických stran, kteří efektivně bránili tzv. menšinovým návratům. K zaujetí tohoto postoje politiků napomohl i fakt, že Daytonská mírová smlouva vytvořila státní útvar se slabými ústředními institucemi, rozdělený *de facto* dle

etnického klíče na dvě samosprávné entity, ve kterých političtí představitelé údajně opřeli široké spektrum pravomocí. Jak ukázala první část tvrdé kapitoly, mezinárodní instituce (UNHCR, OHR) v prvních dvou letech nedisponovaly ani silným politickým mandátem ani úkonnými prostředky, kterými by domácí instituce ke spolupráci přinutily. Za stávajících nejistých politických a bezpečnostních podmínek tak více méně je podporovaly přesídlování uprchlíků a přemístěných za švýtě etnikem. K pokračující etnické homogenizaci jednotlivých oblastí Bosny a segregaci třetího národa přispěla rovněž velká vlna uprchlíků repatriovaných ze zahraničí, kterou se mezinárodními organizacemi nedalo uspokojivě korigovat. Vzhledem k těmto skutečnostem v první fázi návratu (1995-1997) k proměně obyvatelstva prakticky nedocházelo, uprchlíci a přemístěné osoby směřovali téměř výhradně do oblastí v těně etnika (*potvrzení hypotézy . 1*)³⁸⁸.

Behem následujících třech let se mezinárodními institucemi v Bosně podařilo vzdorovat tomuto negativnímu vývoji pomocí rozhodného přístupu v podobě podpory menšinových návratů a intervence mezinárodního společenství. To na Úřad Vysokého představitelů delegovalo pravomoci, jež jej opravovaly ke zrušení diskriminačních majetkových zákonů, oktrojování nové legislativy a odvolání nespolupracujících nacionalistických politiků. Nově nabyté pravomoci OHR (tzv. Bonn powers), zlepšení koordinace návratového procesu v rámci pracovní skupiny Return and Reconstruction Task Force (RRTF) a nová strategie majetkové restituce z roku 2000 vytvořily pro návrat příznivé podmínky. Vlivem toho se do své domoviny do září roku 2004 navrátil jeden milion uprchlíků a přemístěných, z nichž téměř polovina menšinová.

Zájem mezinárodního společenství na proměně poválečného obyvatelstva a brzkém vyřešení návratové otázky (proces byl velmi nákladný, státy usilovaly o stažení svých vojáků) nicméně vedl k tomu, že byl podporován pouze návrat fyzický, aniž by byl doprovázen dostatečným zajištěním důstojných socioekonomických podmínek zejména v místech menšinového návratu. Mezinárodní společenství se tedy zaměřilo na odstranění překážek bezprostředně bránících návratům, ale již se příliš nestaralo o řešení problémů, kterým byli menšinoví navrátilci nuceni po návratu do svých přechodných bydliště: nedostatek pracovních nabídek, diskriminace při hledání práce,

³⁸⁸ Hypotéza . 1: Mezinárodní společenství otázku návratu uprchlíků a přemístěných osob od začátku politizovalo. Sledovalo tím svůj dlouhodobý záměr zvrátit výsledky etnického čtení (tzn. etnickou homogenizaci jednotlivých oblastí Bosny) a oživit tak multiethnicitu a multikulturalnost přechodné Bosny. Rozporuplnost Daytonské mírové smlouvy, slabý politický vliv mezinárodních institucí a absence ucelené strategie však naplnění tohoto cíle v prvních dvou poválečných letech znemožňovaly.

neuspokojivý přístup ke vzdělání, zdravotní péči, penzím a sociálním dávkám, nízké standardy poskytovaných služeb, panující nedůvěra mezi menšinovým a většinovým etnikem.

Tuto domněnku potvrzuje analýza programu UNHCR, případová studie opřítiny Foa a i fakt, že úspěšnost návratu byla hodnocena na základě statistik z hlediska početů navrátilců, aniž by byl zohledněn kvalitativní aspekt návratu. V letech 2000-2003, kdy se uprchlíci a přemístění začali navracet ve větším počtu, navíc začaly mezinárodní organizace uzavírat své lokální a regionální kanceláře (v roce 2003 oficiálně přestaly zodpovídat za návratový proces domácím institucím), což spolu se stále se snižujícím objemem finanční pomoci ze zahraničí svědčí o tom, že výše zmíněné problémy nepokládalo mezinárodní společenství již za tolik akutní (potvrzení hypotézy 2)³⁸⁹. Teprve v roce 2006 doporučil UNHCR domácím institucím, aby se zaměřovaly na udržitelnost uskutečněných návratů spíše než na rekonstrukci domů a bytů. Revidovaná Strategie pro naplnění Anexe 7 z roku 2008 poprvé jasně deklaruje důležitost podpory udržitelného návratu, jejímu přičtení nicméně již rok a půl brání neschopnost parlamentních (etnických) stran v dosažení konsenzu.

Co se týče jednotlivých programů realizovaných UNHCR během let 1996-2002, jejich kritické zhodnocení dokládá, že nařizování a naplňování programů více méně korespondovaly se strategiemi a aktivitami mezinárodního společenství: od počáteční opatrné podpory menšinových návratů (návěstvy, mezietnické autobusové linky) přes její aktivní prosazování (Otevřená města, Sarajevská deklarace) až k uvědomění si toho, že sociální a ekonomická reintegrace navrátilců je důležitým komponentem plnohodnotného návratu (Imagine Communities). Část hypotézy 3³⁹⁰, která tvrdila, že mezinárodní organizace vytvářejí své programy a politiky ad hoc, lze tudíž vyvrátit. Na základě pochybných výsledků a fungování finančně velmi nákladného programu Otevřená města a naopak nedostatečné podpory programu Imagine Communities a

³⁸⁹ Hypotéza 2: Zájem mezinárodního společenství na proměně obyvatelstva vedl k podpoře fyzického návratu tzv. menšinových navrátilců, restituci majetku a jeho rekonstrukci. V důsledku toho nezbyl mezinárodnímu společenství dostatek energie a finančních prostředků na řešení neméně důležitých otázek. Byly tak zastíněny problémy jako například zajištění důstojných socioekonomických podmínek pro navrátilce, jejich reintegrace do společnosti a zprostředkování dialogu směřujícího k usmíření jednotlivých etnik.

³⁹⁰ Hypotéza 3: Mezinárodní organizace vytvářejí svou politiku a programy *ad hoc* a jejich realizace byla často velmi nesystematická. Kvůli experimentální povaze programů se zbytečně vynaložily nemalé finanční prostředky, které bylo možné efektivněji využít při jiných aktivitách (podpora špionážních návratů).

špontánních návratů do Drvaru a Prijedoru měly nicméně potvrdit její druhou část: ta tvrdila, že realizace a financování programů byly často nesystematické a neefektivní.

Hypotéza 4.391 úzce souvisí s již zmíněným podceněním společenského a ekonomického aspektu menšinového návratu. Z dnešního pohledu měly být, že menšinový návrat uprchlíků a přemístěných osob nebyl následován zamýšlenou šarmonickou reintegrací do tamní společnosti, což navrátilcům často natolik komplikovalo život (zejména lidem v produktivním věku a rodinám s dětmi), že se rozhodli svou domovinu opustit. Na trend špatného návratu upozornil v roce 2005 Zástupce Vysokého komisaře OSN pro lidská práva a přemístěné osoby Walter Kälin, potvrdily její analýzy UNHCR z posledních let a případová studie opřítiny Foa (potvrzení hypotézy 4). Je nutné dodat, že populační exodus je kvůli velmi špatné ekonomické situaci v poválečném období charakteristický pro celou bosenskou společnost. Jak již bylo zmíněno v textu práce, v roce 2005 si více než polovina Bosanů mladších 50 let plánovala emigrovat.

Vzhledem k potvrzení většiny hypotéz měly být na závěr konstatovat, že se mezinárodnímu společenství nepodařilo dosáhnout cílů, které Daytonská mírová smlouva v Anexu 7 stanovila. Ačkoli se podle oficiálních statistik do svých původních domovů navrátil více než milion uprchlíků a přemístěných osob, jejich fyzický návrat nebyl následován šarmonickou reintegrací do tamní společnosti. Mezinárodní společenství se totiž přičinilo na problémy majetkových práv, restituce a rekonstrukce, které navzdory své důležitosti zůstaly návratovou otázkou pouze polovinou. Neuspokojivé podmínky v místech návratu vedly menšinové navrátilce k budování paralelních struktur, k odchodu za švýcarským etnikem v rámci Bosny i emigraci. Poválečná segregace etnik nebyla vystředána znovunavázáním válkou zpřetrhaných vztahů mezi lidmi, ale nadále pokračovala. Po téměř patnácti letech od ukončení konfliktu je evidentní, že se etnické promísení bosenské společnosti a oživení jejího původněho multikulturního a multikonfesijního charakteru nezdařilo.

³⁹¹ Hypotéza 4: Realita, které byli menšinová navrátilci po návratu nuceni čelit, byla nezdravě demotivující. Navrátilci nezdravě zvolili možnost přесídlení do oblastí, v nichž jejich etnikum tvořilo většinu, i emigraci do zahraničí.

Summary

This master thesis deals with activities of the international community concerning the refugee question and their impact on the process and current state of the post-war returns of refugees as well as internally displaced persons (IDPs) on the territory of Bosnia and Herzegovina during the period 1995-2010. The author analyzes and critically assesses the overall strategy of international organizations and particular implemented programs, whose conception was changing over time. The aim is to determine causes of such strategic changes and their interconnectedness with the return. Fifteen years after the end of the war, the author attempts to examine the socio-economic situation of the returnees and the qualitative aspect of the return process. The main argument of the thesis is that the international community did not succeed in fulfilling the goals stipulated in Annex 7 of the Dayton Peace Agreement. The author argues that although over one million of refugees and IDPs returned to their places of origin, the physical return has not been accompanied by a harmonious reintegration within the local societies. As the analyses of the overall strategy and particular programs show, the international community focused on the issues of property legislation, restitution and reconstruction. Despite their importance, these fields of interest tackled the complex process of returns only partly. The unsatisfactory conditions in the areas of return thus resulted in a build-up of parallel structures of the local minority returnees and their move to areas inhabited by their ethnic community, or emigration. In the light of these findings, the author concludes that fifteen years after the war, the international community was conspicuously unsuccessful in its endeavor to ethnically (re)mix the Bosnian society and to take up on its pre-war multicultural, multireligious and tolerant nature.

Použitá literatura a prameny

Primární zdroje:

- BHMACE (Bosnia and Herzegovina Mine Action Centre). *Mine Action Report*. January-June 2009.
- CIA (Central Intelligence Agency). *The World Factbook : Bosnia and Herzegovina*. Updated April 21, 2010.
- Council of Europe. *Resolution 1513: constitutional reform in Bosnia and Herzegovina*. 2006.
- Državni zavod za statistiku. *Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*. Sarajevo, 1994.
- ECRI (European Commission against Racism and Intolerance). *Report on Bosnia and Herzegovina*. February 2005.
- HRW (Human Rights Watch). *Bosnia and Herzegovina : 2001 World Report*. 2001.
- Human Rights Watch. *Bosnia and Herzegovina : "A closed, dark place" : past and present human rights abuses in Foča*. New York; London : Human Rights Watch, 1999, 67 s.
- ICG (International Crisis Group). *Going Nowhere Fast: Refugees and Internally Displaced Persons in Bosnia and Herzegovina*. May 1997. 67 s.
- ICG. *Impunity in Drvar*. August 1998. 29 s.
- ICG. *Minority Return or Mass Relocation?* May 1998. 62 s.
- ICG. *Rebuilding a multiethnic Sarajevo : the need for minority returns*. February 1998. 32 s.
- ICG. *The Continuing challenge of refugee return in Bosnia and Herzegovina*. December 2002. 46 s.
- ICTY (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia). *Foča : unemployment dashes hopes for Bosniak return*. October 2008.
- MHRR (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice). *Uporedna analiza pristupa pravima izbjeglica i raseljenih osoba*. Sarajevo, 2005. 424 s.
- OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe). *Democratisation and human rights report*, September/October 1996.
- OSCE. *The Courier : newsletter of the OSCE mission to Croatia*. April/May 2007.
- OSN. *Protokol týkající se právního postavení uprchlíků*. 1967.
- OSN. *Úmluva o právním postavení uprchlíků*. 1951.
- PIC (Peace Implementation Council). *Bonn Conclusions. Bosnia and Herzegovina 1998: Self-sustaining Structures*, 12 December 1997
- *Property Law Implementation Plan*, October 2000. 17 s.
- *Sarajevo Declaration*. 21 February 1998.
- *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*. 21 November 1995.
- UNDP (United Nations Development Programme). *Social inclusion in Bosnia and Herzegovina : national human development report*. 2007.
- UNHCR. *2008 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*. June 2009.

- UNHCR. *Bosnia and Herzegovina: Repatriation and Return Operation 1998*. December 1997.
- UNHCR. *Briefing note on UNHCR and Annex 7 in Bosnia and Herzegovina*. October 2007.
- UNHCR. *Guiding Principles on Internal Displacement*. February 1998.
- UNHCR. *Handbook for repatriation and reintegration activities*. Geneva, 2004.
- UNHCR. *Internally displaced persons and returnees in Bosnia and Herzegovina*. July 2009.
- UNHCR. *Media and refugees in Bosnia and Herzegovina*. June 2005.
- UNHCR. *The Way Forward*. July 2009.
- Ustavni sud Bosne i Hercegovine. *Odluka U-44/01*. 22.9.2004.
- Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. *Nacionalni sastav stanovništva : statistički bilten*, . 234. Sarajevo, 1991.

Rozhovory:

- Regina Boucault, Sarajevo (1.8.2009).
- Izet Kundo, Foča (15.4.2010).
- Lutvijo Tihalo, Foča (16.4.2010).
- Miodrag Lučić, Foča (16.4.2010).
- Faruk Džankić, Foča (16.4.2010).
- Miralem Hodžić, Popov Most (17.4.2010).
- Duško Lalović, Popov Most (17.4.2010).
- Salim Bajrović, Popov Most (18.4.2010).
- Džemalija Zulfo, Popov Most (18.4.2010).

Tiskové zprávy:

- OHR. *BiH Institutions assume responsibility for return process*. 30 December 2003 [cit. 2010-04-13]. Dostupný z WWW: <http://www.ohr.int/ohr-dept/press/default.asp?content_id=31466>.
- UNHCR. *One millionth returnee goes home in BiH*. Geneva, Sarajevo, 21 September 2004 [cit. 2010-04-25]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/press/2004pr/210904.htm>>.
- UNHCR. *UNHCR welcomes Council of Ministers' decision on Annex VII Strategy*. Press release, January 15, s. 1 [cit. 2010-04-29]. Dostupný z WWW: <<http://unhcr.ba/press/2010pr/PR150110.pdf>>.
- UNHCR. *UNHCR launches BiH wide confidence building project "Together"*, 16 May 2000 [cit. 2010-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.unhcr.ba/press/2000pr/1605pregnt.htm>>.

Internetové zdroje:

www.bhas.ba
www.bhmac.org
www.ccbh.ba
www.cia.gov
www.coe.int
www.crisisgroup.org
www.foca-ustikolina.ba

www.forcedmigration.org
www.fzs.ba
www.hrw.org
www.iasfm.org
www.icty.org
www.idpguidingprinciples.org
www.mhrr.gov.ba
www.ohr.int
www.opstinafoca.rs.ba
www.osce.org
www.rferl.org
www.rzs.rs.ba
www.unhcr.ba
www.unhcr.cz
www.unhcr.org
www.worldbank.org

Sekundární literatura:

- ALLCOCK, J. B. Come back, Dayton : all is forgiven! In SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (ed.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, s. 25-36.
- ANDRADE, J. H. F.; DELANEY, N. B. Minority return to south-eastern Bosnia and Herzegovina : a review of the 2000 return season. *Journal of Refugee Studies*. 2001, vol. 14, no. 3, s. 315-330.
- AYAKI, I. Politicisation of minority return in Bosnia and Herzegovina ó the first five years examined. *International Journal of Refugee Law*. 2001, vol. 13, no. 1/2, s. 98-122.
- BELL-FIALKOFF, A. A brief history of ethnic cleansing. *Foreign Affairs*. 2003, vol. 72, no 3, s. 110-121.
- BELLONI, R. Peacebuilding at the local level : refugee return to Prijedor. In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 128-141.
- BETTS, A. *Forced migration and global politics*. 1st ed. Chichester : Wiley Blackwell, 2009. 216 s.
- BIEBER, F. Local institutional engineering : a tale of two cities, Mostar and Brčko. In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 114-127.
- BLACK, R. Return and reconstruction in Bosnia-Herzegovina : missing link, or mistaken priority. *SAIS Review*. Summer-Fall 2001, vol. 21, no. 2, s. 177-199.
- BLACK, R.; KOSER, K. and WALSH, M. *Conditions for the return of displaced persons from the European Union : final report*. Luxembourg : Office of Official Publications of the European Union, 1998.
- BOSE, S. *Bosnia after Dayton : nationalist partition and international intervention*. 1st ed. London : Hurst, 2002. 295 s.
- BRINGA, T. *Being Muslim Bosnian way : identity and community in a Central Bosnian village*. Princeton : Princeton University Press, 1995. 288 s.

- CAPLAN, R. Who guards the guardians? International Accountability in Bosnia. In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 157-170.
- COX, M. The right to return home : international intervention and ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina. *International and Comparative Law Quarterly*. 1998, vol. 47, no. 3, s. 599-631.
- DIMOVA, R. Duldung trauma : Bosnian refugees in Berlin. In SZCZEPANIKOVÁ, A.; AN K, M. (eds.). *Migration processes in Central and Eastern Europe : unpacking diversity*. Multikulturní centrum Praha, 2006 s. 47-52.
- DONAIS, T. A tale of two towns : human security and the limits of post-war normalization in Bosnia-Herzegovina. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2005, vol. 7, no. 1, s. 19-33.
- FISCHER, M. The need for multi-dimensional youth work : education, youth networking and income-generation. In FISCHER, M. (ed.). *Peacebuilding and civil society in Bosnia-Herzegovina*. 2nd edition. Berlin : Lit, 2007, s. 233-256.
- GALLAGHER, T. *The Balkans after the Cold War*. London : Routledge, 2003. 256 s.
- GOW, J. *The Serbian war project and its adversaries : a strategy of war crimes*. 1st ed. Montreal, Canada : McGill-Queen's University Press, 2003. 322 s.
- HAIDER, H. (Re)Imagining coexistence : striving for sustainable return, reintegration and reconciliation in Bosnia and Herzegovina. *The International Journal of Transitional Justice*. 2009, vol. 3, s. 91-113.
- HAIDER, H. The politicisation of humanitarian assistance : refugee and IDP policy in Bosnia and Herzegovina. *The Journal of Humanitarian Assistance*. April 2010 [cit. 2010-05-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900SID/VVOS-84VKS2?OpenDocument>>.
- HAYNES, D. F. (ed.). *Deconstructing the reconstruction : human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Aldershot : Ashgate, 2008. 315 s.
- HEIMERL, D. The return of refugees and internally displaced persons : from coercion to sustainability? In CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006, s. 71-84.
- HLADKÝ, L. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. 1. Vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2005. 392 s.
- HLADKÝ, L. *Bosna a Hercegovina : historie ne-astné zem* . 1. Vyd. Brno : Dopln k, 1996. 216 s.
- HLADKÝ, L. Daytonská mírová smlouva a její uvedení do flivota. *St edoevropské politické studie* [online]. 2006, ro . VII, . 2-3 [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=275>>.
- HOLBROOKE, R. *To end a war*. 1st ed. New York : Random House, 1998. 408 s.
- CHANDLER, D. (ed.). *Peace without politics? : ten years of international state-building in Bosnia*. 1st ed. London : Routledge, 2006. 176 s.
- IBRELJI , I. et al. *Migration flows in Bosnia and Herzegovina after 1992*. 46th Congress of the European Regional Science Association (ERSA), Volos, September 2006.

- JANSEN, S. Home and return in the foreign intervention in Bosnia and Herzegovina : an anthropological critique. In HAYNES, D. F. (ed.). *Deconstructing the reconstruction : human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Aldershot : Ashgate, 2008. s. 29-52.
- KELLY, L. Bosnian refugees in Britain : questioning community. *Sociology*. 2003, vol. 37, no. 1, s. 35-47.
- KLECK, M. Refugee return : a success story or bad dream? A review from Eastern Bosnia. In FISCHER, M. (ed.). *Peacebuilding and civil society in Bosnia-Herzegovina*. 2nd edition. Berlin : Lit, 2007, s. 107-122.
- KNAUS, G; MARTIN, F. Travails of the European Raj. Lessons from Bosnia and Herzegovina. *Journal of Democracy*. 2003, vol. 13, no. 4, s. 60-74.
- MALÝŤKA, J. *Princip non-refoulement v mezinárodním právu* [rukopis]: diplomová práce (Mgr.). Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra mezinárodního a evropského práva, 2007. 68 s.
- McMINN, M. *Municipality Return Commissions*. December, 2005 [cit. 2010-04-15]. Dostupný z WWW: <http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:4206>.
- NEWLAND, K.; PATRICK, E. and ZARD, M. *No refuge: The challenge of internal displacement*. 1st ed. New York ; Geneva : United Nations, 2003. 153 s.
- NOWAK, M. Has Dayton failed? In SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (eds.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004, s. 45-60.
- PHILPOTT, CH. Though the dog is dead, the pig must be killed : finishing with property restitution in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Refugee Studies*. 2005, vol. 8, no. 1, s. 1-24.
- PHILPOTT, CH.; WILLIAMS, R. The Dayton dialectic : the significance of property deprivation and repossession in the context of ethnic cleansing. In HAYNES, D. F. (ed.). *Deconstructing the reconstruction : human rights and rule of law in postwar Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Aldershot : Ashgate, 2008, s. 149-176.
- PHUONG, C. Freely to return : reversing ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina. *Journal of Refugee Studies*. 2000, vol. 13, no. 2, s. 165-183.
- PICKERING, P. M. *Peacebuilding in the Balkans : the view from the ground floor*. 1st ed. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2007. 242 s.
- PRTINA, S. Uprchlíká otázka Bosny a Hercegoviny. *St edoevropské politické studie* [online]. 2006, ro . VII, . 2-3, [cit. 2010-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=278>>.
- PRTINA, S.; STÝSKALÍKOVÁ, V. Vývoj bezpečnostní situace v Bosně a Hercegovině . In STÝSKALÍKOVÁ, V.; SMEKAL, H. (eds.). *Zahraničí a bezpečnostní politika Slovinska, Chorvatska, Rumunska a vývoj bezpečnostní situace v Bosně a Hercegovině* . Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 105-152.
- RICHMOND, H. A. Sociological theories of international migration : the case of refugees. *Current Sociology*. 1988, no. 2, vol. 36 s. 7-25.
- ROSAND, E. The right to return under international law following mass dislocation : the Bosnian precedent? *Michigan Journal of International Law*. 1998, vol. 19, s. 1091-1140.
- SACCO, J. *Bezpečná zóna Gorafde*. Praha : BB Art, 2007. 232 s.

- SINDELAR, D. What does Holbrooke's past as Bosnia's "Bulldozer" say about future in South Asia? *Radio Free Europe/Radio Liberty*. February 2009 [cit. 2010-05-11]. Dostupný z WWW: <http://www.rferl.org/content/Holbrooke_Bosnia_Bulldozer_/1467203.html>.
- SOLIOZ, Ch.; VOGEL, T. K. (ed.). *Dayton and beyond : perspectives on the future of Bosnia and Herzegovina*. 1st ed. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2004. 224 s.
- TESAŘ, F. Postavení národnostních menšin ve Svazové republice Jugoslávii. In DANÁŠ, B.; FIALA, P. (eds.). *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2000, s. 269-305.
- TESAŘ, F. Rozpad SFRJ a válka na území Bosny a Hercegoviny. In GABAL, I. (ed.). *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha : G plus G, 1998, s. 255-330.
- TOURNEROVÁ, B. *Přesobení UNHCR v Bosně a Hercegovině v letech 1992 až 1995*. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií [rukopis]: bakalářská práce (Bc.). Praha, 2005, 54 s.
- TUATHAIL, G. Ó.; DAHLMAN, C. The effort to reverse ethnic cleansing in Bosnia-Herzegovina : the limits of returns. *Eurasian Geography and Economics*. 2004, vol. 45, no. 6, s. 439-464.
- WILLIAMS, R. C. The significance of property restitution to sustainable return in Bosnia and Herzegovina. *International Migration*. 2006, vol. 44, no. 3, s. 39-61.
- YIN, R. K. *Case study research : design and methods*. 3rd ed. Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage Publications, 2003. 179 s.
- FIALA, O. *Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století : nucená migrace a její prostorové dopady* [rukopis]: diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav sociálních věd jin. Praha, 2007, 141 s.
- FIALA, O. Úspěšnost návratnosti bosenských uprchlíků do svých domovů : statistika versus realita. *Geografie a Sborník GŠ*. 2009, ročník 114, číslo 2, s. 89-104.

Seznam příloh

Příloha . 1: Etnické složení obyvatelstva v roce 1991 (mapa)

Příloha . 2: Frontové linie před uzavřením Daytonské mírové smlouvy (mapa)

Příloha . 3: Etnické složení obyvatelstva v roce 1998 (mapa)

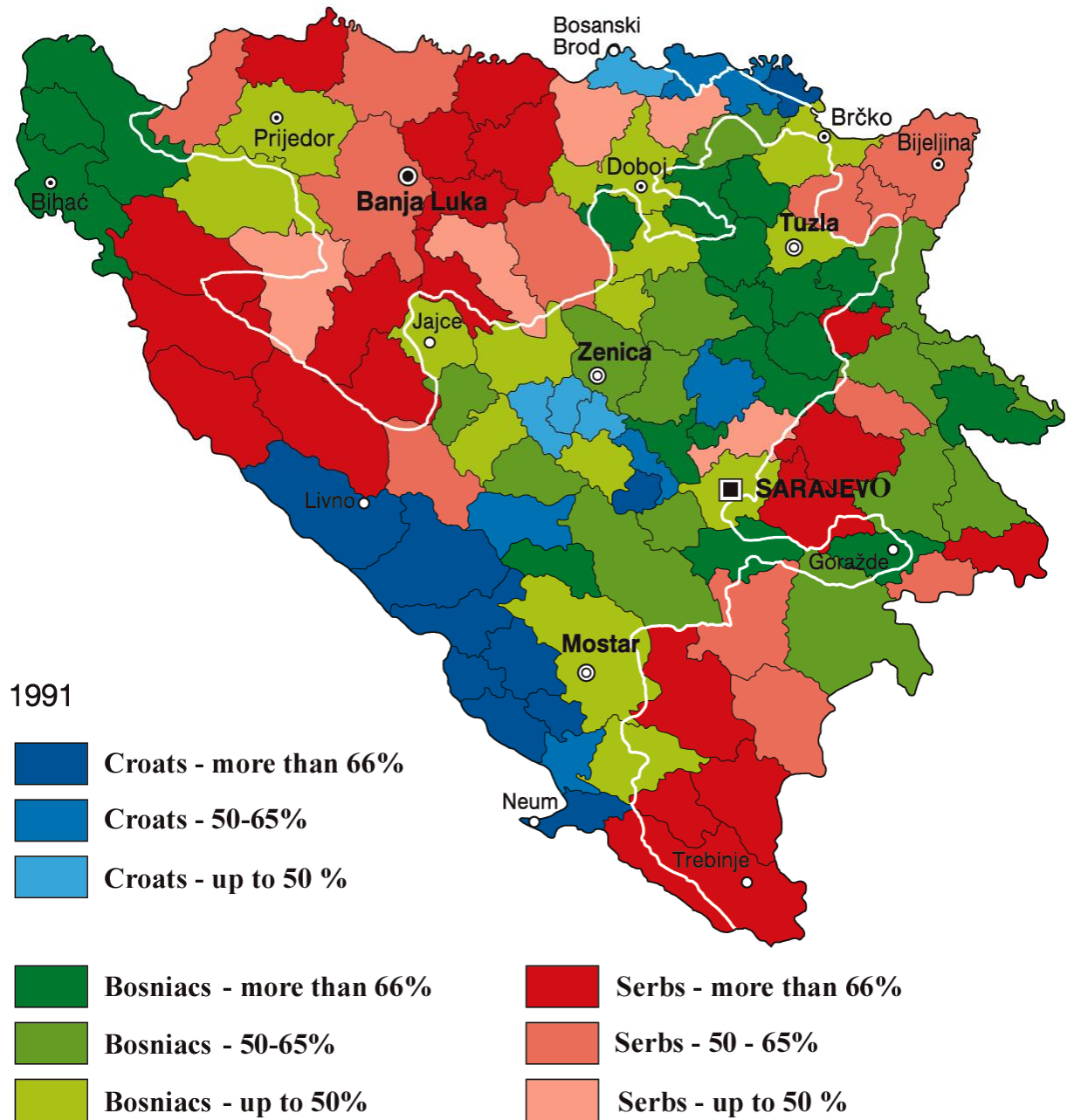
Příloha . 4: Politická mapa poválečné Bosny a Hercegoviny (mapa)

Příloha . 5: Geografická pozice opčtiny Foča v rámci Bosny (mapa)

Přílohy

Příloha . 1: Etnické složení obyvatelstva v roce 1991

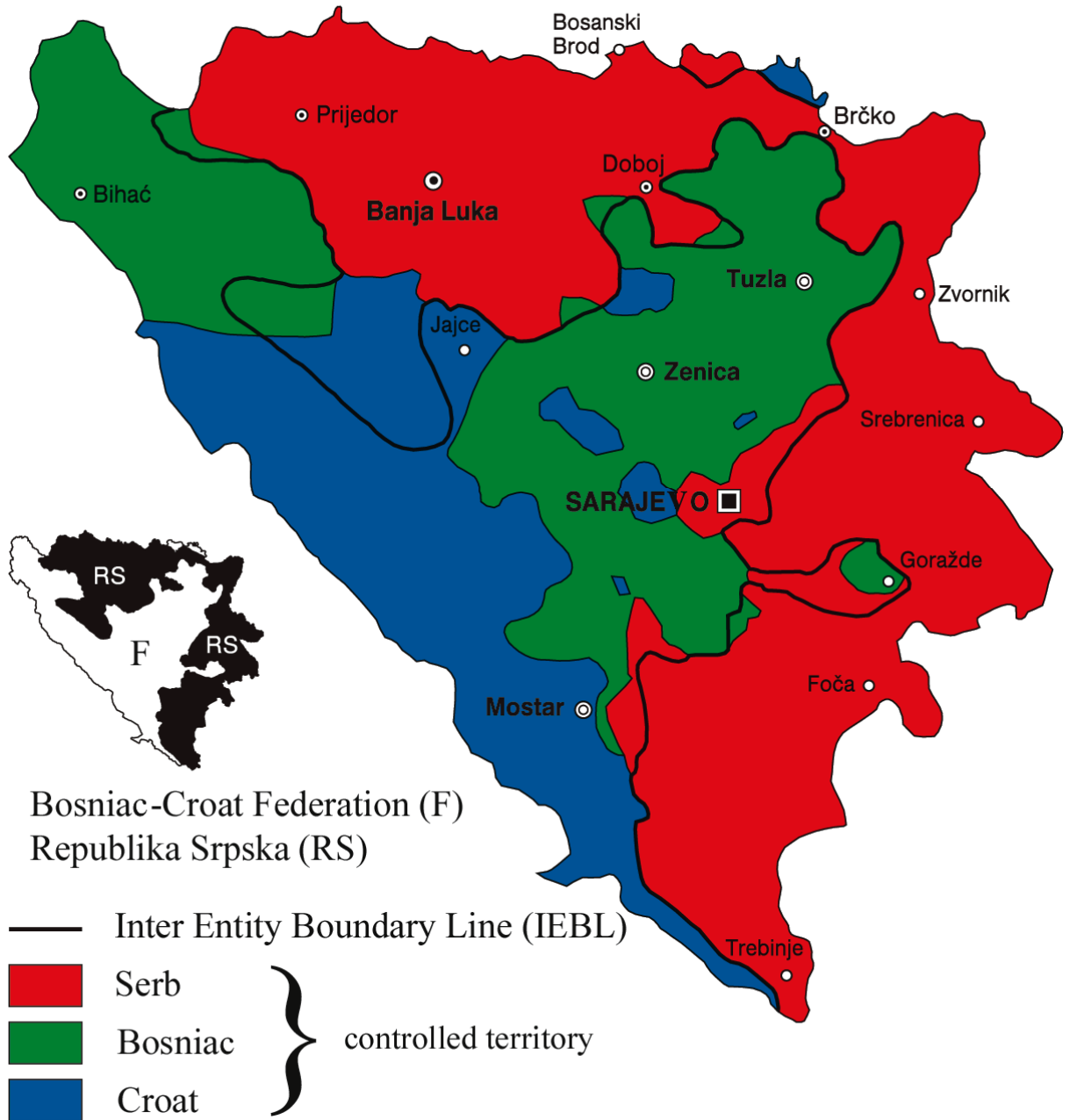
Ethnic composition before the war in BiH (1991)

Zdroj: OHR [2010-05-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/>>.

Příloha .2: Frontové linie krátce před uzavřením Daytonské mírové smlouvy

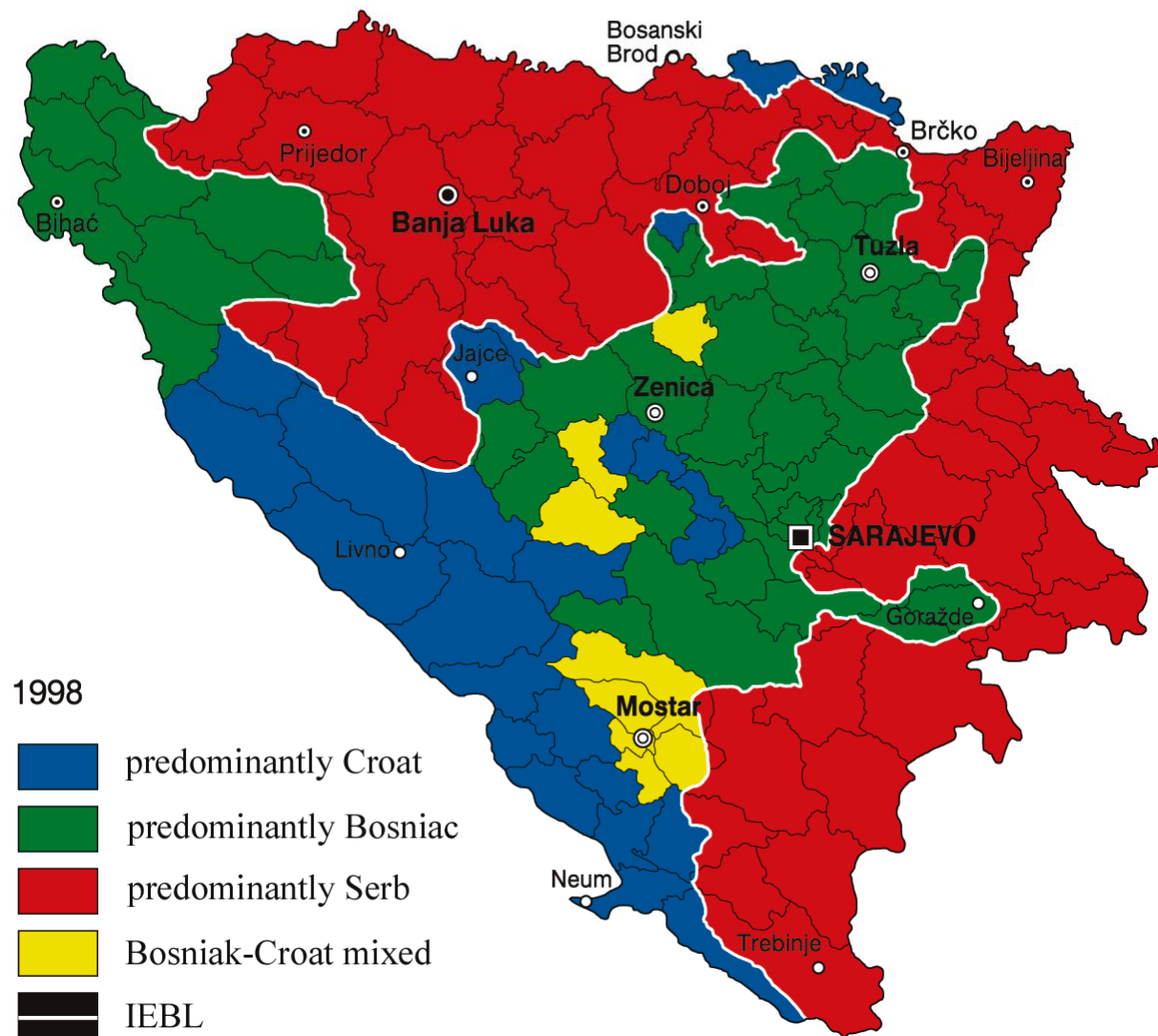
Bosnia and Herzegovina under the Dayton Peace Agreement
and the front lines at the end of 1995

Zdroj: OHR [2010-05-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/>>.

Příloha 3: Etnické složení obyvatelstva v roce 1998

Ethnic composition in 1998

Zdroj: OHR [2010-05-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/>>.

Příloha 4: Politická mapa poválečné Bosny a Hercegoviny (mapa)

Zdroj: Perry Castaneda Library, The University of Texas in Austin [2010-05-10].
Dostupný z WWW: <<http://www.lib.utexas.edu/maps/bosnia.html>>.

Příloha .5: Geografická pozice opčtiny Foča a v rámci Bosny

Zdroj: Perry Castaneda Library, The University of Texas in Austin [2010-05-10].
Dostupný z WWW: <<http://www.lib.utexas.edu/maps/bosnia.html>>.